

**VYDÁVÁ ÚSTAV MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ
VE SPOLUPRÁCI
S NADACÍ JIŘÍHO Z PODĚBRAD
PRO EVROPSKOU SPOLUPRÁCI**

ŘÍDÍ REDAKČNÍ RADA / PŘEDSEDA
OTTO PICK
ŠÉFREDAKTOR
ZDENĚK ZBOŘIL
ZÁSTUPCE ŠÉFREDAKTORA
ROBERT SCHUSTER
ODPOVĚDNÁ REDAKTORKA
MILENA STREJČKOVÁ
MANAŽER REDAKCE
SIMONA VAŇKOVÁ
SEKRETÁŘKA REDAKCE
IRENA KREJČOVÁ
GRAFICKÝ NÁVRH PETR TĚŠÍNSKÝ
GRAFICKÁ ÚPRAVA MARIE VORLOVÁ
AUTOR OBÁLKY FILIP SOJKA
DISTRIBUCE DAGMAR ČERVINKOVÁ

REDAKČNÍ RADA: MILOŠ CALDA, PETR DOSTÁL, MARTIN EHL, JIŘÍ FÁREK, JOSEF FUČÍK, MILOSLAV HAD, RADEK KHOL, ROMAN KRASNICKÝ, JAN KREIDL, MIROSLAV KUNŠTÁT, KAI-OLAF LANG, KRISTINA LARISCHOVÁ, LIBOR LUKÁŠEK, ZDENĚK MATĚJKA, ALOIZ NEUSTADT, ALEXANDR ORT, MARTIN PALOÚŠ, KAREL PEZL, OTTO PICK, MILOŠ POJAR, RICHARD SEEMANN, VÁCLAV ŠMEJKAL, JIŘÍ ŠTĚPANOVSKÝ, KAREL ŠTINDL, KVĚTA ŠUBRTOVÁ, FRANTIŠEK ŠULC, FILIP TESAŘ, MARTIN VÁVRA, JOSEF VESELÝ, TOMÁŠ VESELÝ, PETR ZAVADIL

Jednotlivé příspěvky vyjadřují názory autorů, nikoli vydavatele. Nevýžádané rukopisy redakce nevrací.

All rights reserved. Copyright under the International Copyright Convention. No part of this publication may be reproduced, stored in retrieval systems or transmitted in any form or by any means without the prior permission of the International Politics editorial office. Reprints are available upon request. Reprints and permissions: Write to International Politics, Nerudova 3, 118 50 Praha 1.

Redakce a administrace: Nerudova 3, 118 50 Praha 1. Telefon 02/51 108 107; fax: 02/51 108 222; e-mailová adresa umvedo@iir.cz.

Objednávky a předplatné přijímá administrace redakce. Vychází měsíčně. Cena výtisku 23,50 Kč. Předplatné na rok činí 234 Kč, pro studenty a důchodce 194 Kč, ve Slovenské republice 427,40 Sk.

Tiskne ProKonzult s r. o., závod Vrútky, Švermova 8, 038 61 Vrútky.

Rozšiřuje redakce a další distributoři v drobném prodeji. Ve Slovenské republice rozšiřuje MIDAN TATRY, s. r. o., závod NADAS, Švermova 8, 038 61 Vrútky, tel.: 00421/43/4281538, fax: 00421432/4281696. Informace o MP a ediční činnosti ÚMV na www.iir.cz

Podávání tlačkoviny povoleno SsRP Banská Bystrica č. j. OPČ-3215/B-96 ze dne 12. 9. 1996.

ISN 0543-7962

F 5210

INDEX 4691

OBSAH 8/2001 ROČNÍK XXV

STR.

SVĚTOZOR	2
HIC SUNT LEONES... / -zz-	3

AFRIKA

ENVIRONMENTÁLNÍ VÝZVY PRO AFRIKU / Jiří Hlaváček	4
AFRICKÁ SOCIÁLNÍ SKUTEČNOST A DĚJINY / Luboš Kropáček	8
ETIOPSKO-ERITREJSKÁ VÁLKA 1998–2000 / Alemayehu Kumsa	10
ZKUŠENOSTI A MÍNĚNÍ TĚCH, KTERÍ ŽIJÍ NA OKRAJI SPOLEČNOSTI / Jan K. Coetzee	12

VZTAHY A PROBLÉMY

POLITICKÁ SITUACE V BASKICKU A JEJÍ KOŘENY / Tomáš Buchtele	16
KRIZE ANTIMEČIARISMU / Vladimír Srb	19
SMLOUVA O VŠEOBECNÉM ZÁKAZU JADERNÝCH ZKOUŠEK / Jiří Matoušek	21
STRANICKO-POLITICKÁ DISKUSE O VŠEOBECNÉ BRANNÉ POVINNOSTI V NĚMECKU / Zdeněk Kříž	24

ZEMĚI SVĚTA

BULHARSKÉ VOLBY, NÁRODNÍ HNUTÍ A CAR SIMEON / Zdeněk Zbořil	27
BRITSKÉ VOLBY: MIDTERM BLUES ANEB NEW LABOUR OPĚT U MOCI / MILAN KOCOUREK	29

EKONOMICKÝ OBZOR

VÝZNAMNÝ NÁSTROJ EU PRO OCHRANU EVROPSKÝCH VÝVOZCŮ / Jan Hřích	32
POSTAVENÍ AFRIKY V GLOBALIZUJÍCÍM SE SVĚTĚ / Jan Vraný	34
INICIATIVY BRETTONWOODSKÝCH INSTITUCÍ K PŘEKONÁVÁNÍ PROPASTI V EKONOMICKÉ ÚROVNI A JEJICH REALIZAČNÍ PRAVDĚPODOBNOST (I.)	
Jaroslav Foltýn, Aloiz Neustadt	36

EVROPSKÁ UNIE

PŘEDSEDNICTVÍ S BUŘINKOU: BELGIE V ČELE EU / Petr Drulák	38
--	----

VOLNÁ TRIBUNA

AFRICKÝ STÁT NA POČÁTKU TŘETÍHO MILENIA / Petr Skalník	40
KOLIK STRATEGIE LZE SKRÝT V JEDNOM REGIONU? / Jiří Štěpanovský	42

DOKUMENTY

VYSTOUPENÍ PIERRA MOSCOVICIHO NA UK V PRAZE	44
---	----

RECENZE

LITERATURA, KOLONIALISMUS A BOJ PROTI KULURNÍMU IMPERIALISMU / Mesfin Gedlu	46
---	----

V PŘÍŠTÍM ČÍSLE MP

(které má vyjít do 30. 9. 2001)

► *Formování americké administrativy* ► *Spojené státy a Asie* ► *Spory v obchodních stycích mezi USA a EU přetrvávají* ► *Zahraniční politika Spojených států* ► *Americký protiraketový štít* ► *Jospin upřesnil francouzské představy o EU* ► *Malta a Kypr* ► *Globalizace a OSN* ►

1. – Slobodan Milošević, jugoslávský exprezident, odmítl uznat legalitu haagského tribunálu a soudní proces proti své osobě označil za zpolitizovaný.

1. – šéf severoirské regionální vlády David Trimble odstoupil z funkce na protest proti neochotě IRA složit zbraně.

1. – americký prezident George W. Bush vyslal do Skopje svého zvláštního zmocněnce pro Makedonii Jamese Pardrewa, který po příjezdu do makedonské metropole vyzval obě strany k dohodě na politickém řešení krizové situace a k odstoupení od ozbrojeného boje.

2. – oznámeno, že počet obětí při izraelsko-palestinských násilnostech stoupl od loňského září na 634 osob. Od příměří, které platí od 13. června, zahynulo při akcích obou stran 24 osob. Vzájemné útoky pokračovaly celý měsíc.

2. – první slyšení Slobodana Miloševiče před haagským mezinárodním tribunálem skončilo po 12 minutách a bylo odročeno. Milošević opětovně označil tribunál za nelegální a prohlásil, že proces má poskytnout ospravedlnění pro válečné zločiny NATO v Jugoslávii.

5. – zvláštním vyjednavacům NATO a EU se podařilo přimět separátní albánské extrémisty a makedonskou vládu k uzavření příměří, které vstoupilo v platnost v noci na 6. července.

6. – americký prezident George W. Bush, oznámil, že jmenoval Roberta Muellera novým ředitelem FBI.

6. – bulharské Národní hnutí Simeon II., které zvítězilo v červnových volbách a Hnutí za práva a svobody zastupující zájmy turecké menšiny se dohodly na vytvoření vládní koalice.

6. – ruská hlavní vojenská prokuratura odmítla posmrtně rehabilitovat sovětského generála Andreje Vlasova, který v roce 1942 se skupinou vojáků padl do německého zajetí a poté přešel k nacistické armádě.

7. – chorvatská vláda rozhodla zatknout a předat Mezinárodnímu trestnímu tribunálu v Haagu Chorvaty obviněné z válečných zločinů, generály Anteho Gotovinu a Rahima Ademiho, kteří bojovali proti srbským povstalcům v Chorvatsku v letech 1991–1995.

7. – evropský a americký vyslanec v Makedonii předložili prezidentu Borisi Trajkovskému a předákům politických stran rámcový dokument pro jednání o institucionálních reformách, které chtějí Albánci, ale obě znesvářené strany jej odmítly jako neadekvátní.

7. – běloruský ministr obrany Leonid Malcev v souvislosti s perspektivou přijetí pobaltských republik do NATO prohlásil, že Bělorusko si přeje podepsat bezpečnostní smlouvu s Aliancí.

9. – černohorský premiér Filip Vojanič oznámil, že referendum o nezávislosti Černé hory se bude konat v březnu 2002.

9. – odvolací soud v Santiagu de Chile rozhodl, že bývalý vojenský vůdce Augusto Pinochet (85) není psychicky schopen absolvovat soudní proces, a tak de facto ukončil právní kroky proti němu.

9. – v New Yorku zahájena dvoutýdenní konference OSN o zamezení ilegálního obchodu s malými stříelnými zbraněmi, na jejichž vrub údajně připadá devadesát procent obětí válek, mezi nimi jsou často i ti, kteří se na konfliktech nepodílejí.

10. – srbský premiér Zoran Djindjić sdělil korunnímu princovi Alexandru Karadjordjevičovi, že se jeho rodina může vrátit do Jugoslávie a žít v rodinných palácích a v rezidenci v bělehradské čtvrti Dedinje.

11. – Evropská komise schválila návrh směrnice, která v případě přijetí stanoví členským státům společná pravidla pro zaměstnávání cizinců. Cílem je vedle omezení přílivu nelegálních imigrantů usnadnit vstup na pracovní trhy Unie kvalifikovaným silám.

12. – bývalý bulharský car Simeon II., jehož politická strana zvítězila v červnových parlamentních volbách, přijal návrh tohoto politického seskupení na funkci předsedy vlády.

15. – USA v rámci programu protiraketové obrany podruhé uspěly při pokusu, při kterém střela odpálená z atolu Kwajalein zničila nárazem útočnou raketu, která odstartovala z kalifornské Vandergergovy základny. Dva ze čtyř dosavadních pokusů byly neúspěšné. V příštích pěti letech hodlají Spojené státy uskutečnit 20 pokusů s obrannými raketami.

15.–16. – indicko-pákistánský summit v Ágře. Pákistánský prezident Mušaraf prosazoval otázku sporného Kašmíru, indický prezident Vádžpéj chtěl jednat o širším spektru témat, tj. o plynovodu, terorismu, pašování drog, odzbrojení a válečných zajatcích. Po určitém uvolnění skončila jednání bez jasného výsledku.

16. – prezidenti Ruska a Číny Vladimir Putin a Ťiang Ce-min podepsali v Moskvě Smlouvu o přátelství a spolupráci.

16. – v Bonnu zahájena mezinárodní konference o světovém klimatu. Skončila 23. července dohodou o globálním oteplování, která byla přes nedostatky označena za potěšitelný krok vpřed.

17. – Evropský soud pro lidská práva se vyslovil ve prospěch čtyř kurdských exposlanců, když konstatoval, že se turecké úřady dopustily porušování lidských práv během procesu, v němž byl každý z těchto poslanců odsouzen k trestu 15 let za podporu separatismu.

18. – makedonská vláda ostře odmítla požadavek stran albánské menšiny na ustavení albánštiny druhým oficiálním jazykem v Makedonii. Premiér Ljubčo Georgijevski nato ostře obvinil Západ, že nahrává etnickým Albáncům a svým návrhem na ústavní změny se snaží rozbit Makedonii.

20.–22. – summit skupiny G7 a Ruska v Janově. USA trvaly na svém odmítavém postoji k limitům škodlivých emisí, Evropa si zachovala odstup k americkému projektu raketové obrany. Nedospělo se k dohodě o odepsání dluhů nejchudším zemím. Byl přijat návrh Ruska na uspořádání mezinárodní konference o globálním oteplování, byly vyčleněny další peníze na fond boje proti AIDS a jiným nemocím, vyslovena shoda nad záměrem vyslat pozorovatele mezi Izraelce a Palestince a podpořena práva albánské menšiny v Makedonii, současně však odsouzen boj rebelů. Příští summit G8 se odehraje v Kanadě. Při protestech antiglobalistů bylo zraněno 500 lidí, způsobeny rozsáhlé materiální škody a policista zabil v sebeobraně jednoho z radikálních protestujících.

22. – prezidenti USA a Ruska George W. Bush a Vladimir Putin se po summitu G8 shodli, že

spornou otázku amerického raketového štítu propojí s rozhovory o odzbrojení. Putin později označil jednání za pokrok nikoli však za průlom.

23. – indonéský parlament sesadil prezidenta Abdurrahmana Wahida pro korupci a nekompetentnost. Novou prezidentkou se stala dosavadní viceprezidentka Megawati Sukarnoputriová.

23. – v makedonském Tetovu opět vzplály boje.

24. – bulharský parlament schválil novou vládu v čele s bývalým carem Simeonem II. V 16členném kabinetu má Národní hnutí Simeon II. šest ministrů, po dvou Hnutí za práva a svobody a Bulharská socialistická strana. Převládají profesionałové a hlavně právníci a ekonomičtí experti z ciziny. Premiér bude nadále užívat příjmení Sax-Koburgotski.

24. – šestičlenná skupina židovských a katolických historiků ukončila zkoumání historické role papeže Pia XII., který stál v čele katolické církve za 2. světové války, protože Vatikán jejím členům odmítl přístup do svých archivů.

25. – chorvatský generál Rahim Ademi, na kterého Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii vydal zatykač za zločiny proti srbským civilistům, odletěl dobrovolně do Nizozemska, kde byl zatčen.

25. – americký delegát na konferenci o odzbrojení v Ženevě odmítl návrh OSN na zpřísnění zákazu biologických zbraní s odůvodněním, že návrh ohrožuje americkou národní bezpečnost a důvěrné obchodní informace.

25. – albánští povstalci z UCK oznámili, že souhlasí se stažením z pozic, které v oblasti Tetova dobyli během posledních tří dnů a stáhli se.

26. – Korejský vůdce Kim Čong-il zahájil cestu pancéřovým vlakem do Moskvy.

27. – Mezinárodní velrybářská komise na svém jednání v Londýně potvrdila zákaz lovu velryb nejméně na příští rok.

29. – v doplňovacích volbách do horní komory japonského parlamentu výrazně zvítězila vládní koalice premiéra Džuničiró Koizumiho, která nyní bude mít ve Sněmovně poradců většinu. Koizumi potvrdil svůj záměr na rozsáhlé hospodářské reformy.

Hic sunt leones...

Pohled na africký kontinent z římského Kapitálu nepostrádal patřičné a snad i trochu oprávněné imperiální pýchy. Konstatování „Zde jsou lvi!“ mělo však hned několik významů. Tím prvním a nejjednodušším byla víra, že v okolí afrických pouští žije „král zvířat“, živočich vynikající nad jiné silou a odvahou. Tento symbol učaroval i zakladateli moderní vědy o politice Nicolu Machiavellimu tak, že vlastnosti lva přisoudil určitému typu politiků a vládařů.

Touto metaforou však Římané chtěli zejména říci, že takto označená oblast ležela za hranicemi jejich politických a ekonomických zájmů. A s jistým smyslem pro poetiku jazyka práva, zmíněná latinská sentence také sdělovala, že někde na jih od římských provincií žijí nepřítel nebo dočasně neutrálně se chovající partneři, ke kterým je třeba chovat se navýsost obezřetně. Již v antickém Řecku se však vědělo, že existuje obrovská země lidí „osmahlýh tvářů“ (Ethiopia) a objevovatelé „temného kontinentu“ v 18. a 19. století měli stejně fantaskní představy o tomto světě jako kdysi Athéňané.

Ani po více než dvou tisíciletích se pohled z Evropy na Afriku příliš nezměnil. Různé výklady vztahu mezi bohatým severem a chudým jihem jsou obvykle popisem právě jen politických a ekonomických interaktivit mezi Afrikou a Evropou nebo Spojenými státy. A pochybnosti o existenci hranic afrických států, které byly do většiny map zakresleny až v 19. a 20. století několika francouzskými nebo britskými geografi, nejsou na začátku třetího tisíciletí o nic menší, než byly kdykoli předtím. Ještě dnes jsou tyto hranice snadno zpochybnitelné a místním obyvatelům mnohdy připadají jakoby z vnějšku vnucené.

Mapu Afriky si můžeme prohlížet libovolně podle zájmu o konkrétní kulturní, politický, ekonomický, obchodní nebo antropologický problém. Nejjednodušší geografické hledisko ukazuje severní Afriku a oněch několik států, které se zrodily po vleklé krizi a rozpadu Osmanské říše (Egypt, Libye, Tunisko, Alžírsko a Maroko), jako arénu střetávajících se zájmů a také, podle Huntingtona, jako oblast charakteristických kultur a náboženství. Tomuto pohledu dominuje více než 5 milionů km² saharské pouště, kterou obklopuje na jihu, západu i na východě dalších 42 formálně nezávislých států. Afriku však můžeme vidět jako povodí velkých řek (Nilu, Konga, Nigeru, Zambezi a Oranje), v nichž vznikaly první kultury a civilizace. Dodnes má toto dělení Afriky své opodstatnění a možná, že by mnozí geopoliticky uvažující strategové byli překvapeni, kdyby si dokázali představit Afriku bez politických hranic a podařilo se jim osvojit si sociálně-geografický pohled na celý kontinent.

Africké subregiony, které obkličují jen zdánlivě nehostinnou Saharu, však mají také jen velmi nezřetelnou čarou vyznačené hranice. Snad ani není nutné připomínat, že pro mnoho Evropanů je stále ještě velkým překvapením, když zjistí, že kus afrického kontinentu leží „na západ od Greenwiche“.

Nejpestřejší pohled však skýtá Afrika z výšin kulturní antropologie. Nejenže je zde jedna z kolébek „homo sapiens“, ale je to také mozaika kultur a etnických skupin, jejichž celkový počet se odhaduje na tisíc, etnická homogennost nebo naopak heterogennost různých zemí, socio-kulturní fragmentace, různorodost náboženská, změť původních afrických i z Evropy importovaných jazyků, teritoriální disproporce (pět nejmenších zemí má rozlohu asi 3,5 tis. km², pět největších téměř 5 mil.), rozdílný rozsah a míra civilizace, výskyt téměř všech „strategických“ nerostů a koneckonců i různá chápání ras a populací, to vše vede k zmatené reflexi vnějších pozorovatelů a roztočivému porozumění „stavu věcí veřejných“.

Evropská kolonizace dosáhla afrických břehů již v roce 1450.

Později nejen Portugalci, ale i Španělé, Francouzi, Angličané, Belgičané a Holanďané sem přicházeli tak často, že někteří začali považovat Afriku za svou vlast a ani si neuvědomovali, že vytvářejí předpoklady pro africkou kolonizaci Evropy, kterou v posledních desetiletích zažívají zejména Francie a Velká Británie. Stále sice ještě mluvíme o imigrantech, ale snad bychom si měli také uvědomit, jak se změnil demografický charakter obou zemí v posledních desetiletích a jak pokus o hegemonii v Africe se mění v civilizační a kulturní impakt Afričanů na USA i Evropu. Přitom se zdá, že Evropa i Spojené státy se stále ještě dívají na Afriku očima účastníků berlínské konference o Kongu (1884–1885) a politické změny posledních desetiletí vnímají jen okrajově.

Analytici africké politiky rádi používají pro označení postkolonialismu, dekolonizace nebo prostě doby vyrovnávání se s koloniálním dědictvím termín „šok ze svobody“, což je hezká žurnalistická metafora, avšak nevystihuje plně skutečný stav věcí. Rozhodně přesnější je konstatovat, že šlo o hledání a napodobování vzorů, posilování sebevědomí a usilování o identitu, pro kterou jim oba evropské modely – kapitalistický i socialistický – nepřipadaly nejvhodnější. Nadšení pro „africký socialismus“, jehož protagonisty byli Kwame Nkrumah, Léopold Senghor, Julius Nyerere, Tom Mboya, Oginga Odinga a Keneth Kaunda, bylo pokusem o synkrevi konfuzních smyšlenek evropských socialistů, Mao Ce-tungova rolnického komunismu a Gándhího moralizování. Je ovšem otázkou, zda nešlo jen o hru se slovy a pojmy, o jistou rétorickou schopnost většinou v Evropě vzdělaných intelektuálů (všichni zmínění měli vynikající angličtinu nebo franštinu). Rozhodně však nechtěli zavádět ve svých zemích ani komunismus, ani kapitalismus.

Christian Polthom, který klasifikoval politické systémy afrických zemí, určil dva základní typy: polyarchický a autoritativní. Polyarchii považoval za typ zastupitelské demokracie, a to bez ohledu, zda šlo o multistranický nebo monostranický politický systém. Autoritativní typy byly podle něho občanské oligarchie a to, co nazýval vojenskými, pretoriánskými formami vlády. Jeho charakteristika vycházela ze zjištěných skutečností o povaze soutěže politických stran, o úrovni obhajoby práva a o míře vládní ochrany občanských svobod.

Při posuzování typu afrických politických systémů se také píše, že jsou to „nové demokracie, které používají staré triky“ (Magstadt). Znamená to, že polyarchie obvykle nějakým způsobem omezují pravidelné konání a formu voleb, a to i tam, kde existuje multistranický systém. Zejména v 90. letech 20. století se tyto systémy proměňovaly a známe celou řadu monostranických politických systémů (Keňa, Sierra Leone, Tanzanie, Zambie), které se proměnily ve vícestranické. Autoritářské režimy v Zaire do roku 1997, Somálsku do r. 1991, v Malawi, Guineji a na Pobřeží slonoviny jsou příkladem druhého typu politických systémů s režimy někdy až gerontokratické povahy.

Africké země se snažily nacházet své cesty k integraci pomocí Nkrumahovy vize „panafricanismu“ z konce padesátých let, která byla částečně uskutečněna vznikem Organizace africké jednoty (OAJ). Ale už jeden ze zakladatelů této organizace, Julius Nyerere, brzy věděl, že „národní“ převládá nad „africkým“ a že sen o africké jednotě bude mít jen omezenou platnost. Nové situace, vznikající v souvislosti s globalizací nebo jen se širším přesahem některých problémů (ochrana životního prostředí, otázky vnitřní a vnější bezpečnosti atd.) vedly později k tomu, že se Afrika postupně dostávala na okraj politických a ekonomických procesů. Dnes se zdá důležitější a realističtější uvažovat nad mírou zaostávání a závislosti než nad povahou demokracie nebo autoritativnosti různých režimů.

Chtěli jsme v letních „afrických“ měsících připomenout, že zájem o africká studia u nás není okrajový. Že známe dost odborníků, kteří se problémům Afriky intenzivně věnují, a dokonce se jim podařilo uspořádat konferenci, na jejíž závěry monotematická část Mezinárodní politiky navazuje. Soubor článků Luboše Kropáčka, Petra Skalníka, Jana Vraného, zahraničního účastníka zmíněné konference (Jan K. Coetzee) jsme však museli doplnit o komentáře aktualit, mezi které jsme zařadili carem Simeonem II. vyhrané volby v Bulharsku, zopakovaný úspěch labouristů ve Velké Británii, analýzu slovenské koaliční krize a pohled na proměnu strategického partnerství k regionálnímu. Nicméně „cesta do temnot“ africké politiky zůstává v tomto čísle tématem nejdůležitějším.

-22-

Environmentální výzvy pro Afriku

Africké země i nadále považují urychlení svého rozvoje za hlavní prioritu. Ekonomický růst však není udržitelný bez snížení dosud převažující chudoby většiny 660miliónového obyvatelstva Afriky a zároveň bez ochrany zdrojové základny, tak důležité pro zajištění budoucího rozvoje. Splnění tohoto úkolu je nutné nejen pro politickou a sociální stabilitu, ale i pro ekonomickou a environmentální udržitelnost. Afrika není jediným kontinentem, který stojí tváří v tvář velmi závažným environmentálním výzvám. Ve srovnání s jinými částmi světa však má nejvíce omezené institucionální, lidské a finanční zdroje, aby se s těmito výzvami mohla úspěšně vypořádat.

JIRÍ HLAVÁČEK

Africké země jsou stále větší měrou znepokojeny rostoucím množstvím mimořádných a krizových situací, které jsou důsledkem globálních environmentálních změn. Ty mají negativní dopad i přímo na africký kontinent. Vnější faktory proto africké země nemohou déle ignorovat. Mezinárodní společenství v této éře globalizace musí přiznat, že Afrika a svět musí na sebe vzít společnou odpovědnost a pomoci zlepšit světové životní prostředí.

Pouze na začátku 80. let africké země učinily první kroky k vypracování společného postoje, jak řešit environmentální problémy. V prosinci 1985 byla vytvořena Konference ministrů afrických zemí o životním prostředí (AMCEN), jejímž úkolem bylo reagovat na zhoršení životního prostředí v africkém regionu a posilovat schopnost afrických zemí bránit svoje zájmy na mezinárodních environmentálních jednáních. Africké země si vytyčily v této době čtyři priority:

- zastavit zhoršování stavu životního prostředí,
- vytvořit podmínky pro růst výroby potravin,
- dosáhnout soběstačnosti v energetice,
- řešit nerovnováhu mezi rostoucím počtem obyvatelstva a zmenšujícími se zdroji.

O patnáct let později, především po Konferenci OSN o životním prostředí a rozvoji (UNCED) v Rio de Janeiro v r. 1992, si africké země uvědomily, že se potýkají se stále rostoucím komplexem výzev, jež si vyžadují mnohem ráznější a pružnější přístup, zvláště v takových nových oblastech, jako jsou půda, lesy, biologická rozmanitost, voda, desertifikace, poškozování ozónové vrstvy Země, dusičnany, chemické látky, přírodní katastrofy, vztah obchodu a životní prostředí. Tyto nové problémy mají stále větší dopady na africkou sociální, ekonomickou a environmentální bezpečnost. Summit Země zahájil proces integrace politických, ekonomických, sociálních a ekologických hledisek v rámci prosazování nové strategie trvale udržitelného rozvoje.

Po summitu Země v Rio de Janeiro se

stav globálního životního prostředí i nadále zhoršoval. Afrika není výjimkou. Afrika je jediným kontinentem, kde se předpokládá, že chudoba poroste i ve 21. století. Na počátku tohoto nového tisíciletí se polovina obyvatelstva subsaharské Afriky nachází v kategorii chudých, má na přežití denně necelý 1 USD. Od konce 60. let se zvýšil počet podvyživených osob. Neudržitelné využívání a drancování lesů, půdy, živé zvěře, vod a dalších přírodních zdrojů hrozí podkopat vyhlídky regionu na rozvoj a snižování stupně chudoby.

Nejzávažnějšími environmentálními problémy afrických zemí jsou nyní:

- znehodnocení půdy, zaviněné různými faktory, jako jsou zemědělství, důlní činnosti, vypásání travin, opakované vypalování buše a tlak růstu obyvatelstva (každoročně ztráta několika milionů tun svrchní vrstvy půdy),
- odlesňování kvůli rostoucímu počtu obyvatel, a s tím související poptávky po zemědělské půdě a ve městech po výrobcích ze dřeva (každoročně minimálně 150 000 ha),
- ztráta biologické rozmanitosti z důvodu odlesňování, vypalování porostů, těžebnictví, přečerpávání mořských zdrojů apod.,
- znečišťování vodních zdrojů těžbou a městskými odpady.

Klíčem pro budoucnost Afriky je udržitelný rozvoj. Případná neschopnost reagovat na environmentální výzvy ohrozí probíhající proces ekonomického rozvoje na celém kontinentu. Africké země musí reagovat na tři hlavní trendy:

- pokračující zhoršování životního prostředí v Africe a ve světě,
 - rostoucí sociální a ekonomické nerovnosti (technologie, vzorce spotřeby a výroby) a s tím spojený vliv na životní prostředí,
 - zrychlený proces ekonomické globalizace a její environmentální dopad na Afriku.
- Příčiny afrických environmentálních problémů jsou komplexní a vzájemně propojené:
- relativně slabá ekonomická výkonnost regionu (velký počet zemí se nachází v eko-

nomickém poklesu, růst HDP dosahuje v posledních dvou desetiletích pouhých 2 %, přitom počet obyvatel roste průměrně o 4 % ročně),

- neúspěch ekonomického trhu a s tím spojených nástrojů prosazovat skutečnou cenu afrických přírodních zdrojů (využívání přírodních zdrojů je především řízeno požadavkem vlád na získání zahraničních valut z exportu primárních komodit na splácení zahraniční zadluženosti),

- absence institucionálních kapacit na plnění environmentálních politik, zákonů a smluv na národní, subregionální a regionální úrovni,

- environmentální hlediska byla až doposud spíše pokládána za „nutné, zbytečné zlo“, brzda pro investiční projekty a ekonomické programy reform, místo toho, aby se staly povinnou a integrální součástí plánovaných a řídicích procesů.

Osmé zasedání AMCEN, které se konalo v dubnu 2000 v nigerijském Abují, a zvláště zasedání AMCEN, konané v říjnu 2000 v senegalském Dakaru, stanovila hlavní cíle environmentální politiky:

- soustředit se na zdroje environmentálních problémů, zvláště na politické příčiny (např. problém regionálních konfliktů a občanských válek, problém utečenců a s tím související ničení životního prostředí a přírodních zdrojů),

- podnikat preventivní kroky cestou vypracování a plnění politik a strategií preventivních opatření,

- systematické posilování africké negociační strategie k environmentálním otázkám,

- posuzovat klíčové problémy jako spojené otázky ochrany životního prostředí a prosazování rozvoje,

- provádět efektivnost vyhodnocování a posuzování problémů s jejich řešením.

Pro splnění těchto cílů environmentální politiky je zapotřebí:

- vytvořit nové strategické partnerství s činiteli přijímajícími politická a další rozhodnutí v klíčových mezivládních agenturách, nevládních organizacích a v soukromém sektoru,

- soustředit větší pozornost a zdroje na klíčové, politické otázky, které jsou přirozené pro ekonomické a ekologické přežití většiny afrického obyvatelstva,

- mít větší vliv cestou vypracování společných postů a plánů při posilování africké strategie pro účast v globálních jednáních a v mezinárodním dialogu o životním prostředí,

- rozšířit spolupráci včetně nových forem a partnerství s mezinárodními finančními institucemi, soukromým sektorem, občanskou společností a nevládními organizacemi při přípravě a plnění programů,

- dosáhnout shody o nových formách udržitelného financování, včetně dodatečných zdrojů příjmů pro realizaci programů.

K tomu musí africké země:

- vybudovat spolehlivou a aktuální environmentální informační základnu se zvláštním důrazem na sdílené ekosystémy,

- pravidelně a systematicky vyhodnocovat reakce na environmentální problémy

(monitorovací systémy, posuzování vlivů na životní prostředí, včasné varovné systémy),

- podporovat přístup veřejnosti k informacím o životním prostředí jako základ pro další vypracování politik, programových odpovědí a podniknutí kroků k dosažení environmentální bezpečnosti, tj. zároveň posílení demokracie a rozvoj lidských a občanských práv,

- vypracovat společnou pozici afrických zemí k nově se rodícím mezinárodním environmentálním normám, majícím vztah k přístupu k informacím, účasti veřejnosti a přístupu k právní ochraně. Tyto procedurální principy byly začleněny do Deklarace z Rio de Janeira (princip č. 10), Agendy 21 (kapitola 40), Úmluvy o biologické rozmanitosti, do Úmluvy OSN o boji proti desertifikaci. Aarhuská úmluva Evropské hospodářské komise OSN z r. 1998 a Mezinárodní strategie o účasti veřejnosti v rámci Organizace amerických států z r. 2000 zahrnují podrobné ustanovení, která zajišťují přístup k informacím, účast na rozhodování a právní ochranu ve věcech životního prostředí a mohou sloužit jako inspirace pro africký kontinent.

Aby mohly splnit výše uvedené požadavky, africké země plánují:

- zpracovat celoafrický přehled stavu životního prostředí, vycházející s Globálního environmentálního výhledu 2000 (GEO-2000) tak, aby byl hotov pro jednání Světového summitu o udržitelném rozvoji v září 2002 (tzv. Rio+10) v jihoafrickém Johannesburgu,

- zpracovat soudržný Africký environmentální výhled 2002, jako integrované vyhodnocení afrického životního prostředí, jeho dopadu na politiku, právní systém a regionální smlouvy, včetně snah, jak splnit závazky vyplývající z mnohostranných environmentálních smluv,

- posílit kapacity pro vyplnění informačních mezer a pro splnění prioritních potřeb, zjištěných v Africkém environmentálním výhledu, poskytnout vyhodnocení environmentálních hrozeb pro mír, bezpečnost a rozvoj v Africe,

- zahájit a zlepšit environmentální výchovu.

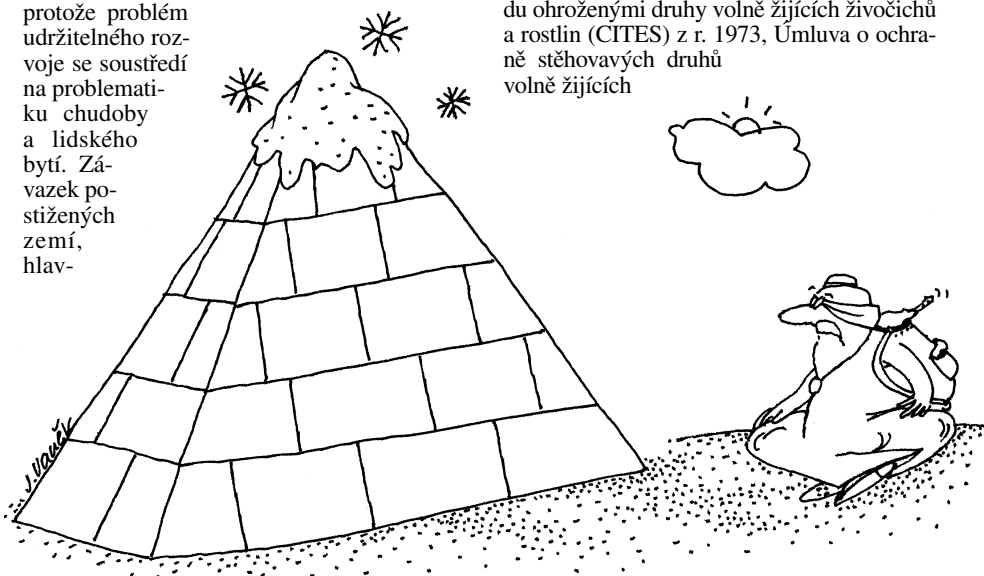
Během posledních desetiletí se stala jednou z nejdůležitějších environmentálních globálních výzev změna klimatu. Rámcová úmluva OSN o změně klimatu a její Kjótský protokol mají velký význam pro Afriku. Před přijetím Kjótského protokolu, jehož hlavním cílem je celosvětové snížení emisí skleníkových plynů do r. 2012, činily emise oxidu uhličitého na jednoho obyvatele v Africe pouze 1,24 tuny ročně, tj. pouze 3,5 % celosvětových emisí. Samotná Jihoafrická republika se podílela na emisích afrického regionu 44 % a produkovala 7,7 tuny ročně na jednoho obyvatele. Předpokládá se, že emise oxidu uhličitého vzrostou v Africe do r. 2010 pouze o 3,8 %. I když africké země přispívají srovnatelně málo k celosvětové produkci emisí skleníkových plynů (7 %), jejich ekonomické, ekologické a sociálně-politické systémy jsou zranitelné ve vztahu ke změně klimatu:

- vyšší eroze půdy a sedimentace ve vodních nádržích, která mj. vede ke změnám ve vzorcích výroby elektřiny z vodních zdrojů,
- zvedání hladiny moří, která ohrožuje pobřežní zóny a hospodářství malých ostrovních států.

Pochopení negativních dopadů změny klimatu na rozvoj nutí Afriku, aby hrála aktivnější úlohu v mezinárodních jednáních o vytvoření „mechanismů čistého rozvoje“, ze kterého mohou africké země získat maximum prospěchu. Mělo by se jednat o jasně definovaný proces pro přenos environmentálně šetrných technologií, o aktivní účast v regionálních a mezinárodních programech pozorování změn klimatu, o rozvoj národních a regionálních schopností chápat problematiku změny klimatu, připravovat národní sdělení a začlenit otázku změny klimatu do rozvojových plánů.

Půda je základem afrických ekonomik. Zemědělství vytváří okolo 40 % HDP a zaměstnává 60 % pracovní síly kontinentu. Znehodnocování půdy vytváří hrozbu pro ekonomické a fyzické přežití Afriky. Hlavními příčinami znehodnocování půdy jsou eroze, klesající úrodnost, zasolování, vypásání, odlesňování, kontaminace a znečišťování, turistika, těžba, občanské konflikty. Odhaduje se, že okolo 500 milionů hektarů půdy v Africe bylo od r. 1950 postiženo degradací včetně 65 % zemědělské půdy. Jestliže bude pokračovat dosavadní tempo eroze půdy, kontinent ztratí dalších 18 % zemědělské půdy. Afrika je kontinentem nejvíce postiženým desertifikací, jež ohrožuje více než 33 % rozlohy kontinentu zvláště v súdánsko-sahelském regionu, v jižní Africe a v africkém Středomoří. Téměř dvě třetiny afrických půd jsou aridní nebo semiaridní.

Úmluva OSN o boji proti desertifikaci v zemích postižených velkým suchem a desertifikací, zvláště v Africe (UNCCD), podepsaná v r. 1994 a platná od r. 1996, klade největší důraz na řešení tohoto problému na kontinentu. Desertifikace není omezena pouze na postižené země, ale má celosvětové rozměry, protože problém udržitelného rozvoje se soustřeďuje na problematiku chudoby a lidského bytí. Závazek postižených zemí, hlav-

ně afrických, připravit a plnit akční programy na boj s desertifikací je spojen s povinností nejvyspělejších zemí podporovat toto úsilí. Vzájemná propojenost mezi úmluvami riodejaneirské generace (změna klimatu, biologická rozmanitost, desertifikace) se musí stát přirozenou pro africké země.

Afrika byla velmi bohatě obdařena rozmanitostí druhů, stanovišť a ekosystémů. V regionu se nachází 50 000 známých druhů rostlin, více než 1000 savců a 1500 druhů ptáků, především ve východní Africe (55 % endemických druhů savců, 63 % ptáků a 49 % plazů). Tato biologická rozmanitost se také projevuje v rozmanitosti a bohatosti afrických sociálních a kulturních systémů. Je to základ, na kterém jsou postaveny ekonomiky jednotlivých států regionu. I když již v roce 1968 byla podepsána Africká úmluva o ochraně přírody a přírodních zdrojů a v roce 1992 celosvětová Úmluva o biologické rozmanitosti (CBD), Afrika nyní zakouší zvyšující se stupeň poškozování a ztráty rostlinných a živočišných druhů a stanovišť. Mezi hlavní příčiny patří:

- rostoucí počet obyvatel bez odpovídajícího růstu technologických schopností regionu chránit a udržitelně využívat druhy a ekosystémy,

- ekonomické potřeby vyvážet přírodní produkty za účelem získání finančních prostředků na dluhovou službu zahraniční zadluženosti,

- hlad po dalších zemědělských půdách pro výrobu potravin,

- absence institucionálních kapacit, které by byly schopny formulovat dlouhodobou politiku a prosazovat existující zákony na ochranu přírody a životního prostředí v duchu udržitelného rozvoje.

Úmluva o biologické rozmanitosti by měla být plněna na africkém kontinentě mnohem aktivněji. V úzké propojenosti s dalšími úmluvami, jako jsou Úmluva o mokřadech majících mezinárodní význam především jako biotopy vodního ptactva z r. 1971, Úmluva o ochraně světového kulturního a přírodního dědictví z r. 1972, Úmluva o mezinárodním obchodu ohroženými druhy volně žijících živočichů a rostlin (CITES) z r. 1973, Úmluva o ochraně stěhovavých druhů volně žijících

živočichů (CMS) z r. 1979, Lusacká dohoda o společném posílení akcí na zabránění ilegálního obchodu s divokou faunou a flórou z r. 1994 a Dohoda o ochraně africko-asijských stěhovavých vodních ptáků z r. 1995, by mělo dojít k efektivní ochraně biologické rozmanitosti kontinentu.

Nový Cartagenský protokol o biologické bezpečnosti, podepsaný v Nairobi v květnu 2000, odpovídá zájmu afrických zemí. Dovolí jim omezit se na dovozy živých modifikovaných organismů prostřednictvím moderní technologie na základě prevence rizik nebo sociálně-ekonomických hledisek bez strachu z obchodních sankcí. Protokol obsahuje ustanovení o pomoci a o přístupu k odpovídajícím technologiím a know-how. Umožňuje mezinárodní spolupráci v mimořádných situacích.

Velmi ožehavou se stává otázka bezpečnosti energie především v souvislosti s růstem cen ropy a s klesající rozlohou afrických lesů. Dřevo tvoří z více než 70 % základ pro uspokojení energetických potřeb afrického obyvatelstva. Ale již dnes africká příroda a lesy nejsou schopny zásobit obyvatelstvo touto surovinou, pokud nenásleduje patřičná péče o znovuoobrození lesů a biologické rozmanitosti. Více než 40 % obyvatelstva žije v oblastech, kde exploatace biomasy převyšuje reprodukční možnosti. V některých oblastech téměř 30 % příjmů rodin pochází z prodeje dřeva nebo dřevěného uhlí. Okolo 200 milionů lidí má dnes těžkost s nalezením dostatečných zdrojů topného dříví, neboť došlo k bezprecedentnímu úbytku afrických lesů. Tato situace by měla donutit africký kontinent ve spolupráci s mezinárodním společenstvím (Mezivládní fórum o lesích) prosazovat řízení, ochranu a udržitelný rozvoj všech typů lesů. Africké lesy stále ještě tvoří více než 17 % celosvětové rozlohy lesů a toto dědictví by mělo být udržováno a dále rozvíjeno.

Jen v r. 2000 musely africké země věnovat na dovozy ropy dvakrát více příjmů ze svých vývozu (20–40 %), což se negativně projevil v nedostatku finančních prostředků na celkové rozvojové aktivity včetně ochrany životního prostředí. Tato skutečnost nutí postupně africké země, především ty, které nedisponují nalezišti ropy, hledat alternativní, obnovitelné zdroje energie, jak to již doporučil Summit Země v r. 1992. Nedostatek energetických zdrojů se odráží v nízké úrovni elektrifikace Afriky (např. JAR téměř 40 %, Zimbabwe necelých 25 %, Zambie 21 %, naopak Lesotho a Malawi 2 %, Uganda 5 %).

Biomasa (dřevo, dřevěné uhlí) se dnes podílí 70 % na zásobování energií (tj. především na přípravu jídla a otop ve vesnických oblastech, menších městech a předměstích větších měst), dále pak vodní zdroje a uhlí (10 %), ropa a plyn (15 %). Používání biomasy ve formě dřeva má za následek odlesňování. Elektrina se v Africe vyrábí zvláště z černého uhlí (43 % – JAR), ropy a zemního plynu (33 % – země severní Afriky), z vodních zdrojů (19 %) a v jaderných elektrárnách (2 % – JAR). Využití biomasy jako

efektivního zdroje pro výrobu elektřiny (kogenerací) dosáhlo velmi vysoké úrovně zatím pouze na Mauriciu (25 %). Nové možnosti poskytuje využití geotermální energie (Keňa), větrné (JAR, Namibie) a solární. V otázce dalšího rozvoje energetického sektoru a s tím souvisejících dopadů (změna klimatu, ochrana lesů apod.) zatím nebylo dosaženo na africkém kontinentu jednoty.

Otázka vody se stává jedním z nejkritičtějších problémů přírodních zdrojů v Africe. Kontinent zatím využívá pouze 4 % svých obnovitelných vodních zdrojů a je jedním ze dvou světových regionů, který se potýká s vážným nedostatkem vody. Více než 300 milionů Afričanů nemá přístup ke zdravotně nezávadné vodě. Ještě více nemá přístup k odpovídajícím sanitárním službám. V subsaharské Africe pouze 51 % obyvatelstva má přístup ke zdravotně nezávadné vodě a 45 % k sanitárním službám. Největší hrozbou pro kvalitu vody v Africe jsou eutrofizace, znečišťování, průmyslové odpady a rozšiřování agresivních vodních rostlin, jako je např. vodní hyacint ve Viktoriině jezeře. V současné době se 14 afrických zemí potýká s nedostatkem vody, země severní Afriky stojí tvář v tvář nejhorším vyhlídkám. Vzrůstající poptávka po jen nepatrně se zvyšujících zdrojích vody vede ke stále větším obavám o zabezpečení přístupu k vodě tam, kde vodní zdroje sdílejí dvě nebo více zemí.

Zemědělství je největším uživatelem vody v Africe (88 %). Proto je nutné:

- vyvinout zemědělské metody, které by snížily množství vody potřebné pro pěstování plodin a rostlin, zvláště v aridních a semiaridních oblastech,
- přijetí integrovaného přístupu k ekologicky udržitelnému hospodaření s vodními zdroji,
- vypracovat programy činnosti organizací na ochranu a rozvoj povodí afrických řek a jezer,
- posílit dialog mezi všemi zúčastněnými stranami o úkolech řízení a zacházení s vodními zdroji.

Téměř 40 % afrického pobřeží je ohroženo negativními důsledky rozvoje ve městech a v přístavech. Africké ekosystémy jsou ohrožovány průmyslovým znečištěním, těžební činností, zvláště těžbou ropy. Řízení ochrany životního prostředí v pobřežních zónách a v moři se již dlouhou dobu nachází ve středu pozornosti mezinárodního společenství.

Tento proces odstartovala Úmluva OSN o mořském právu z r. 1982, která vstoupila v platnost teprve v r. 1994, a její doprovodné dohody. Africké země již v době negociací o této úmluvě zahájily jednání o specifických regionálních úmluvách, zaměřených především na ochranu životního prostředí. Již v březnu 1981 byla podepsána Úmluva o spolupráci při ochraně a rozvoji mořského a pobřežního životního prostředí v západoafrickém a středoafričtém regionu (tzv. Abidžanská úmluva), v únoru 1982 Regionální úmluva o zachování životního prostředí Rudého moře a Adenského zálivu a v červnu 1985 Úmluva o ochraně, správě

a rozvoji mořského a pobřežního životního prostředí ve východoafrickém regionu (tzv. Nairobská úmluva). Tyto regionální úmluvy však nemohou bez větší mezinárodní podpory dosáhnout při implementaci větších úspěchů. Významná pomoc jim proto je poskytována v rámci Globálního programu akcí na ochranu mořského životního prostředí před negativními dopady z činností na pevnině. V květnu 2000 byla podepsána dohoda o spolupráci mezi Komisí na ochranu mořského životního prostředí Baltského moře a sekretariátem Nairobské úmluvy, která má přispět k využití evropských zkušeností v této části Afriky. Vlády afrických států se dohodly na jednotném přístupu k ochraně, řízení a rozvoji životního prostředí v pobřežních zónách a na moři, kterou přijaly v Kapském Městě v prosinci 1998.

S ohledem na stále rostoucí počet obyvatelstva, nedostatek odpovídajících technologických základny, finančních zdrojů musí věnovat Afrika větší pozornost otázkám spojeným s rozvojem průmyslu. Kromě několika málo zemí, jejichž ekonomiky spoléhají především na těžbu ropy či jiných nerostných surovin, značná část ekonomik afrických zemí je založena na zemědělství a s ním souvisejících průmyslových odvětvích. To by se mělo odrazit v nasměrování pozornosti Strategie čistší produkce Afriky na oblast průmyslových odvětví spojených se zemědělstvím, těžbou ropy a nerostných surovin. S rostoucí úrovní urbanizace stále větší počet afrických zemí začíná spoléhat ve větší míře na moderní průmysl. Již dnes některé země získávají více než 80 % zahraniční měny z nezemědělských sektorů.

Aby Afrika pokročila ve svém úsilí prosadit průmyslový rozvoj, musejí se její průmyslová odvětví stát mnohem efektivnějšími, konkurenceschopnějšími a méně znečišťujícími. Proto je nutné zmoudřovat tradiční průmyslová odvětví zaváděním nových technologií, využíváním méně nákladných přístupů čistší produkce, environmentálního a kontrolního řízení (EMS, EMAS, ISO 9000, ISO 14 000 apod.). Koncepce udržitelného rozvoje varuje, že technologie mohou mít negativní vliv na životní prostředí, a proto je nutné vyvíjet a využívat především technologie šetrné k životnímu prostředí. Africké země se snaží postupně vytvořit regulační mechanismy (legislativní, institucionální a politické včetně ekonomických nástrojů) na kontrolu vývoje a používání technologií, které by mohly mít negativní ekologické a sociálně-ekonomické vlivy. Jejich ochotu pokračovat v tomto úsilí potvrdil „První kulatý stůl k čistší produkci v Africe“, který se konal za pomoci Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) v srpnu 2000 v Nairobi. V Africe již bylo vytvořeno sedm národních center čistší produkce za pomoci zahraničních donorů a agentur OSN.

Fenomenální výzvou pro mnohá africká města bude vypořádání se s environmentálními náklady vyplývajícími z rychlého růstu a urbanizace. To se týká především oblasti nakládání s pevnými odpady, ochrany ovzduší a územního plánování. Výhodou

pro africké země je, že v Nairobi sídlí nejen UNEP, ale i Středisko OSN pro lidská sídla (UNCHS), které poskytují těmto zemím maximální pomoc.

Účinnost sběru pevného odpadu a jeho skladování je zatím mizivá. V městských centrech po celé Africe je sbírána pouze necelá polovina vyprodukovaného pevného odpadu. Odpad se ukládá na různých skládkách na okraji měst nebo na množství tzv. dočasných skládkách po celém městě. Otevřené skládky často negativně ovlivňují životní prostředí nejen v bezprostřední blízkosti, znečišťují vodní zdroje a stávají se místem pro vznik infekcí a nemocí. Jedná se o alarmující problém. Například hlavní tožské město Lomé již dnes vyprodukuje na jednoho obyvatele 700 kg pevného odpadu ročně, zatímco např. kanadské Toronto 500 kg.

Vývoz a svým způsobem odkládání ojetých aut v některých afrických zemích způsobuje podstatné zhoršení kvality ovzduší měst. Africké země stojí před dilematem: jestliže zakáží dopravu použitými – ojetými auty, projeví se to na mobilitě obyvatel. Proto jsou nuceny pokračovat ve vydávání povolení dovozu ojetých vozidel, ale uvědomují si, že tak vytvářejí závažnou hrozbu pro své životní prostředí. Z obavy, aby se nestaly skládkou odpadů z vyspělých zemí, podepsala v r. 1989 většina afrických zemí Basilejskou úmluvu o kontrole pohybu nebezpečných odpadů přes hranice států a jejich zneškodňování a v r. 1991 podepsaly mezi sebou Bamackou úmluvu o zákazu dovozu do Afriky a o kontrole přeshraničního pohybu a o nakládání s nebezpečným odpadem v Africe.

V minulém desetiletí vyvstal jako velmi důležitý komplexní a rozporuplný problém vztahu mezi obchodem a životním prostředím. Tato otázka stojí před mezinárodním společenstvím, které se snaží dosáhnout udržitelného rozvoje. Mezinárodní obchodní politika je prosazována prostřednictvím celosvětových smluv, jako jsou např. smlouva o vytvoření Světové obchodní organizace v r. 1995, Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD) a regionální iniciativy jako např. EU a NAFTA. Environmentální otázky se staly součástí všech nedávných jednání. Mezi jinými je však potřebné vyřešit následující významné problémy:

- rozsah mezí, kdy obchodní a investiční pravidla nesmějí být v rozporu s úsilím národních států chránit životní prostředí,
 - vztah mezi obchodními opatřeními v mnohostranných environmentálních smlouvách a obchodní politikou,
 - rámec, ve kterém musí být vytvářeny obchodní politiky transparentnější a otevřenější účasti veřejnosti,
 - metodologie pro posouzení vlivů navrhované obchodní politiky na životní prostředí,
 - prosazování vzájemně prospěšných řešení (např. orientace obchodní politiky na zrušení dotací může odstranit některé ekonomické podpory pro ekonomické aktivity, které mají negativní dopad na životní prostředí – rybolov, používání pevných paliv).
- Africké země v této souvislosti musí řešit následující výzvy:

- nastolit lepší chápání nové a vznikající mezinárodní obchodní politiky, pravidel, procedur a posoudit jejich dopady na životní prostředí a odstranění chudoby. Jako nástroje mohou používat své regionální a subregionální organizace – Organizace africké jednoty, Africkou hospodářskou komisi OSN, Africkou rozvojovou banku, Ekonomické sdružení států západní Afriky (ECOWAS), Společenství pro rozvoj jižní Afriky (SADC), Mezivládní agenturu pro rozvoj (IGAD), Společenství zemí východní a jižní Afriky (COMESA) apod.;

- zabezpečit, aby mezinárodní pravidla explicitně prosazovala environmentální cíle, integrovala environmentální hlediska do regionálních a národních obchodních politik, právních systémů a praxe;

- získat kapacitní schopnost monitorovat environmentální chování mezinárodních obchodních společností v regionu;

- vybudovat expertní základnu pro zajištění větší účasti afrického regionu v dalším hodnocení a revizi smluv Světové obchodní organizace o zemědělství apod.;

Afrika tedy stojí před velkými environmentálními výzvami. Někteří lidé zastávají pesimistický názor, že Afrika nemůže své problémy vyřešit. Ale Afrika se snaží se svými omezenými zdroji zastavit zhoršování stavu životního prostředí a prosazovat udržitelný rozvoj. Náklady na plnění Agendy 21 jsou podle možností hrazeny z domácích zdrojů, ze zahraniční pomoci a investic. Pro ochranu a obnovu životního prostředí je jako minimum potřeba věnovat zhruba 3 % HDP. Avšak sama Afrika nemůže v tomto náročném úkolu uspět. Proto potřebuje podporu, která není projevem altruismu vůči jednomu regionu, ale projevem společné odpovědnosti za ochranu životního prostředí a trvale udržitelný rozvoj v celém světě.

Existuje mnoho způsobů vyjádření podpory Africe:

- prostřednictvím fondů donorských institucí. Na Summitu Země potvrdily země s nejvyšší úrovní příjmů svůj závazek splnit cíl OSN – věnovat na vládní rozvojovou pomoc 0,7 % HDP. V r. 1999 tento cíl OSN splnily pouze čtyři vyspělé země (Dánsko 1 %, Norsko 0,91 %, Nizozemí 0,79 % a Švédsko 0,7 %). Česká republika poskytla pouze 0,017 %. Podíl např. zemí subsaharské Afriky na čerpání této pomoci dosáhl 40 %;

- mnoho afrických zemí je zatíženo vysokými zahraničními dluhy, které mohou být částečně prominuty nebo sníženy i cestou aktivit spojených s ochranou životního prostředí;

- cestou přenosu bezpečných a environmentálních šetrných technologií;

- prostřednictvím fondů a implementačních agentur systému OSN (UNIDO, UNDP, FAO, UNEP apod.), mezinárodních globálních a regionálních environmentálních smluv (UNCCD, CBD, Montrealský protokol o látkách, které poškozují ozónovou vrstvu Země apod.) a mezinárodních finančních institucí a mechanismů. Např. Globální fond životního prostředí realizoval v r. 1998 např. jenom v Africe 420 mil.

USD, tj. 22 % vydaných prostředků, Světová banka v r. 1998 uskutečnila v Africe projekty za téměř 900 mil. USD apod.;

- rozvojem užší africké environmentální spolupráce, jak již ukládají různé smlouvy, např. čl. 56–59 smlouvy o Organizaci africké jednoty o vytvoření Afrického ekonomického společenství cestou úzkého partnerství s mezinárodními integračními seskupeními (např. EU). V říjnu 1998 bylo podepsáno memorandum o životním prostředí, které se již např. odrazilo při podpisu dohody o vytvoření Východoafrického společenství v listopadu 1999 mezi Keňou, Tanzanií a Ugandou v institucionálním zakotvení spolupráce v oblasti životního prostředí.

Česká republika je aktivním účastníkem při řešení environmentálních problémů světa včetně afrického kontinentu. V r. 1998 činila přímá environmentální pomoc 20,1 mil. Kč, v r. 1999 vzrostla na 29,5 mil. Kč a v r. 2000 dosáhla 30,5 mil. Kč. Z toho bylo v r. 2000 téměř 44 % projektů realizováno v afrických zemích s podílem na finančním objemu 33 %. Podíl přímé a nepřímé environmentální pomoci postupně vzrostl ze 7 % v r. 1998 na 25 % v r. 2000 z celkové rozvojové zahraniční pomoci České republiky ve výši 345 mil. Kč v r. 2000.

Environmentální projekty jsou realizovány v oblasti meteorologie, hydrologie, geologie, zalesňování, nakládání s odpady, ekologického zemědělství, nových zdrojů energie, čistší produkce mj. i v afrických zemích. Česká republika významnou měrou přispívá pravidelně do Environmentálního fondu (5 mil. Kč), Mnohostranného fondu Montrealského protokolu o látkách, které porušují ozónovou vrstvu země (7 mil. Kč) a do dalších fondů mezinárodních environmentálních institucí a smluv.

Africký kontinent hraje v mezinárodních environmentálních vztazích stále větší úlohu. Dokladem toho je, že jihoafrický Johannesburg byl vybrán pro konání Světového summitu o udržitelném rozvoji v září 2002. Ochrana životního prostředí v Africe, prosazování udržitelného rozvoje a snižování míry chudoby na tomto perspektivním kontinentu je v zájmu celého mezinárodního společenství. Ti, kteří již ve značné míře poškodili životní prostředí v Evropě, v Severní Americe a dalších regionech světa, by měli nesobecky pomoci tomuto kontinentu, aby se vyvaroval stejných civilizačních chyb a omylů v zájmu záchrany planety pro celé lidstvo.

Seznam použité literatury:

A New Vision for Africa's Environment, African Ministerial Conference on the Environment, AMCEN Secretariat, UNEP Regional Office for Africa, Nairobi, 2000.

Global Environment Outlook 2000, UNEP, Nairobi, 1999.

World Resources 2000–2001, People and Ecosystems: The Fraught Web of Life, UNDP, UNEP, World Bank, World Resources Institute, Washington, D. C., 2000.

Malmö Declaration of the First Global Forum of the Ministers of the Environment, 2000.

AFRICKÁ

sociální skutečnost a dějiny

LUBOŠ KROPÁČEK

Po úporných diskusích vedených v 19. a 20. století o smyslu a úkolech práce historiků není již asi třeba dokazovat, jak úzce vždy pojetí dějin souvisí s dobou, kdy je formulováno. Přítomnost a minulost si vzájemně slouží za zdroje otázek a podnětů k lepšímu pochopení: minulých dějů i dneška. Mění se přístupy k dějinám subsaharské Afriky poskytují k tomuto obecnému poznatku množství dokladů až čítankově názorných.

Pozvolné objevování Afriky Evropany v 15.–19. století spadalo časově v jedno s brutálním obchodem s otroky, širším zlovolně degradující pohled na jeho africké účastníky, a především oběti. V Hegelově filosofii nalézáme Afriku vyčleněnou mimo svět sebevědomých dějin do vlastního prostoru, zahaleného černou barvou noci. O pár generací později pak hektické koloniální rozdělení Afriky doprovází již zakouřený přezíravý postoj k lidem oceňovaným za primitivy. Ctihodným historickým tématem se stala „kolonizace Afriky cizími rasami“.¹⁾ Veškerá smysluplná aktivita v afrických dějinách je připisována cizím dobyvatelům, a v konečné fázi koloniálním impériím. Tento článek si klade za cíl zmapovat v hlavních rysech, jak se přístup k africkým dějinám měnil v posledním půlstoletí. Jde tedy o dobu emancipace Afriky, prvních kroků nezávislých států a dále pak přibývajících politické nestability a hospodářských nezdarů. Počátkem 90. let, v době, kdy skončilo bipolární rozdělení světa, se střetnou nálady afropesimismu s nadějemi, někdy bohužel brzy udušenými, že změnu k lepšímu přinesou pluralitní demokratické systémy a hospodářská liberalizace. Přístupy k dějinám ovlivňují ovšem stále také přibývajících archeologické, antropologické a sociologické poznatky a uplatnění zájmů, orientací a metod soudobé historiografie.

Vývoj po 2. světové válce, který vyústil v likvidaci koloniální soustavy, otevřel konečně dveře akademických institucí dějinám Afriky, uznaným teprve nyní za významné téma vědeckého výzkumu a výuky. Nové, již nezpochybňované a nezpochybnitelné specializaci se nadále věnují evropští, američtí i domácí afričtí odborníci, pro něž se poznání a výklad afrických dějin staly celoživotním povoláním. Hlavní směr rychle se rozvíjejícímu oboru dala snaha rehabilitovat Afričany jako subjekt, a tedy tvůrce svých dějin. V tomto smyslu byl odmítnut dosud převládající eurocentrismus (tehdy se u nás psalo: evropocentrismus) a důraz byl položen na aktivní, státotvornou roli Afričanů:

od velkých středověkých říší až po státy vznikající tvář v tvář bezprostřednímu ohrožení koloniálním zábořem. Do úsilí o poznání africké minulosti se vstřícně zapojilo UNESCO. S jeho finanční a organizační pomocí byly rozvinuty mezinárodní projekty soustředování a vydávání písemných pramenů k africkým dějinám a také sběru a publikace orálních tradic.

Významným výsledkem této fáze úsilí o výklad afrických dějin se stala osmidílná monumentální publikace *General History of Africa*.²⁾ Na jejím vypracování se podíleli vedle předních afrických a evropských historiků i čeští afrikanisté, zvláště Ivan Hrbek; vydávání se bohužel vzhledem k těžkopádnosti mezinárodní organizace i určitým materiálním potížím podstatně protáhlo a překročilo hranice euforických let rané nezávislosti, která dílu vtiskla příznačné zaměření. V posledních svazcích se nicméně uplatnila již také hlediska mladší generace. Původní badatelský elán na nově zpřístupněné půdě, s patřičným respektem k africké kultuře a schopnosti smysluplného vývoje a také s očekáváním rostoucího významu Afriky v nových podmínkách politické nezávislosti, dal již v 60. letech vzniknout i původní české dvoudílné monografii *Dějiny Afriky*, vypracované kolektivem vedeným I. Hrbkem.³⁾

Je nepochybné, že významnou část historických prací 50. a 60. let poznamenával étos dekolonizace, který leckdy upadal až do podob ideologie. Na místo opovrhlivého hanobení předkoloniální Afriky nastoupila často nekritická glorifikace. V téže době však byly také založeny hlavní vědecké časopisy a instituce věnované studiu afrických dějin a rozeběhly se výzkumy věnované jednotlivým oblastem a etnickým skupinám. Značný pokrok zaznamenala od 60. let také archeologie, přestože rychlá zkáza dřeva i jiných materiálů v tropickém pásmu zužuje její vyhlídky. Pokračuje zpracovávání archiválií a upřesňují se představy o způsobech práce s orální tradicí i s jinými metodami rekonstrukce africké minulosti.⁴⁾

Velmi mnoho cenných poznatků přinesly práce afrických i evropských historiků o předkoloniálních společnostech, jejich ekonomikách, obchodu, politických a sociálních institucích i o kolonialismu a jeho důsledcích.

Obecně dekolonizační orientaci nahradilo postupně zaměření sloužící k podpoře budování nových postkoloniálních států, jejichž legitimitu a integritu zaručilo usnesení Organizace africké jednoty (OAJ) o neměnnosti hranic. V nadnárodním, celoafrickém plánu namísto zavrženého eurocentrismu někteří afričtí nacionalisté vytyčili jako jeho logický protiklad afrocentrismus, který však v některých extrémních formulacích zahltil mýtizací minulosti a hledáním pomyslných identit. Vedle poněkud již opotřebovaných idejí proudu *négritude* vystoupily od 80. let do popředí oživené myšlenky Cheikha Anta Diopa o staroegyptském, a tudíž africkém základu světové civilizace. Novou pozornost k tématu soustředily jednak bantuistické práce Konžana T. Obengy, jednak *Black Athena* Angličana M. Bernala.⁵⁾ V tomto kontextu bývá jen málokdy reflektován zásadní rozpor mezi na jedné straně oslavou černochů „kteří nic nevynalezli... nic neprozkoumali... a nic si nepodrobili“, v pojetí *négritude* (A. Césaire) a na druhé straně jejich civilizačním průkopnictvím v pojetí Diopa a Bernala.⁶⁾ Pojem *afrocentrismus* se mezitím stal oblíbeným, ale pramálo jasným ideologickým prvkem historických a filosofických reflexí, udržujících stálý kvas na amerických, nigerijských a dalších univerzitách (v americkém prostředí v propojení s principem *political correctness*) a komplikujících diskuse o afrických dějinách i perspektivách dalšího afrického politického a kulturního vývoje.⁷⁾

Rozpravy tohoto rázu se v 70. a 80. letech již zřetelně odtrhávaly od africké živé reality. Vojenské převraty a autoritářské režimy osobní moci a jediných státotran, hlásící se k té či oné straně bipolárně rozděleného světa, spolu se zaviněnými i nezaviněnými hospodářskými nezdary a přírodními pohromami přivedly většinu afrických států do stavu stagnace či zřetelné bídy. Osmdesátá léta se obecně pro celý kontinent pokládají z hlediska rozvoje za ztracenou dekádu. Vyvstaly otázky kolem samotných cílů a metod rozvoje, koncipovaných značně mechanicky podle západních zdrojů. Tento stav postavil africké i mimoafrické historiky před nová témata, jako jsou výklad příčin zaostalosti kontinentu v minulosti a nezdarů snah o rozvoj, výklad slabín postkoloniálního státu a nakonec i téma dějin bídy. Nová generace podrobila kritice romantický důraz na prostý fakt africké činnosti bez skutečného výkladu současné politické a hospodářské bezmoci Afriky.⁸⁾ Rozvinuly se nové podobory historické práce: dějiny zemědělství, urbanizace, migrací za prací, lidové religiozity, genderových vztahů apod.

Ve studiích frankofonních i některých anglofonních autorů byly až do konce 80. let výklady dosti často koncipovány marxis-

ticky, později se prosadily spíše pojmy a přístupy soudobé sociální antropologie a politologie (G. Balandier, J.-F. Bayart, G. Meillassoux, P. Chabal aj.). Joseph Ki-Zerbo se pracně vyrovnal s přeceňováním geografického determinismu a zdůraznil různé prvky nerovnoměrného vývoje na africkém kontinentě. Jeho neméně respektovaný anglofonní protějšek J. F. Ade Ajayi z Nigérie napadl oba staré protikladné mýty, že Afričané neměli dějiny, nebo že naopak tvořili dějiny plné slávy, jež přišel zničit kolonialismus. Ukázal zároveň na nepochybnou kontinuitu afrických dějin a na potřebu pečlivého studia jejich vnitřních hybných sil. Mladší historikové zdůraznili potřebu širších interdisciplinárních přístupů ke studiu africké bídy. Historické práce se stále více propojují s výzkumy sociálních věd.

Vlna afropesimismu, která silně zasáhla přemýšlení o Africe v době celosvětové paradigmatické změny 1989/90, vyprodukovala i nové, nevládní vnější pojetí kontinentálních dějin. V nejkoncentrovanější, značně drsné podobě je představil B. Lugan z Lyonu. Kriticky odsoudil koncepci *General History of Africa* a věrohodnost originálních tradic. Sám pak vylíčil africké společnosti jako inherentně špatné. I atlantický obchod otroky vykládá jako přirozené pokračování vnitroafrické brutality a otrokářství. Mír přinesl kontinentu podle Lugana teprve kolonialismus. Zbrklá dekolonizace otevřela znovu stavidla všemožným zlům a úpadku.⁹⁾ Luganovo pojetí vzbudilo příznivou odezvu pouze u části publicistiky, nikoli ve vážném bádání.

Devadesátá léta přinesla řadu zklamání z nezdarů demokratizačních a liberalizačních snah a z recidiv konfliktů a vražedného násilí. Na druhé straně pokojný přechod k demokracii v duhově pestrých „rasových“ a sociálních poměrech v Jihoafrické republice ukázal, že i ve složitých podmínkách existují možnosti důstojných řešení. Na samém konci století dospěla ke křehké demokracii i nejlidnatější africká země Nigérie. Na nejchudším, nejzaostalejším kontinentu se stále hovoří o naději, vyjadřované dnes jihoafrickým heslem *africké renesance*.

Nejsmyslnější souborné pojetí dějin kontinentu představuje dnes zřejmě monografie cambridgeského historika Johna Iliffe *Africans, the history of a continent* (1995). Její český překlad *Afrika a Afričané, dějiny kontinentu* by měl vyjít v Praze letos v létě. Iliffe oproti oběma monumentálním kolektivním osmisvazkovým historiím z minulých desetiletí dává výkladu afrických dějin odlišně odstíněnou jednotící dynamiku a smysl. Nalézají se ve staletém úsilí kolonizovat a zalidnit rozsáhlé nehostinné oblasti kontinentu. Politické a sociální instituce sloužily právě tomuto účelu, státní forma k tomu nebyla vždy nutně potřebná. V zápase s těžkým přírodním prostředím a ve sporých kontaktech se Starým světem si Afričané osvojili mimořádnou fyzickou zdatnost a zároveň etický kodex

odolnosti vůči utrpení. Koloniální doba nenarušila kontinuitu vývoje a jeho stále se obnovujících eklektických forem sloužících cíli přežít. Přinesla však řadu inovací, zvláště zdokonalení komunikací a zdravotní péče. Před trvalou snahou o demografický růst se tak otevřela uhlazená cesta, obyvatelstvo afrických zemí se během 20. století bezprecedentně zmnohonásobilo. Koloniální nadvládu nebylo možné udržet. Demografický růst Afričanů přivedl nakonec ke krachu i apartheidní uspořádání v Jižní Africe. Tytéž faktory ale působí pozitivně i nezávislým státům, jejichž vnitřní slabost plyne z jejich chyb i z tradičních rysů afrických společností. I ty vykládá Iliffe s jasným nadhledem historika obeznámeného s kontinuitními prvky africké politiky, hospodářství i kultury.

Překlad Iliffovy knihy spolu s upřesňujícími výklady o dnešním africkém státě, které k nám přináší materiály z prosincové konference *Afrika 2000* (zvl. J.-F. Bayart, P. Chabal, P. Geschiere a P. Skalník), prohloubí letos podstatnou měrou naše porozumění bolestným problémům neprávem marginalizovaného kontinentu.

¹⁾ Tak H. Johnston: *A History of colonization of Africa by alien races*, Londýn 1899, revid. 1913. Díla z počátku 20. stol. připisují veškerou smysluplnou aktivitu v afrických dějinách cizím dobyvatelům – od „Hamitů“ po Evropany.

²⁾ *General History of Africa*, 8 svazků, UNESCO, London, 1981–93. Práce vyšla také francouzsky *Histoire générale de l'Afrique*, a ve

zkráceném vydání v několika dalších evropských i afrických jazycích. Jako editor bývá uváděn J. Ki-Zerbo, každý svazek má ovšem své další redaktory. Zhruba v téže době vydali britští historikové obdobně osmidílný soubor R. Oliver a J. D. Fage: *The Cambridge History of Africa*, Cambridge, 1975–86.

³⁾ I. Hrbek: *Dějiny Afriky I-II*, Praha, 1966.

⁴⁾ Dobrým úvodem ke studiu afrických dějin, užívaným na univerzitách v SRN, je L. Harding: *Einführung in das Studium der Afrikanischen Geschichte*, Münster, LIT, 1994. Trvalou hodnotu si ovšem uchovává Ki-Zerbův metodologický úvod k I. svazku *General History of Africa*.

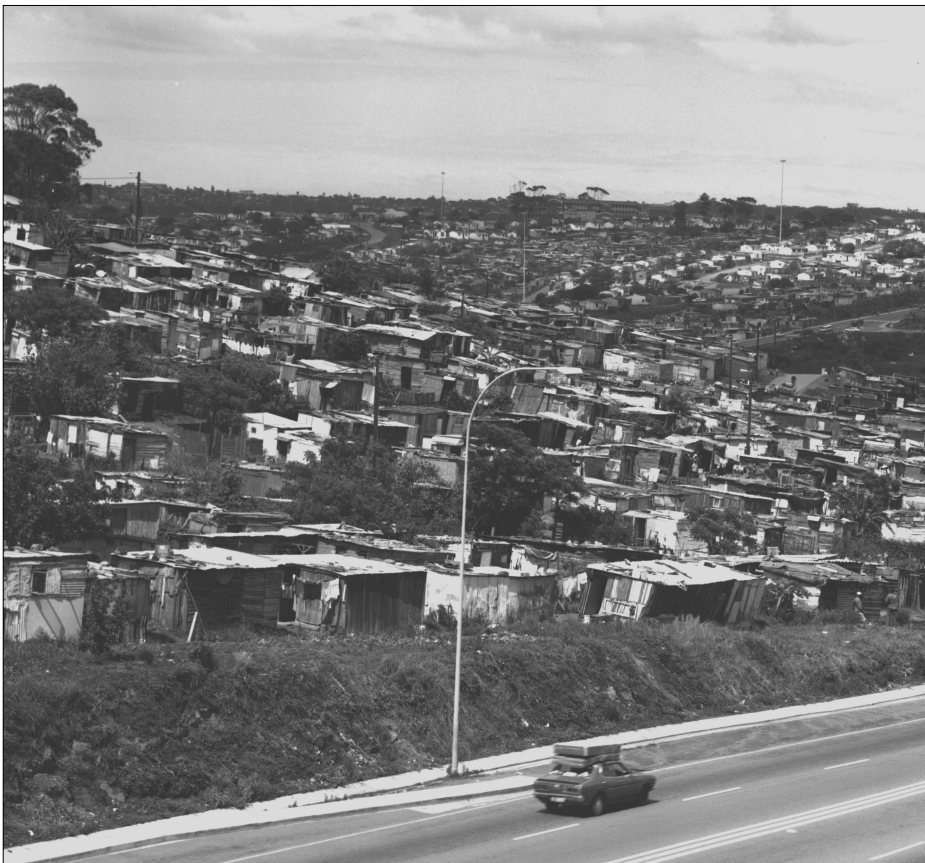
⁵⁾ M. Bernal: *Black Athena: The Afroasiatic Roots of Classical Civilization*, I. *The Fabrication of Ancient Greece*, London, 1987, a *Black Athena II. The Archaeological and Documentary Evidence*, London, 1991. O rozsáhlé mezinárodní diskusi, kterou Bernalovy knihy vyvolaly, referovala na prosincové konferenci v Praze L. Drozdíková. Její studie vyjde ve sborníku z konference *Afrika 2000*.

⁶⁾ Srv. L. Kropáček, „Afropessimism and History“, in *Ex Pede Pontis*, Praha, Orientální ústav, 1992, s. 111–120.

⁷⁾ Nejobsažnější souhrnnou analýzu podává S. Howe: *Afrocentrism*, London and New York, Verso, 1998.

⁸⁾ Vážná zamyšlení nad potřebou nové historie v Africe shrnuje B. Jewsiewicki and D. Newbury (eds.): *African Historiographies. African History for Which Africa?* Beverly Hills, California, Sage Publications, 1986.

⁹⁾ B. Lugan: *Afrique, l'histoire a l'endroit*, Paris, Perrin, 1989. Na knihu navazuje neméně tvrdá kritika vývoje afrických států po nezávislosti B. Lugan: *Afrique, bilan de la décolonisation*, Paris, Perrin, 1991.

ETIOPSKO-ERITREJSKÁ VÁLKA 1998–2000

ALEMAYEHU KUMSA

Základní přehled

Etiopsko-eritrejská válka začala jako hraniční konflikt 6. května 1998. V tomto boji zahynuly 123 tisíce etiopských a 65 tisíc eritrejských vojáků¹⁾. Válka skončila 18. června 2000. Velký podíl na jednáních o jejím ukončení měly Spojené státy a Organizace africké jednoty (OAJ).

Mnoho současných historiků srovnávalo často způsob vedení této války s metodami boje, které byly použity v první světové válce v Evropě. Etiopie například běžně posílala své málo vycvičené a nuceně nasazené vojenské odvedence a v některých případech i civilisty do zaminovaných oblastí, aby jejich životy obětovala na další postup své armády.²⁾ Důsledkem této kruté války byla také emigrace více než jednoho milionu civilistů, kteří obývali ohrožené oblasti, do sousedního Súdánu a jiných oblastí obou válčících zemí.

Etiopie je podle statistik OSN třetí nejchudší zemí světa. Přesto našli vládnoucí představitelé dost finančních prostředků na vedení dvouleté války. Peníze na nákup vojenských zbraní byly přesunuty z rozpočtu na rozvoj státu. Před zahájením války v roce 1998 měla Etiopie v rozpočtu na obranu státu 100 milionů amerických dolarů. V roce 2000 se tento zdroj financí zvýšil na 533 miliony USD.³⁾ Navíc byl mimo tento rozpočet utracen každý den po dobu dvou let jeden milion USD, tedy dohromady více než 730 milionů USD.

V současné době vládne v Etiopii Tigrejská lidově-osvobozenická fronta (Tigrayan People's Liberation Front – TPLF) a v Eritreji Eritrejská lidově-osvobozenická fronta (Eritrean People's Liberation Front – EPLF). V minulosti TPLF a EPLF velmi úzce spolupracovaly, především během osvobozené války v Etiopii proti vládnoucí straně Mengistu Haile Mariama. Například v roce 1982 poslala TPLF své zkušené, dobře vycvičené a kvalitně vyzbrojené vojáky na pomoc EPLF do známé akce „Červená hvězda“, kterou chtěla etiopská vláda zlikvidovat EPLF. Vzájemně se podporující fronty dosáhly v roce 1991 svržení vlády Mengistu Haile Mariama. V té době patřila Eritrea mezi etiopské provincie, samostatnost získala prakticky až v roce 1993.⁴⁾

TPLF a EPLF

TPLF a EPLF mají společné kořeny. Členové obou front jsou příslušníky národa Tigray, pocházejí ze stejné oblasti severní Eti-

opie, hovoří stejným jazykem a vyznávají stejné koptské ortodoxní náboženství. Rozdělujícím faktorem se stala hraniční čára, která vznikla na jejich území v roce 1889, kdy etiopský císař Minilik II. přenechal polovinu oblasti italským kolonizátorům. Území obsazené Itálií dostalo název Eritrea a zůstalo italskou kolonií až do roku 1941. Od roku 1941 do roku 1952 byla tato oblast pod vojenskou správou Velké Británie. Podle rezoluce OSN z roku 1950 byla v roce 1952 Eritrea začleněna do Etiopsko-eritrejské federace, kde setrvala do roku 1962. V tomto roce se stala provincií etiopského státu. V roce 1991 vytvořila EPLF pro území Eritrey prozatímní vládu, která v roce 1993 zorganizovala referendum. Na základě výsledků hlasování obyvatelstva, které rozhodlo 98 procenty hlasů o samostatnosti státu, se stala Eritrea mezinárodně uznávaným státem a byla začleněna do OSN.⁵⁾

TPLF a EPLF vyšly ze stejného základu marxisticko-leninské ideologie. TPLF sledovala albánský model a EPLF sovětský model. Obě lidově-osvobozené fronty si kladly za cíl získat územní samostatnost Eritrey a Tigraye. TPLF později ustoupila od původního politického programu a jejím hlavním záměrem se stalo mocenské ovládnutí Etiopie za podpory USA.

Jádro konfliktu mezi Etiopií a Eritreou

Obecně se dá říci, že hlavním důvodem tragické války mezi Etiopií a Eritreou byl nacionalismus národa Tigray z území Etiopie a z toho plynoucí zájem o rozšíření územní oblasti Tigraye.

První rozpínavost Tigraye se projevila v roce 1991 při novém dělení území Etiopie podle národů. Tigrejští zastánci tvrdé nacionalistické linie získali dva okresy ze severní provincie Gondor, která historicky patřila národu Amhara. Výhodou bylo především strategické mezinárodní spojení s přístupem k hranici se Súdánem.

V roce 1997 publikovala regionální vláda tigrejského státu mapu federální Etiopie, na které byla zobrazena část oblasti Eritrey jako území Tigraye. Reakcí na tuto neústavní akci byla žádost eritrejské vlády Etiopii, aby byla vytvořena komise pro řešení hraničního problému. Komise zasedala pouze jednou v eritrejském hlavním městě Asmara a nedošla k žádnému závěru. Druhé jednání komise se uskutečnilo v Addis Abebě a během jejího jednání začal na sporném území vojenský ozbrojený konflikt, při kte-

rém příslušníci etiopské pohraniční armády zabili několik eritrejských vojáků.

Jako člen OSN mohla Etiopie řešit tento hraniční konflikt politickou cestou, například jednáním u Mezinárodního soudního dvoru v Haagu. Přesto raději volila cestu přímého ozbrojeného střetu a nerespektovala zájem svého lidu. Neřešila hrozící hladomor, při kterém hladovělo více než 10 milionů obyvatel Etiopie, a raději obrátila mezinárodní pozornost na tento válečný konflikt.

Na jádro konfliktu je také třeba nahlédnout z pohledu historického vývoje.

Etiopsko-eritrejská federace 1952–1962

V roce 1950, kdy rozhodovalo Valné shromáždění OSN o řešení otázky budoucnosti území Eritrey, bylo velmi obtížné rozhodnout mezi dvěma převládajícími názory. Jedním z nich byla myšlenka začlenit Eritreu do etiopského státu, druhou byla myšlenka na vytvoření samostatného státu. Nešťastným kompromisem těchto dvou možných řešení se stalo vytvoření Etiopsko-eritrejské federace.

Rozdělení moci ve federativní struktuře státu bylo následující: Federativní vláda kontrolovala obranu státu, zahraniční a finanční politiku státu, zahraniční obchod a vnitřní komunikační systém. Občanství bylo společné. Eritrea měla vlastní státní symboly, vládu, parlament a soud pro oblast vnitřních záležitostí. Oficiálními jazyky státu byly tigrejština a arabština. Stát Etiopie byl řízen jako absolutní monarchie a uznávaným státním jazykem byla amharština.

Etiopie už od začátku jednání Valného shromáždění OSN o Eritreji důrazně protestovala proti uznání státních symbolů a jazyků v Eritreji. Po vytvoření federální struktury státu se objevil další neakceptovatelný prvek pro autokratickou vládu císaře Haile Sellasie. Tím byl svobodný tisk, ve kterém občané na základě demokratických principů vyjadřovali své názory na sociální, ekonomické a politické dění v zemi.

Federální vláda uvěznila většinu redaktorů eritrejských novin a zakázala činnost politických stran. Autonomní struktura demokracie v Eritreji postupně zanikla. Dne 14. listopadu 1962 byla zrušena federální struktura a Eritrea se stala jednou ze čtrnácti provincií etiopského státu.

Vznik a vývoj eritrejského osvobozenického hnutí

Velký vliv na vznik a vývoj eritrejského osvobozenického hnutí mělo několik faktorů. Základním faktorem bylo zničení demokratické politické struktury v Eritreji spolu s postavením politických stran mimo zákon. Také jazykový konflikt, způsobený násilným vyloučením tigrejštiny a arabštiny z veřejného života a nastolením amharštiny jako jediného úředního jazyka, byl silným faktorem, jenž ovlivnil nepokoje a v konečném důsledku vznik eritrejského osvobozenického hnutí.

V roce 1960 byla v Káhiře založena Eritrejská osvobozenická fronta (Eritrean Libe-

ration Front – ELF). Její politický program byl založen na získání úplné nezávislosti Eritrey na Etiopii. Hlavní představitelé ELF pocházeli z různých etnických a náboženských skupin.⁶⁾

Boje za osvobození začaly 1. září 1961. Během této války se objevilo v ELF několik různých názorových proudů, které vedly v říjnu 1972 k odštěpení další organizace s názvem Eritrejská lidově-osvobozenická fronta (Eritrean People's Liberation Front – EPLF). Obě tyto fronty bojovaly společně proti etiopské armádě a jejich cílem bylo dostat pod kontrolu celé území Eritrey. ELF postupně zeslábla a úplně zanikla. Na cestě za svobodou zahynulo do roku 1991 65 tisíc bojovníků. Ztráty na etiopské straně nebyly nikdy zveřejněny.

Založení TPLF a její cesta k mocenskému ovládnutí Etiopie

Tigrejská lidově-osvobozenická fronta (Tigrayan People's Liberation Front – TPLF) byla založena v roce 1975 v západní provincii Tigray malou skupinou univerzitních studentů. Svůj politický program zveřejnila v roce 1976. Uvádějí se v něm především důvody k nezávislosti Demokratické republiky Tigray. V roce 1985 byla v rámci TPLF založena Marxisticko-leninská liga Tigray (Marxist Leninist League of Tigray – MLLT), která zajišťovala ideologickou čistotu TPLF. Třemi jejími hlavními představiteli se stali Meles Zenawi a Sebhat Nega, kteří pocházejí z urozených šlechtických rodin, a Aregai Berhe, syn významného právníka.⁷⁾

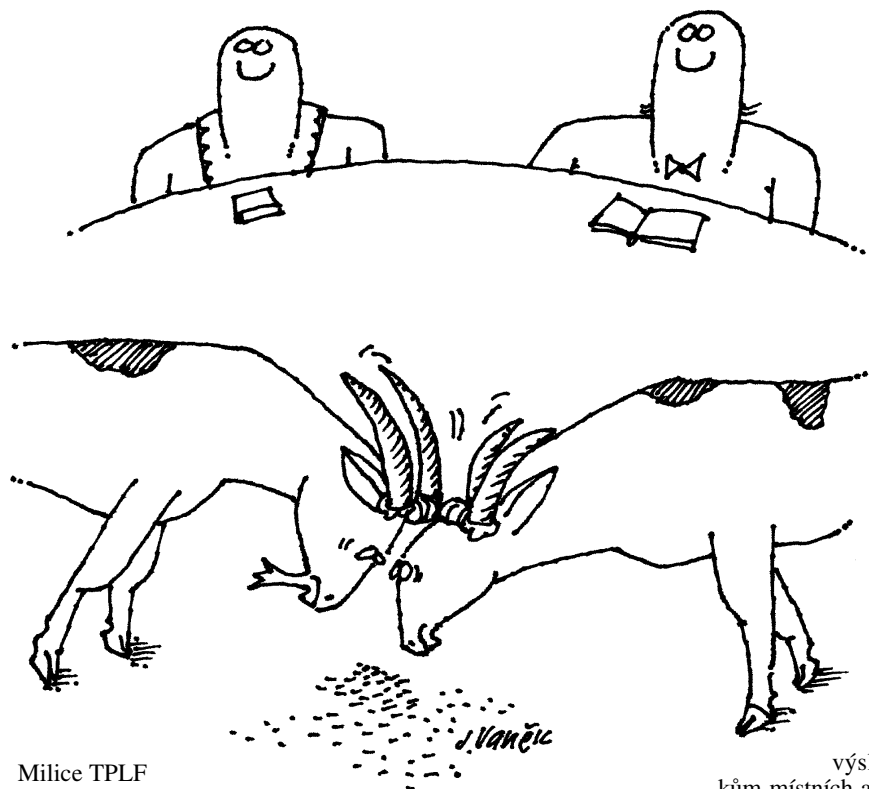
V roce 1989 přijal americký velvyslanec v Súdán James Cheek Melese Zenawih, jako představitel TPLF. Ve stejném roce navštívil Melese Zenawi Velkou Británii, kde hovořil o svém obdivu k albánskému modelu socialismu. Tento názor však raději zamlčel při své návštěvě Washingtonu v roce 1990.

V roce 1990 založila TPLF Ethiopian People's Revolutionary Democratic Front – EPRDF, kterou použila jako zastřešující organizaci revolučního hnutí pro celou Etiopii. Ta však byla zcela pod kontrolou TPLF.

Důvodů, proč došlo k rozpadu Mengistova režimu, bylo několik. Jedním z nich byly nepokoje v etiopské armádě způsobené dlouhodobou válkou v Eritreji, pro niž začaly chybět finanční prostředky. V důsledku politických změn ve střední a východní Evropě nemohl Mengistu Haile Mariam počítat s diplomatickou a materiální podporou. Když se situace stala neudržitelnou, uprchl Mengistu do azylu v Zimbabwe, který pro něj připravila vláda Spojených států. Proto mohlo dojít v roce 1991 k obsazení hlavního města Addis Abeby ozbrojenci TPLF a EPLF.

Složení vlády Etiopie 1991–2000

Po dobytí Addis Abeby v květnu 1991 se vlády ujala TPLF a svým prvním rozhodnutím rozpustila bez jakéhokoli finančního vyrovnání demoralizovanou Mengistovu mnohonárodnostní armádu, čítající 600 tisíc vojáků, obvinila její velitele z válečných zločinů a uvěznila je.

Milice TPLF

tvořené sedmiprocentní národnostní menšinou Tigray se staly základem pro novou etiopskou armádu. TPLF sestavila novou vládu Etiopie a jejím samozvaným prezidentem se stal vůdce TPLF Meles Zenawi. Mesfin Seyoum, který v TPLF zastával funkci vedoucího zahraničního oddělení, obsadil místo ministra zahraničních věcí a Siye Abraha, jenž velel osvobozené armádě TPLF, se stal ministrem obrany. Ostatní členové vedení TPLF obsadili klíčové ministerské funkce.

V rámci pokusu uklidnit ostatní národy v Etiopii zorganizovala TPLF v červenci 1991 mírovou konferenci. Byla podepsána charta přechodného období, která byla použita jako základní zákon země po zrušení ústavy. Tuto chartu podepsali představitelé ostatních osvobozených hnutí.⁸⁾ Nejsilnější z nich – Oromská osvobozená fronta (Oromo Liberation front – OLF) – bojuje za nezávislost národa Oromo od roku 1974. Na základě jednání mírové konference obsadili představitelé jiných národů než Tigray další, méně významná místa v etiopské vládě. Na přechodnou dobu dvou let byl vytvořen parlament, který měl zastávat především zákonodárnou funkci. Původní myšlenka, že parlament bude obsazen podle procentuálního zastoupení jednotlivých národů Etiopie, byla porušena. Například národ Oromo, jenž podle statistik tvoří 50 procent obyvatel země, získal pouze 12 mandátů⁹⁾. Největší procento dostala EPRDF, uváděná také jako EPRDF/TPLF, tedy 32 z celkových 87 míst.

V roce 1992 odstoupilo z parlamentu a vlády mnoho představitelů osmnácti národních organizací na protest proti násilné politice EPRDF, proti jejímu zásadnímu porušování lidských práv, proti jejím politickým vraždám a také na protest proti neregulárním

výsledkům místních a regionálních voleb v roce 1992.¹⁰⁾

Od této doby vládne jako jediná politická organizace v Etiopii EPRDF, kterou kontroluje politická elita Tigray, doplněná politickou elitou národa Amhara, resp. představiteli Etiopského demokratického hnutí (Ethiopian People's Democratic Movement – EPDM). Například 43 z celkových 53 členů vedení EPRDF je zastoupeno touto elitou národů Tigray a Amhara.

Národy v Etiopii, především národ Oromo, Somali-Ogađeni a Sidama, které nemohly řešit své národnostní problémy mírovou cestou, se rozhodly pro ozbrojený boj proti diktátorské vládě EPRDF/TPLF. Z mnoha informačních zdrojů vyplývá, že se tak etiopská vláda rozhodla odvést pozornost etiopského lidu od vnitřních konfliktů k vnějšímu nepříteli.

Politika EPLF

Politika EPLF byla založena na myšlence vytvoření unitárního státu. Eritrea je státem řízeným z jediného centra navzdory tomu, že v něm žije devět různých národů vyznávajících jak křesťanství, tak islám. Národnostním jádrem EPLF je národ Tigray, který představuje více než 50 procent obyvatelstva této země obývajících jižní část Eritrejské vysočiny.

Od vzniku státu Eritrea v roce 1993 se neuskutečnily jediné svobodné volby. EPLF má plné zastoupení ve vládě a v parlamentu. V zemi je zakázána svoboda tisku a svoboda projevu.

Závěr

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že ani unitární vláda Eritrey, ani federální vlád-

da Etiopie nejsou vlády fungující na základě demokratického principu. V případě, že by v těchto státech byly uplatněny demokratické zásady, jistě by raději obě strany přistoupily na řešení hrozícího válečného konfliktu mírovou cestou.

Ačkoli se stále vedou spory o tom, která strana válečný konflikt opravdu začala, těžko se dají přehlédnout důvody, jež měla Etiopie pro vedení této války. Je zřejmé, že násilnou mobilizací se vláda Etiopie snadno zbavila některých svých politických odpůrců z oromské a somaliogadenské oblasti. Také způsob boje, jež zvolila, svědčí o nesmírné krutosti, kterou během války aplikovala na vlastní civilní obyvatelstvo. Otřesnou zkušenost přinesl z bojů britský zpravodaj David Hirst. Dne 18. května 1999 napsal v *The Guardian*: „Jsou to nevinní oromští zemědělci, kteří byli vybráni jako lidský zmetač min, a tigřejší důstojníci, kteří jdou za nimi se zbraní v ruce jako hrozba.“¹¹⁾ Meles Zenawi, hlava etiopského státu, odpověděl na otázku oficiálních etiopských vládních novin, proč se tak dělo, takto: „Když šla naše armáda do ofenzivy, narazila na zaminovanou oblast. V této situaci nebyl čas, aby experti pole odminovali. Proto jedinou alternativou bylo přivést lidi, kteří by zametli miny svými nohama.“¹²⁾ Několik tisíc zemědělců tak umožnilo etiopské armádě prorazit eritrejskou linii a obsadit část eritrejského území.

Použitá literatura

1) Sagalee Haaraa, May 2001, No. 33, str. 14.
2) Coalition to Stop the Use of Child Soldiers. July 11, 2000.

<http://www.africanews.org/east/stories/20000711/20000711-feat1.html> accessed 12. 7. 2000.

3) Jane Perlez, *The New Times*, May 22, 2000.

4) Tekeste Negash and Kjetil Tronvoll. *Brothers at War. Making Sense of The Eritrean-Ethiopian War*. James Currey, Oxford 2000.

5) Elias Habte Selassie. *Life and peace Institute, Nairobi, Kenya. A Clash Between Incompatible Identities*.

<http://www.visafrica.com/news-file-/-/.../A-clash-between-incompatible-identities.asp.htm> accessed 12. 4. 2001.

6) *Democratic and Peaceful Transitional Conference of Ethiopia*. *Negarit Gazeta* 22nd Day of July 1991, Addis Abeba, Ethiopia.

7) John Cohen and Dov Weintraub, *Land and Peasants in Imperial Ethiopia. The Social Background to a Revolution*. Van Gorcum and Comp. B.V. - Assen, The Netherlands 1975, str. 25.

8) *An Evaluation of the June 21, 1992, Election in Ethiopia*. National Democratic Institute for International Affairs and African American Institute. 1992, str. 6-7.

9) John Markakis, *National and Class Conflict in the Horn of Africa*. Cambridge University Press. 1987 str. 105-145.

10) Tecola W. Hagos, *Democratization? Ethiopia [1991-1994] A personal view*. Khepera Publishers, Cambridge MA 021139. 1995 str. 5-9.

11) David Hirst, (*The Guardian* U.K.), Tuesday 18, 1999.

12) *Xopia* vol. 7., no. 9, Miazia 1992 in Amharic Language.

Zkušenosti a mínění těch, kteří žijí na okraji společnosti

JAN K. COETZEE

Úvod

Africké studie a rozvojové studie navzájem těsně souvisejí a v mnoha ohledech koincidují. S tímto vědomím zaměřuji své studijní pojednání na některé aspekty nedávné rozvojové diskuse. Tyto aspekty/principy se také dají aplikovat na africké studie.

Cílem tohoto příspěvku je demonstrovat význam využívání ústních svědectví při zkoumání aspektů zkušenosti z přechodných fází v rozvojových společnostech. Užitečnost shromažďování toho, co lidé říkají a co si myslí, se prokáže na pozadí současné rozvojové diskuse. Obecný slovník rozvoje byl v posledních dvou desetiletích značně rozšířen, ale tato studie se od této rozšířené definice rozvoje odchyluje. Používá rozvojového slovníku, který zdůrazňuje lidské podmínky, vztahy, sféry působnosti a hodnoty. Dotkne se letmo významu a potřeby využívání ústních svědectví a bude uzavřena odkazem na výzkumný projekt studia prostoru a místa v neformálních sídlištích v Grahamstownu v Jižní Africe.

K diferentní definici rozvoje

Po prvních třech „rozvojových dekadách“ (počínajících v šedesátých letech „větrech změn“, přinášejícím některé dalekosáhlé důsledky, pokud šlo o politické uspořádání v zemích takzvaného třetího světa) nabylo hledání definitivního vymezení rozvoje nové síly. Konvenční definice rozvoje jako procesu řízené (determinované) kontrolované změny vedoucí k ekonomickému růstu, politické autonomii a sociální rekonstrukci (srv. Varma 1980: 15) se zdála být zcela nepostačující. Takzvaní rozvojoví experti si uvědomili, že lidstvo jako celek nepostupuje kupředu v podstatě stejnou evoluční cestou.

Hledání diferentní definice rozvoje klade důraz na potřebu zahrnout též takové procesy, které předcházejí a provázejí politickou, ekonomickou a sociální transformaci. Tyto změny ve vnímání, sklonu a postoji mohou být vyjádřeny v konceptech, jimiž se zabýváme, abychom našli souvislosti a analyzovali spletitost rozvoje. Jazykový systém, který používáme k popisu specifického aspektu našeho světa, pomáhá „... předvést náš svět“ (Capra 1996: 282). Slova jsou východiskem pro vyjádření toho, jak vidíme naši sociální realitu. Uváděním, zdůrazňováním a kombinováním slov sestavujeme výpověď o složité povaze této reality. Komparace rozvojového slovníku Roberta

Chamberse demonstruje hledání nové definice a je příkladem takové výpovědi.

Rozvojový slovník

Lidské podmínky – schopnosti, deprivace, oprávnění, životní pohoda

Organizace, moc a vztahy, zodpovědnost, zmocnění, participace

Pole působnosti, dimenze – občanská společnost, vládnutí

Hodnoty – demokracie, rovnost, lidská práva, udržitelnost

(Chambers, 1997: 1745)

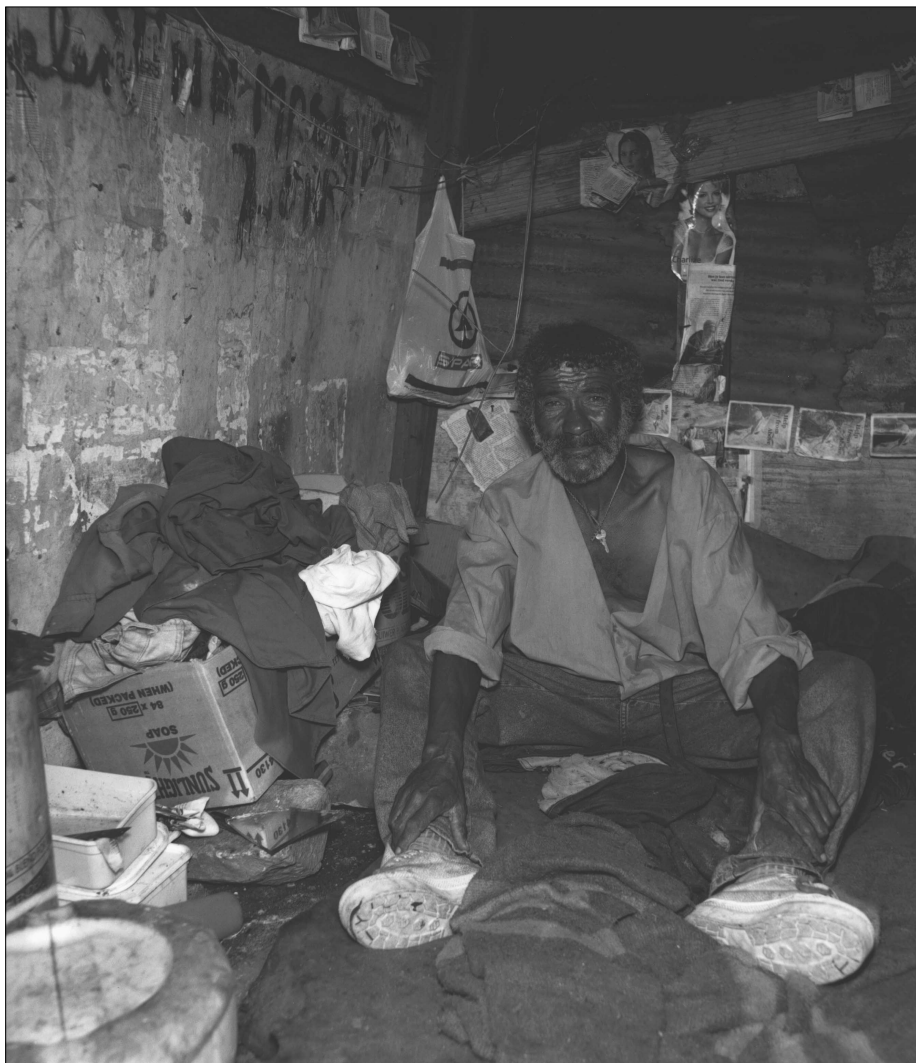
Diferentní definice rozvoje bude tedy pracovat s komponenty obsaženými ve shora uvedeném rozvojovém slovníku. Ty zahrnují uspokojování základních potřeb v širším slova smyslu: nejenom potravu, odívání, přístřeší a jiné hmatatelnější potřeby, ale i právo žít smysluplným životem. Rozvojové úsilí musí být založeno na premise, že všichni lidé zasluhují respekt (úctu) a chtějí, aby se s nimi jednalo jako s důstojnými jedinci. To je základ rozvoje soustředěného na člověka.

Neměnná výzva rozvoje má zajistit lepší život. Rozvojové projekty budou zajisté chtít přinést hmotné výhody, ale ve smyslu komplexního cíle rozvoje by rozvojové projekty měly především napomoci zvyšování úrovně lidského dostatku.

Vědomí lidí, že mohou být něčím víc, než jsou, a akceptace širších výhod rozvoje nejsou nikdy inherentně kumulativní. Programy iniciování rozvojového úsilí musejí klást důraz na myšlenku, že pokrok je závislý na ustavičném utvrzování úmyslu a odhodlání zajistit smysluplný život (srv. Perroux 1983: 40-53). Rozvoj bude mít lepší vyhlídky na úspěch, jestliže lidé vtělí specifické mínění o svém životním světě do své touhy zlepšit svou situaci.

To nás přivádí k představě žádoucího směru, která klade mínění a specifické okolnosti, v nichž dění probíhá, do centra analýzy. To implikuje přístup zdola, a nikoli shora. Volí za svůj výchozí bod individuální rozhodování a interakční procesy vztahující se k vytváření mínění. Rozvoj musí být pevně založen na lidském dostatku, a proto každý rozvojový program se bude muset zaměřovat na způsoby zjišťování, jak lidský dostatek definují sami lidé.

Skutečnost, že rozvoj musí být nahlížen jako vytváření koordinace pro realizaci osobnosti každého jednotlivce, souvisí s premisou, že mínění je základní součástí tohoto konceptu. Rozvoj nemůže být chá-

pán pouze jako mechanismus prostředků, jimiž člověk může vylepšit své materiální podmínky. Bude také muset být popisován jako vize transformace a záchrany: stává se ohniskem aspirace lidí, představující směr definovaný jako nejpotřebnější (Berger 1976: 33). Z tohoto důvodu musejí lidé participovat na fundamentální volbě.

Lidé mají schopnost vytvářet svět představ, a v zájmu pochopení sociální reality, ve které žijí, musejí být rozvojové studie založeny na způsobu, jakým sami účastníci vnímají sociální situace.

Shromažďování toho, co lidé říkají a co si myslí: využívání ústních výpovědí

Tato studie se zabývá hodnotou využívání ústních svědectví při zkoumání rozvojových zkušeností. Výše použitá definice rozvoje zahrnuje aspekty lidských podmínek (schopností a dostatku), lidských vztahů (participace a zodpovědnosti) a lidských hodnot (demokracie a udržitelnosti). Zdůraznili jsme, že slova jsou východisky při vysvětlování naší sociální reality. Lingvistický systém napomáhá evokaci našeho světa.

Využívání výpovědí při zkoumání rozvo-

jových společností implikuje naslouchání hlasu a zkušenostem lidí – řadových lidí. Ústní svědectví mohou skýtat komunitám možnost participace při sestavování jejich vlastní agendy a předkládání jejich vlastních stanovisek. „Mluvení je akt moci, a akt naslouchání vyžaduje respekt k mluvčímu“ (Slim a Thompson 1993: 3). „Jedním z důvodů, proč chudé komunity jsou tak zřídka slyšeny, je dokumentární zkreslení – zkreslení v psaném slově – projevující se ve všech klíčových fázích rozvojového plánování, realizace a vyhodnocování. Lidé nejsou dostatečně konzultováni...“ (Slim a Thompson 1993: 4).

K nedostatečnému konzultování dochází nejen pokud jde o rozvojové strategie formulované shora dolů. Lidé často nejsou dostatečně konzultováni ani komunitními organizacemi, o nichž se předpokládá, že mají na srdci jejich zájmy. Mluvíci osvobodovatelů hnutí (zájmových skupin), kteří jsou mimo rozvojový establishment, nejsou vyjmuti z vyžadování konzultací. Být nejchudší z chudých často znamená být ignorován z obou stran – těmi u moci i těmi, kdo vystupují jako mluvčí.

Používání výpovědí se vztahuje nejen na

skryté hlasy (lidi, kteří by měli být slyšeni). Zahrnuje též skryté sféry zkušenosti – aspekty zapojení do kulturního života, jakož i způsob, jakým jedinci žijí svůj každodenní život. Ústní výpovědi jako osobní svědectví mohou postihovat různé sféry života (rodina, práce, využívání komunálních zařízení, zdravotní potřeby i spotřebitelské požadavky). Tato studie ilustruje využití osobních vyprávění k vyjevování skrytých hlasů (těch nejchudších), jakož i skrytých sfér (poznávání místa a prostoru).

Sílicí smysl pro společnost a sociální sebevědomí/kolektivní reprezentaci může vést od zapojování k procesu konzultování. Při ústních projevech se preference a problémy stávají konkrétnějšími, a mohou se vyjevit možnější řešení. Při jejich hlasitém vyjádření mohou lidé začít problémy chápat a pracovat na jejich řešení. Koneckonců jsou experty na svůj vlastní život.

Poznávání místa a prostoru

Prostorový rámec, v němž lidé žijí své každodenní životy (tj. jejich domov, jejich sousedství a jejich bezprostřední okolí), hraje důležitou roli ve způsobu vnímání vlastního životního světa. Prostor a místo ovlivňují lidský život. Formují mnohé charakteristiky daného společenství i širší společnosti. Prostorové prostředí vytváří rámec možností života jednotlivce. V tomto kontextu se uplatňují menší struktury nebo procesy vztahující se k fungování bezprostřední komunity. Tento kontext skýtá jedincům možnosti vyjadřovat své mínění, kreativně se začlenit, využívat příležitosti k volbě a podílet se na materiálních statcích.

To je teorie; ideální situace: Vaše bezprostřední okolí poskytuje základ pro nashromáždění sdíleného mínění, skupinovou soudržnost, kolektivní přesvědčení a kolektivní řešení problémů. To, kde žijete a jak vnímáte své prostorové prostředí, ovlivňuje zbytek vaší existence. Tam, kde značný počet jedinců příznivě vnímá malé struktury, jakož i širší institucionální praktiky jejich společenství, můžeme očekávat, že se projeví skupinovou soudržnost a kolektivní řešení problémů. Váš prostor a místo vytvářejí styčný bod pro mikro (individuální začlenění) i makro (společnost jako celkovou realitu).

Výzkum, o němž pojednává tato studie, soustřeďuje pozornost na vnímání místa a prostoru mezi lidmi, kteří si nezákonně zabrali pozemky ve velkém městě Grahamstownu (ve východní Kapské provincii Jižní Afriky) a kteří si na těchto pozemcích postavili neformální obydlí.¹⁾ Jelikož pozemky, na nichž byla neformální obydlí zbudována, byly obsazeny nezákonně, mluví se o těch, kdo tyto stavby stavějí, jako o squatterech.

Bezdomovecť mezi zejména africkou skupinou v regionu Albany ve východním Kapsku (jako i v jiných částech Jižní Afriky) není nový fenomén. Nedostatek obydlí vedl po desítkách k budování ilegálních staveb na periferiích formálních městských

sídlíšť. Po zrušení předpisů o kontrole přistěhovalectví v polovině roku 1986 se počet takových squatterů na okrajích městských sídlíšť dále zvyšoval. Stále více a více lidí opouštělo území bantustanů (samosprávných rezervací, tzv. „domovských vlastí“) jako Transkei a Ciskei ve snaze najít zaměstnání a zajistit si lepší život. Ti všichni byli postiženi dřívějšími opatřeními oficiální osídlovací politiky (např. rozhodnutí vlády Nacionalistické strany z roku 1967 zmrazit rozvoj veškerých sídlíšť mimo „domovské vlasti“).

Když Jižní Afrika 2. února 1990 (zrušením klatby na politické organizace, jako je Africký národní kongres) vstoupila do nové fáze svého politického vývoje, musela přímo zasáhnout do různých oblastí života, což kromě jiného znamenalo pozemkovou reformu a bydlení. Vážná bytová situace v oblasti Grahamstownu byla jedním z prvních problémů, jež bylo nutno řešit při nástupu demokracie. Mezi roky 1991 a 1993 to byla legitimní vedoucí skupina, obecně označovaná jako Pouliční výbor, která organizovala a řídila obsazování neobsazených pozemků v Rini. Tyto pozemkové zásahy doprovázel jistý triumfalismus: je to první „konstruktivní“ projekt po dlouhé době. Většina dosavadní energie, úsilí a programů byla převážně zaměřena na protesty, vyzyvavý vzor, bojkot a pasivní rezistenci.

Díky širokému povědomí o nuzné situaci lidí žijících ve stísněných podmínkách předlžené Rini zaujímaly humanitární skupiny i náboženská hnutí všeobecně sympatický postoj k těm, kdo obsazovali pozemky pro neformální bydlení. I tisk se rozepisoval o neutešené situaci squatterů. Skutečnost, že byly zabírány pozemky především v pustých oblastech Rini, přispěla k tomu, že zabírání se obešlo bez rozruchu a zmatků. Žádný soukromý pozemek nebyl dotčen, a zábor žádným významným nebo přímým způsobem neohrozil životy lidí usídlených v oblasti, normálně určené pro výlučně bělošskou rezidenční zástavbu.

Naslouchání squatterům

Výzkum věnuje pozornost hlasům některých z těch, kteří se rozhodli přestěhovat se na nevyužívané pozemky a postavit svá vlastní obydlí na stanovištích, jež jim byla přičtena – bez předkládání stavebních plánů, bez ohlašování jakémukoli inspektorovi. Jejich zábor pozemků koinciduje s pohybem v prostoru a čase takéž jako fáze přechodu v sociopolitickém smyslu. Výzkum se snaží zjistit víc o konečném aktu vzepření: o vzdoru proti existujícím zákonům/praktikám; o zoufalství z nemožnosti mít své vlastní místo. Jak efekty zabírání pozemků, budování obydlí a žití ve struktuře zvané „domov“ formují jejich individuální i kolektivní identity? Jaký smysl dávají jejich zkušenostem?

Moji „interviewovaní“ nebyli vybíráni tak, aby statisticky reprezentovali populaci co do velikosti nebo nějakého jejího segmentu. Vešel jsem s nimi do styku proto, že byli typickými představiteli určitých historických

procesů. Na základě jakéhosi dotazníku jsme si odhadli hodnotnost jejich výpovědí. Potom jsme je přepsali a přeložili do angličtiny. Během rozhovorů jsme si vyžádali svolení k pořízení fotografií jejich domovů i s interiérem. Oni nám také zmapovali své sousedství – navíc charakterizující zajímavé rysy jejich každodenního života, jakož i hlavní atmosféru jejich fyzického prostředí.

Nashromáždili jsme 40 životních příběhů ze sídlíšť Vukani („Probud se“), Hlalani („Setrvejme“) a Phaphamani. Podle očekávání byla zde zaregistrována vysoká míra nezaměstnanosti (35 procent); dalších 30 procent pobírá starobní nebo invalidní příspěvky. Pouze dva jsou plně zaměstnaní, čtyři mají částečné zaměstnání a sedm se živí v neformálním sektoru (hlavně prodejem ovoce, zeleniny nebo nápojů).

Většina lidí uvádí, že chtěli mít své vlastní místo, kde by si mohli postavit své obydlí: „Chtěli jsme být nezávislí.“ Většina prohlašuje toto obydlí za svůj trvalý domov. Nemají kam jít. Přestože považují toto obydlí za svůj trvalý domov, téměř tři čtvrtiny účastníků této skupiny potvrzují, že mají strach z vystěhování. Jejich „obavy“ nemají určitou podobu: někteří cítí, že není kam je vystěhovat nebo poslat zpátky; někteří jsou zvyklí stěhování; někteří se domnívají, že by to nemohlo být horší. Pocit vlastnictví je velmi důležitý ve většině pozitivních výpovědí lidí o jejich domově. Pro většinu z těch, kteří nám vyprávěli své příběhy, je obydlí, ve kterém v současné době žijí, jejich první vlastní domov. Navzdory tomu, že legálně nevlastní místo, na kterém stojí jejich obydlí, pokládají je za své – necítí se podrobeni kontrole jiných:

„Můj život se změnil, protože nyní si doma dělám, co chci – na rozdíl od doby, kdy jsme neměli své vlastní místo. Protože vlastníci pozemku, kde jsme se usadili, nám nic nechtěli dovolit. Například děti neměly na pozemek přístup.“

Ptali jsme se lidí, jestli se jejich život v posledních pěti až sedmi letech změnil. Pro většinu z nich se život změnil pouze v tom smyslu, že mají vlastní domov. I ti, kteří si myslí, že politické změny od roku 1994 nějak změnil jejich životy, spojují vnímání nějakého rozdílu se skutečností, že nyní mají své vlastní domovy.

„Ano, protože žiji ve squatterské oblasti, což bylo za bělošského režimu nezákonné, ale nyní pod Mandelou už nás vláda nevyhání.“

Vědomí místa

Vědomí místa (a zejména vědomí spojené s přístupem k vlastnímu domu) přispívá k tomu, že lidé nacházejí smysl svých osobních životů. Širší geografický prostor vytváří kontext, lokální či regionální, pro každodenní život. To přispívá k vnímání životního světa, ve kterém lidé nacházejí sami sebe. Region představuje prostor pro konání i volbu, pro budování i sebeukazování v každodenním životě lidí.

Grahamstown hraje důležitou roli ve stra-

tegiích každodenního ekonomického přežívání některých z těch, kteří žijí v neformálních obydlích. Ale „město“ pro většinu lidí nesáhá dál než za první velké nákupní tržiště (Old Market Square). Nakupují hlavně u „spaza“ stánků a v menších tradičních obchodech: do značné míry tísnění neformálním charakterem svého bydlení, nikoli v takovém postavení, aby si mohli dovolit často navštěvovat hlavní obchodní čtvrť. Většina z těch, kteří chodí do města, se nijak nezmiňuje o tom, že by používali některé z grahamstownských zařízení, jako je pošta, veřejná knihovna nebo informační služba. Tísní je prostředí strádání. Cítí se být na okraji společnosti (v konkrétním slova smyslu i v přeneseném smyslu: izolování od městských aktivit – bezmocní a zranitelní).

Abychom mohli získat nějakou bližší představu, jak respondenti vnímají své bezprostřední okolí, a nalezli nějaké orientační body v jejich vnímání fyzického světa kolem sebe, požádali jsme je, aby nakreslili mapu svého sousedství a doplnili ji všemi prvky, které hrají roli v jejich každodenním životě.

Díváme-li se přes grahamstownské městské části z vrcholu Sugar Loaf Hill (Homolový vrch), vidíme řadu pahorků, a nepřekvapuje, že tyto pahorky se výrazně objevují v mapách. Tyto vrchy nejsou vnímány jen jako fyzické útvary, ale také jako místa historického anebo náboženského významu. V záznamech existují některé zmínky o Mount Zion (Hora Sión, která bývala shromaždištěm příslušníků sionistického náboženského hnutí) a o pahorech, které jsou prostě označovány za „historické“.

Kdyby někdo dokázal sestavit/zpracovat typickou mapu, byla by to mapa ukazující respondentův dům, sousedův dům, nějaký kopec, pár stromů, sousedící městskou část, velký supermarket (Shoprite na Old Market Square), a možná řeku nebo cestu či nějaký vysoký stožár pouličního osvětlení.

Mapy respondentů zřídka ukazují respondentův dům uprostřed, systematicky obklopený sousedstvem. Naopak, pouze 14 map zobrazuje respondentovo obydlí. Z mnohých těchto map není zřejmý ani náznak toho, kde by respondent chtěl žít. To nadhazuje otázky: Do jaké míry představuje obydlí někoho žijícího v neformálním sídlíšti centrum jeho životního světa? Není to v mnoha případech spíš záležitost postoje „Nacházím se někde mezi pomezími kameny kolem mne“ než „Dům, ve kterém žiji, je středem, z něhož poměřuji pomezí kameny kolem sebe“?

Mapy by mohly leckoho překvapit jako jakési obrazy paralelního světa, který si stěží uvědomuje existenci „bílého“ Grahamstownu. Kdyby byli bílí obyvatelé Grahamstownu vyzváni, aby nakreslili mapy své oblasti, člověk zapochybuje, že by její hranice přesahovala Old Market Square (ve směru černého sídlíště). Převážná část města by nejpravděpodobněji zahrnovala jen „bílý“ Grahamstown. Lze tedy považovat za pochopitelné, že lidé se soustředí na svůj vlastní obvod/sousedství, jsou-li požá-

dání o nakreslení mapy svého životního světa. Hlavní rozdíl mezi „bílým“ Grahamstowem a neformálními sídlišti a v černošské části s okolím je ten, že „bílý“ Grahamstown obsahuje všechny infrastruktury (jako jsou služby, obchody, městská vybavení), podstatné pro život člověka v moderní době.

Mapy neposkytují tolik informací o každodenním životě respondentů, kolik jsme očekávali. Omezený vztah k velkému Grahamstowu patrně odráží skutečnost, že jejich fyzická situace (a přežívání) dominuje nad jejich denní existencí. Jejich žití se den co den do značné míry točí kolem toho, čím se zabývají – tj., kde tráví většinu svého času. Ale jak tráví svůj čas? Mnozí uvádějí, že navštěvují své přátele/sousedy, „když ti májí čas“, ale to poskytuje málo informací o tom, čím se zaměstnávají. Někdo by z toho mohl dovozovat, že lidé v neformálním sídlišti vedou nudný, jednotvárný život, ale to by mohlo být nespravedlivé a nesprávné tvrzení. Mapy jejich sousedství ve svých charakteristických rysech často zobrazují detaily, které respondenti vnímají jako potěšení: stromy a trávu, slunce vycházející nad pahorkem, místa, na kterých byli šťastni, vizie budoucnosti.

Závěrečné poznámky

Výzkum se snaží přispět k porozumění problémům neformálního bydlení. Jeho přínos spočívá zejména ve zdůrazňování potřeb, bytí jít za zkoumáním dlouhodobých, strukturálních problémů, jako jsou nedostatky bydlení, stísněnost, nezaměstnanost a problémy uspokojování potřeb. Všechny tyto problémy jsou součástí výměny názorů nebo pro ni poskytují některé prvky, ale ty nepřinášejí dostatečnou odpověď nebo vysvětlení. Neboť k tomu, aby lidé byli smysluplně zapojeni a aby jim to přinášelo pocit vlivu na jejich strukturální realitu, je potřebná jejich individuální účast, jakož i kolektivní řešení problémů. Jedině tehdy, dochází-li ke kumulaci sdíleného mínění, dochází k pohybu ve směru sociální rekonstrukce.

Proto jsme se rozhodli doplnit analýzu o prvky nahodilých vztahů i zápasů, které přinášejí běžné životní příběhy. Místo a prostor, v němž se lidé ocitají, mají vliv na jejich životy. Krajina a širší umístění ovlivňují způsob, jak lidé přistupují k realitě. Většina z lidí, na které se zaměřuje tento výzkum, jsou bývalí předměstští obyvatelé (většinou z grahamstowských černošských předměstí), a vyvstává otázka: Bylo v možnosti nelegálního obsazení pozemků spatřováno snadné východisko z jejich situace a deprivace? Je důležité vznést tuto otázku, protože většina respondentů uvádí, že velké politické změny od roku 1994 neznamenaly pro jejich život nijaký rozdíl.

Neboť významnou změnou, která by měla nastat, je potřeba aktivnější angažovanosti lidí v každodenních záležitostech a zaujímání proaktivního postoje. V úvodní části této studie jsem uvedl důvody pro diferentní definici rozvoje. Rozvojový slovník má zahrnovat aspekty podstatné pro žití smys-

lupným životem: životní dostatek a pohodu, participaci, občanskou společnost, demokracii, udržitelnost atd. Rozvoj má být chápán jako vytváření podmínek pro realizaci osobnosti každého jedince. Lidé mají participovat na základních rozhodnutích. Rozvoj je konečnou ohniskem aspirací lidí, definovaný jako směr, který je považován za nejvíce žádoucí.

Velice málo z tohoto vidění rozvoje se odráží v životních příbězích těch, kdo žijí v neformálních sídlištích v Grahamstowu. Nejenže zde absentuje komunitní participace a snaha společně definovat žádoucí budoucí směr, ale také se jasně ukazuje, že většina lidí očekává od vlády (místní, regionální i ústřední), že jim zajistí jejich základní potřeby. Většina těch, kteří žijí v neformálních obydlích v Rini, má nerealistická očekávání, pokud jde o zabezpečení služeb a vybavenosti. Nadto se projevuje malý náznak svěpomocných iniciativ a komunitních projektů, zaměřených ke zlepšení situace.

„Žití lidí v pospolitosti“ je založeno na skutečnosti, že lidé vytvářejí svůj vlastní životní svět; dávají význam svému světu. Kvalita lidských vztahů je přímo závislá na přítomnosti dialogu. Komunita s nízkou úrovní dialektického vědomí (dávajícího význam životnímu světu) projevuje nedialogický postoj. Schopnost vzájemné interakce lidí s jinými a jejich způsobolost k utváření jejich vlastního životního světa je oslabena jejich nedialogickým postojem.

Již dříve jsem zdůraznil důležitou roli prostorových prvků ve způsobu, jakým lidé vnímají svůj životní svět. Prostorové faktory představují rámec pro život jednotlivce. To vytváří kontext, v němž funguje bezprostřední komunita. Z toho, že většina map odráží úzké vnímání bezprostředního okolí (a loajalitu vůči němu), lze dovodit, že zde velká potřeba posílit smysl lidí pro vytváření komunitních struktur a využívání kolektivních snah o zvýšení kvality života v jejich sousedství.

Tento výzkum se zaměřil na to, jak lidé vnímají místo, prostor a krajinu. Lidé přikládají význam svému prostředí a připisují historickou, sociální či náboženskou hodnotu krajinám kolem sebe. Místo, prostor a doprovodná krajina jsou výsledky procesů. Ty mají vliv na lidi. I v neformálních sídlištích existují jasná, územní pravidla stanovující, co je nebo co není patřičné. Místo samo hraje speciální roli v územních a sociálních pravidlech, vzniklých v určitém čase.

Tato pravidla tvoří základ komunitního života. Většina z těch, kdo nám vyprávěli své příběhy, uvádí, že měli dobré vztahy i určité kontakty se svými sousedy. Většina z nich má nějaké vazby s náboženskými skupinami, a někteří z nich se v malém měřítku podílejí na komunitních záležitostech. Mimo jejich společné žití v neformálním sídlišti přicházejí ke slovu některá obecná pravidla, uznávání vlastnictví, jakož i jakási forma komunální jurisdikce. To se bude muset uplatňovat dále. Individuální jednání vyžaduje pokračování v kolektivních přístupech a skupinových aktivitách. Nestačí jen

říkat, že jednotlivci by měli být smysluplně zapojeni do rozvoje. Mělo by být jasně vyjádřeno poslání. Lidé by měli aktivněji hledat strategie pro rozvoj. Toho lze docílit jen tehdy, jestliže lidé mluví o své situaci. Podporou využívání vyprávění může rozvojový praktik přispět k posílení dialogového vědomí. Praktik by měl lidem vštepovat vědomí důležitosti využívání iniciativy a vlastního uvažování. Měl by být zprostředkovatelem vnímání „situace“ mezi různými lidmi a různých variant vhodného počínání.

Analýza vyprávěných příběhů ukazuje potřebu takového způsobu žití v neformálních sídlištích, aby byl více propojen s adresným oslovováním problémů a zasahováním do rozvojového procesu. Rozvojový praktik by měl toho využívat jako výchozího bodu: lidé se potřebují utkávat s výzvami přiměřenými jejich situaci. Tento proces musí však postupovat dál. Praktik může využívat vyprávění/sociálních dialogů k tomu, aby zjistil a posoudil varianty pro přemýšlení a konání. Může využít takového dialogu k přesvědčování lidí, že jejich sociální realita se setkává s porozuměním. Jak pokračování, tak i revize (rekonstrukce) jejich sociální reality závisí na smysluplném konání všech zúčastněných lidí. Nakonec potřebujeme vytvořit svůj vlastní životní svět.

Bibliografie

- Berger, P. L. (1976). *Pyramids of sacrifice*. Londýn: Allen Lane.
- Capra, F. (1996). *The web of being: a new synthesis of mind and matter*. Londýn: Harper Collins.
- Chambers, R. (1997). „Editorial: Responsible well-being - a personal agenda for development“. In: *World Development* 25(11): 1743–1754.
- Coetzee, Jan K. (1996). „A micro foundation for development thinking“. In: Coetzee, Jan K. a Graaff, J. (ed.) *Reconstruction, development and people*. Johannesburg: International Thomson Publishing.
- Coetzee, Jan K. (1999). *Experiencing space and place in Grahamstown's informal Settlements*. Grahamstown: Institute of Social and Economic Research.
- Crankshaw, O. (1993). „Squatting, apartheid and urbanization on the Southern Witwatersrand“. In: *African Affairs* 92: 31–51.
- Harrison, P. (1992). „The policies and politics of informal settlement in South Africa: a historical perspective“. In: *Africa Insight* 22 (1): 14–22.
- Perroux, F. (1983). *A new concept of development*. Londýn: Croom Helm.
- Slim, H. a Thompson, P. (1993). *Listening for a change. Oral testimony and development*. Londýn: Panos Publications.
- Varma, B. N. (1980). *The sociology nad politics of development*. Londýn: Routledge and Kegan Paul.

¹⁾ Používám pojmu „neformální obydlí“ k označení nejrozumnějších přístřeší postavených mimo formální obytné doručovací stavby nebo mechanismy (srv. Harrison 1992: 14 a Crankshaw 1993: 31).

Politická situace v Baskicku a její kořeny

TOMÁŠ
BUCHTELE

V současné době chtějí baskičtí separatisté sjednotit tři francouzské okresy – Lapurdi, Behenafarroa (Dolní Navarra) a Zuberoa – se španělskou částí, kterou představuje Autonomní oblast Baskicko (Araba, Biskajsko, Gipúzkoa) a Horní Navarra. Na tomto území žijí dohromady skoro tři miliony lidí, k baskické národnosti se však všichni nehlásí. Několik set tisíc Basků žije v cizině, především v USA (v Nevadě), Mexiku či Venezuele. Ve větší části Navarry a Araby na jihu a u atlantického pobřeží na severu, stejně jako v některých velkých městech, převažují přistěhovalci, kteří se jako Baskové necítí.

Všech takzvaných sedm baskických provincií zabírá zhruba 20 000 km². Největší je španělská Navarra, nejprůmyslovější je Biskajsko. Hrubý domácí produkt samotné Autonomní oblasti Baskicko v tržních cenách představuje přes pět bilionů peset. Navarra a francouzské Baskicko jsou spíše agrární oblasti. Významný je též bankovní sektor a burza v Bilbau. Spolu s Madridem a Barcelonou představují španělské Biskajsko a Gipúzkoa jedno ze tří průmyslových center Španělska. Ze sta největších průmyslových podniků jich zde sídlí 35 (jen v Bilbau je to deset).

Kdo jsou vlastně Baskové?

Baskové patří mezi nejstarší známé obyvatele Evropy. Obývali některé oblasti Španělska a Francie předtím, než do Evropy přišli indoevropští Kelové, Germáni či Slované. Podle některých hypotéz byli totožní s Ibery, což se ale baskičtí historici vzpírají uznat, protože by to znamenalo, že mají společné předky s dnešními Španěly. Tento názor však odmítá také většina zahraničních historiků.

Baskové se odlišují částečně svou fyzionomií, především ale svým jazykem – euskara, který není dialektem španělštiny či francouzštiny, ba ani příbuzný s jiným evropským jazykem. Jedná se o ergativní jazyk (podobně jako některé kavkazské jazyky), převážně aglutinačního typu. Většina vědců příbuznost s kavkazskými jazyky nepovažuje za prokázanou, stejně jako různé nevědecké spekulace o příbuz-

nosti staroirštiny, piktštiny, japonštiny atd. Baskicky mluví asi 700 000 lidí; počet baskicky mluvících obyvatel dále roste.

Nejstarší dějiny

Baskové obývali celé Západní Pyreneje a odtud pronikli na sever do rozsáhlých oblastí podél atlantického pobřeží asi až k Toulouse. Na území dnešního Španělska obývali oblast sahající až k Ebru. Římané, Vizigoti ani Arabové území Baskicka nikdy skutečně neovládli, ale vlastní oficiální státní útvar Baskové de facto nikdy neměli. Krátce byli sjednoceni pouze v rámci Navarrského království, které bylo vždy centrem Basků. Baskové často napadali okolní kmeny a rozdrtili mimo jiné část armády Karla Velikého při přechodu Pyrenejí. Špa-

nělstí králové nejdříve připojili Navarru a mnohem později zrušili i tradiční privilegia Basků. S tím souvisely karlistické války, které měly v Baskicku jedno z hlavních ohnisek. V nich byli Baskové na straně poražených, stejně jako později v občanské válce proti frankistům.

Historie baskického nacionalismu

Průmyslová revoluce ve Španělsku proběhla později a v menší míře než ve vyspělejších evropských státech; jejím centrem se stalo především Baskicko díky nálezitým železným rud a blízkosti britského souostroví. Baskický nacionalismus vznikl koncem 19. století pod vlivem romantismu, a především jako reakce na ohromný příliv přistěhovalců z chudších částí Španělska, kteří zde hledali práci. V roce 1895 vzniká Baskická strana boha a starých zákonů (Eusko Alderdi Jeltzalea), čili Baskická nacionalistická strana (Partido Nacionalista

Vasco, (PNV) fungu-

jící dodnes. Tehdejší

PNV se dlouho vyznačovala xenofobní až rasistickou rétorikou. Po vypuknutí občanské války se podařilo baskickým nacionalistům dosáhnout široké autonomie hraničící s nezávislostí. V Navaře i v Arabě však převážily frankistické tendence. To, že Baskové stáli převážně na straně republikánů, vyvolalo exemplární tresty. Bylo vybombardováno tradiční centrum Basků Guernica, po ukončení bojů následovaly hromadné popravy a desetitisíce Basků musely uprchnout za hranice. Bylo zakázáno používání baskičtiny, včetně nápisů na hrobech. PNV přešla do ilegality a baskická vláda v exilu se připravovala na spojeneckou invazi do Španělska. Frankova obratná neutrální politika v druhé světové válce, a zejména studená válka však zcela změnila situaci. Po sovětské expanzi v Evropě se

ze Španělska stal důležitý spojenec. Západní mocnosti ale baskický odpor podporovaly či alespoň tolerovaly, a to ještě léta po Frankově smrti.

Vznik ETA a období transformace

Dne 31. 6. 1959 (o tomto datu se vedou spory) vznikla ETA, Euskadi ta Askatasuna, čili Baskicko a svoboda. Organizace byla zpočátku silně xenofobní, postupně se však posouvala spíše směrem k marxismu. Vzhledem k tomu, že španělští přistěhovalci tvořili v Baskicku většinu populace (a na prostou většinu dělnictva), byla ETA nucena přejít k levicovější ideologii, kterou se snažila získat španělské dělníky pro společný boj proti fašismu. Mnoho potomků španělských přistěhovalců se do ETA zapojilo, masovou podporu dělnictva však nikdy nezískala. Sváření krajního nacionalismu a levicového extremismu je pro ETA typické dodnes a mnohokrát bylo příčinou štěpení samotné organizace.

Trvalo velmi dlouho, než ETA přešla k přímým akcím. Zlom nastal po zabití člena ETA v přestřelce v roce 1968, na které ETA odpověděla zavražděním policejního důstojníka Manzanase, proslulého mučením odpůrců režimu. Následný proces v Burgosu, kde měli být souzeni aktéři vraždy, využila ETA k propagaci svých idejí. Na podporu obžalovaných se semkla široká španělská veřejnost a tlak mezinárodního společenství donutil režim změnit tresty smrti na doživotí. To vyvolalo ostré reakce radikálních fašistů. Situace v Baskicku se podobala občanské válce. Režim využíval k potlačování odporu vyhlášení výjimečného stavu a brutální zásahy proti demonstrantům. V letech 1974–75 zabili policisté v Baskicku při manifestacích nebo policejních kontrolách 22 osob. Jen v roce 1975 bylo výstřely policie zraněno 105 osob.

Dalším prostředkem režimu byly skupinky policistů v civilu (tzv. nekontrolovaní), které vraždily a terorizovaly obyvatelstvo. Cílem byli především baskičtí nacionalisté a domnělí členové ETA ve španělském i francouzském Baskicku.

Na druhé straně se ETA postupně profesionalizovala a posouvala ideologicky doleva. V bipolárním světě se jednalo o přirozený proces, navíc zde byla nutnost vymezit se proti konzervativně křesťanské PNV. ETA začala vydírat a unášet bohaté baskické podnikatele, od kterých požadovala tzv. revoluční poplatek. Pokoušela se vytvářet vlastní paralelní struktury moci a „popravovala“ např. dealery drog. Mezi známé počiny ETA patří například vražda hlavního inženýra stavby jaderné elektrárny v Lemonitz (stavbu nakonec musela centrální vláda zastavit). Když ETA uskutečnila úspěšný atentát na předsedu vlády Blanka, byla na vrcholu sil. Admirál Carrero Blanco byl skalní fašista a designovaný nástupce Franka. Nálož pod vozovkou doslova přehodila jeho auto přes okolní domy. Po Frankově smrti v roce 1975 a během transformace

k demokracii paradoxně došlo k eskalaci násilí. V tehdejší Španělsku působila celá řada teroristických skupin, z nichž některé kontrolovala policie. Postupná demokratická a vyhlášení autonomie ETA oslabily. Došlo k dalšímu rozkolu v organizaci a ETA se definitivně začala měnit v čistě teroristické uskupení. Krvavé atentáty měly vzbudit nepřátelství mezi Basky a Španěly a přinutit policii k represím v Baskicku. ETA dokonce umístila nálože na veřejných místech a způsobila smrt desítek nevinných lidí. Vzniklo politické křídlo ETA, strana Herri Batasuna (Lidová jednota), řada členů ETA však ozbrojený boj opustila a postupně se zapojila do demokratického systému.

Počátkem 80. let ovšem měla situace v Baskicku k demokracii daleko. Tvrdé jádro frankistů (tzv. bunkr) bylo velmi silné a nikdo nevěřil, že přechod k demokracii se uskuteční bez boje. Jakýkoliv náznak autonomie byl pro tyto kruhy nepřijatelný. Obavy se potvrdily při pokusu o vojenský puč v roce 1981. Dne 23. února obsadil plukovník Antonio Tejero nakrátko parlament a zadržoval poslance jako rukojmí. Puč podpořilo velmi málo vojenských představitelů a mimo jiné i díky aktivitám krále Juana de Borbón se vzbouřenci vzdali. Z dnešního pohledu víme, že o osudu režimu už bylo rozhodnuto, v období puče však byly obavy z frankistů velmi silné. Svědčí o tom skutečnost, že ve Španělsku neproběhly lustrace a řada prominentních frankistů dnes zastává vysoké funkce. Nejznámější je příklad Manuela Fragy, bývalého frankistického ministra, který je mimo jiné spojován s potlačováním protifrankistických manifestací. Dnes je čestným členem vládní Lidové strany, předsedou její regionální pobočky v Galicii a předsedou Galicijské autonomní vlády. Nová socialistická vláda musela přitvrdit boj s ETA. V 80. letech došlo k vytvoření tzv. Protiteroristických osvozenec-kých skupin (GAL) demokratickou vládou španělských socialistů, tedy vlastně bývalých disidentů. Do těchto skupin byly najímány různé osoby z prostředí organizovaného zločinu a pravicoví extremisté z různých zemí. V letech 1983 až 1986, kdy nátlak nové francouzské vlády a odvetné akce ETA přerušily akce GAL, zavraždila tato komanda 24 až 30 lidí a zranila dalších 25. Uskutečnila také řadu únosů; a mezi oběťmi figurovali i lidé, kteří byli omylem považováni za příznivce ETA, či příbuzní jejích členů. Případ GAL postupně vyšel najevo a stal se jedním z hlavních příčin pádu vlády socialistů v roce 1993.

Nástup Lidové strany

V roce 1996 se k moci vrátila pravice: Lidová strana (Partido Popular) v čele s Josém Mariá Aznarem vznikla z Lidové aliance, která sjednotila různé reformní frankistické proudy. Současná generace Španělů si buď už fašistickou diktaturu nepamatuje, nebo chápe lidovce pragmaticky jako moderní pravicovou stranu. Socialistům oslabeným korupčními skandály nepomohly ani

předvolební billboardy se sugestivními fotografiemi evokujícími návrat fašismu. Jednou z hlavních příčin vítězství lidovců byl slib, že rázně zakročí proti ETA a radikálním nacionalistům.

Baskický konflikt představuje pro jinak prosperující španělskou společnost nepřijemnou připomínku minulosti a poslední překážku, která dělí Španělsko od vyspělých zemí Evropské unie. Během diktatury nesli Baskové hlavní zátěž boje proti frankismu a nejvíce trpěli represemi režimu. Členové ETA byli významnou částí španělského obyvatelstva považováni za hrdiny. Po pádu diktatury se postoj španělské veřejnosti radikálně změnil. ETA řadou atentátů vzbudila u řady Španělů protibaskické nálad. Žádný jiný problém nedokáže španělskou veřejnost tak sjednotit a zmobilizovat.

Po atentátech ETA stojí španělští politici běžně v čele až milionových manifestací. Lidovci tak měli volnější ruce než vláda socialistů, kritizovali aféru GAL a volili přímější postup. Vláda správně pochopila, že musí zaútočit proti legálním organizacím, které ETA zajišťují logistickou, finanční, propagandistickou a informační podporu. V roce 1997 bylo zatčeno 25 členů vedení strany HB, později však byli propuštěni. Byl zakázán deník Egin a jeho redakce byla vyklizena policií. Podařilo se dosáhnout vydání některých bývalých členů ETA, kteří se do té doby ukrývali v různých latinskoamerických státech. Úzká spolupráce s Francií začala už za vlády socialistů.

Dohoda z Lizarra

Dohoda z Lizarra z roku 1998 měla kopírovat mírový proces v Severním Irsku a zpočátku vzbudila velké naděje. V zásadě se v ní konstatovalo, že konflikt je třeba vyřešit jednáním bez předběžných požadavků a že konečné slovo mají mít obyvatelé Baskicka v referendu. Pod dokument se podepsaly nejrůznější strany, hnutí či odbory, zastupující většinu baskické společnosti; mj. i bývalí komunisté EB-IU. Protagonisty se stali umírnění nacionalisté PNV a Eusko Alkartasuna, čili Baskická jednota (EA) a extrémně levicoví separatisté Herri Batasuna (HB). Kolem HB vznikla nová strana, či spíše koalice, Euskal Herriarrok, tedy Baskičtí občané (EH). ETA vyhlásila příměří a vyzvala centrální vládu k jednání. V následujících autonomních volbách v roce 1999 nacionalistické strany zvítězily a sestavily spolu vládu. Umírnění nacionalisté zahájili proces, který v budoucnu měl vést k nezávislosti a spojení baskických teritorií napříč hranicemi. Došlo k dohodě mezi galicijskými, katalánskými a baskickými nacionalisty, kteří společně kandidovali do Evropského parlamentu.

Centrální vláda sledovala tento vývoj s obavami a dvě hlavní španělské strany, socialisté (PSOE) a lidovci (PP), začaly jednat a dohodu nepodepsaly. Vláda příměří označila za lest a prezentovala je jako své vítězství nad ETA, která je už tak zesláblá, že jí nic jiného než jednání nezbyvá. Jelikož li-

VZTAHY A PROBLÉMY

lidovci vyhráli volby v ostatních oblastech Španělska také díky slibům, že s teroristy jednat nebudou, bylo obtížné dosáhnout dohody. Vláda zahájila v médiích kampaň proti umírněným nacionalistům, kteří pro ni představovali největší nebezpečí. Tím se však situace dále vyostřovala. Vinu na tom mají i umírnění nacionalisté, kteří porušili status quo v Baskicku tím, že se spojili s radikály a navíc s nimi uzavřeli další tajné dohody, namířené proti nenacionalistickým stranám. Vytvoření nacionalistické koalice dále prohloubilo propast mezi těmi, kdo se cítí jako Španělé, a těmi, kdo se považují za Basky. Příklon k separatismu zasáhl i řadu členů PNV, většinou konzervativní střední vrstvy, které s nezávislostí spíše jen koketují.

Největší díl odpovědnosti však nese ETA a radikálové z EH, jejichž požadavky byly naprosto odtrženy od reality. Snaha o připojení francouzského Baskicka a Navarry nebere v úvahu, že většina tamního obyvatelstva o nic takového nestojí. Řada oblastí byla navíc romanizována už před staletími. Extremisté se mylně domnívají, že představují pro stabilitu Španělska reálné nebezpečí, ačkoli je tomu spíše naopak. Nikdy nekončící boj proti teroristům je důležitým tmelícím prvkem španělských nacionalistů. Skutečným nebezpečím pro integritu státu jsou umírnění nacionalisté typu PNV či jejich katalánské obdoby CiU (ti se vždy snažili distancovat od jakéhokoliv náznaku extremismu a uskutečňovat přitom v Katalánsku svou politiku).

Vláda nakonec s teroristy jednala, ale postrádala vůli dosáhnout dohody. Někteří vyjednávači ETA byli navíc později zatčeni a vláda porušila dohodu, když zveřejnila jméno prostředníka, biskupa Uriarteho, který obvinil policii, že mu odposlouchávala telefon, aby je dovedl k vyjednávačům ETA. Nelibost nad postupem vlády vyjádřili i její vlastní vyjednávači, členové vládní PP, v čele se Zarzalejosem. Byli však odvoláni a v Lidové straně definitivně zvítězilo tvrdé křídlo vedené bývalým ministrem vnitra Jaime Mayorem Orejou.

ETA po roce a půl příměří ukončila a začala vraždit s ještě větší intenzitou. Dohoda z Lizarra se rozpadla. Španělské strany PP a PSOE přešly do útoku. Správně odhadly, že skutečným nebezpečím nejsou extremisté, nýbrž umírnění nacionalisté odmítající násilí, kteří disponují čtyřiceti procenty hlasů. PSOE se sice nějakou dobu snažila nezavít si zcela cestu ke svým bývalým koalickým spojencům z PNV, postupně však přešla na stranu lidovců. Odvěci rivalové PSOE a lidovci se spojili s cílem vyvolat předčasné autonomní volby, využít nevyžítosti mezi umírněnými a radikálními nacionalisty a sestavit první nenacionalistickou vládu. Situace se pro ně vyvíjela příznivě.

Teroristům se úspěšně dařilo diskreditovat všechny baskické nacionalisty a PNV navíc ztratila kredit spojenectvím s radikály. Obyvatelé Baskicka jsou původem většinou přistěhovalci a zavádění baskičtiny do státní správy mnohým lidem komplikuje život.

Lidová strana umožnila PSOE společně podepsat tzv. protiteroristickou smlouvu o tom, že boj s terorismem se nesmí stát předmětem politiky. Umírnění nacionalisté včetně Katalánců a také Sjedenocná levice (komunisté) ji však odmítají právě proto, že má podle nich politické cíle. Katalánští a galicijské nacionalisté se obávají, že by mohlo dojít i na ně. Pravicoví politici čím dál tím častěji požadují, aby se zabránilo dezintegraci Španělska, a hovoří o utlačování španělsky mluvících obyvatel v autonomních oblastech.

Volby 2001

Květnové autonomní volby v Baskicku, které byl autonomní předseda vlády (lehendakari) donucen vyhlásit po krachu smlouvy z Lizarra, představují důležitý mezník. Vláda nasadila všechny páky k dosažení jediného cíle: zlomení hegemonie Baskické nacionalistické strany, která dosud ve všech volbách zvítězila. Státní španělská televize a rádio zahájily ostrou kampaň proti umírněným nacionalistům, kteří byli přirovnáváni k teroristům. Z porážky nacionalistů se stala národní věc celého Španělska. Mediální skupině Prisa se podařilo vstoupit do dvou lokálních televizí v Baskicku, jež kontrolovala baskická vláda a akcionáři blízcí PNV. Umírněným nacionalistům bylo také kvůli formálním pochybením při registraci zamítnuto získání vysílacího času ve státní televizi (později se vše vyřešilo). PNV-EA hrozily stížnosti u volební komise pro nevyváženost zpravodajství. Došlo k dalším zatčením hledaných teroristů a k zákazu nacionalistického časopisu Ardi Beltza. Byla zakázána mládežnická nacionalistická organizace Haika, zabývající se mj. organizováním pouličního násilí, a řada jejích vůdců byla zatčena. Vláda navrhla nový zákon, který umožňuje postihovat mládežnické pouliční bojůvky v Baskicku. Už čtrnáctiletí násilníci by tak mohli být internováni až na deset let. Nový školský zákon má omezit autonomii ve školství, tedy změnit osnovy tak, aby se v humanitních předmětech kladl větší důraz na španělskou státnost a národní jednotu.

Kandidátem lidovců na lehendakariho se stal Jaime Mayor Oreja, největší triumf lidovců na španělské politické scéně. Oreja si jako ministr vnitra získal pověst nesmlouvavého bojovníka proti terorismu a velké popularitě se těší v celém Španělsku. V Baskicku je však přijímán jako nepřítel Basků a muž, který rozdmýchává konflikt s ETA. Předimenzovaná kampaň se nakonec obrátila proti španělským stranám. Nacionalisticky smýšlející většina v Baskicku dostala strach, že v případě vítězství lidovců dojde k drastickým změnám ve školství a státní správě směrem k centralizaci. Těžko říci, zda by skutečně k větším změnám došlo, pravda však je, že obě španělské strany zavdaly mnoha svými vystoupeními ke zmíněným obavám příčinu. Svou roli sehrál i skandál při uveřejňování předvolebních odhadů státního statistického úřadu, které

nevyzněly příliš příznivě pro španělské strany, a nejspíše proto se vláda snažila jejich zveřejnění pozdržet, přičemž se dostala do konfliktu se samotným statistickým úřadem. Umírnění nacionalisté PNV-EA nakonec drtivě zvítězili se ziskem téměř 43 % hlasů, při bezkonkurenční volební účasti, která přesáhla 70 %. Socialisté ztratili a získali 18 %. Lidovci, kteří chtěli porazit PNV-EA, obdrželi 23 %. Spojené levici se vyplatil pevný postoj k terorismu i mírovému řešení a získala 5,5 %. Největší naděje však vzbuzuje radikální pokles extremistů EH, kteří ztratili takřka polovinu hlasů a získali 10 %. Socialisté dále setrvávají v opozici vůči umírněným nacionalistům, kteří by je rádi viděli znovu ve vládě. Podle průzkumů by takovouto vládu přivítala i většina Basků, socialisté však správně tuší, že další změna postoje by jim přinesla pouze ztrátu hlasů, a rozhodli se vytrvat v opozici alespoň do příštích voleb.

Trendy do budoucna

Problém Baskicka zůstává nevyřešen. ETA se dostává do čím dál tím větší izolace a stupňuje útoky proti svým odpůrcům z řad Basků, včetně umírněných nacionalistů. Mládežnické bojůvky ETA zapalují auta a obydli těch, kdo se odváží terorismus nahlas kritizovat. Alarmující jsou vraždy novinářů či útoky na nenacionalistické univerzitní učitele, z nichž někteří se musí pohybovat s ozbrojeným doprovodem. Příslušníci celostátní policie, jeden z hlavních cílů atentátů, žijí se svými rodinami v opevněných sídlištích. Obyvatelé Baskicka se však částečně zbavili strachu z agresivity radikálních nacionalistů. Svědčí o tom sílící statisčové demonstrace proti ETA. Velký nárůst podpory zaznamenaly prošpanělské strany.

Důvodů může být více: znechucení z kravavých praktik ETA, hospodářské úspěchy Španělska, evidentní nemožnost dosáhnout nezávislosti, spokojenost s širokou autonomií či větší porodnost přistěhovalců z chudších oblastí Španělska oproti Baskům. Baskická společnost je tak prakticky rozdělena na dva tábory. Rozhodně však nelze hovořit o otevřeném nepřátelství jako v Irsku, kde musí být obě komunity odděleny, aby se zabránilo násilí. Obyvatelstvo v Baskicku je zcela promíšené a řada potomků španělských přistěhovalců se považuje za baskické nacionalisty. Velká většina rodičů, včetně původních přistěhovalců, také posílá své děti do škol s výukou v baskičtině. Irové však mají proti Baskům výhodu vlastního státu, Irské republiky, s vysokým hospodářským růstem a vlivné lobby v USA. O dost brutálnější IRA tedy nefiguruje na seznamu CIA zvláště nebezpečných organizací. ETA ano, spolu s různými skupinami islámských fanatiků.

ETA není izolovaná skupina intelektuálů typu Rudých brigád, má široké zázemí v rozsáhlých oblastech. V některých oblastech většina lidí už tradičně volí EH. Definitivní rozprášení ETA bylo oznamováno už

Krize

ANTIMEČIARISMU

mnohokrát, vždy se však „záračně“ obrodila. Úvahy, že se jedná o 50 až 100 izolovaných jedinců, nejsou relevantní, ETA měla vždy jen nízký počet členů, jinak by ani nemohla fungovat při systému buněk a maximálního utajení. Miliony dolarů jako výkupné jí umožňují pokračovat v boji.

Přetrvává též problém Navarry, která je už převážně hispanizovaná a Baskové se zde netěší takové autonomii jako v Autonomní oblasti Baskicko. Ve Francouzském Baskicku se zatím extremismus výrazněji neprojevuje. Přitom zde žádná autonomie neexistuje, tři baskické okresy jsou dokonce členěny začleněny do většího regionu. Francie je známá svým centralismem a klade nejružnější překážky výuce baskičtiny na školách. Počet baskicky mluvícího obyvatelstva tak v těchto dosud nejsilnější baskofonních oblastech rychle klesá.

I ve Francouzském Baskicku dochází občas k pumovým útokům, zatím však bez obětí. Příčiny zdánlivého klidu jsou následující: Především zde nikdy nebyla tak tvrdá diktatura jako ve Španělsku. Francouzské Baskicko sloužilo teroristům ze Španělska vždy jako jakási neutrální zóna a vytvoření lokálních teroristických skupin se bránili. Svou roli sehrály určitě i obavy z eskalace násilí na jihu. Především zde ale neproběhla překotná industrializace, která s sebou vždy nese příliv chudých dělníků z cizích oblastí a radikalizaci politického prostředí. Naopak, jestliže byla jižní část Baskicka možná nejprůmyslovější oblastí Španělska, severní část patří mezi nejméně industrializované části Francie. Francouzské vládě nacionalisté naopak vyčítají, že nerozvíjí žádné pracovní příležitosti a podporuje pouze aktivity spojené s turismem.

Centralismus lidovců sklízí čím dál tím větší kritiku. Málokdo si uvědomuje, že Španělsko je mj. zemí s výraznými lokálními patriotismy, v níž čtvrtina obyvatel nemá španělštinu jako rodný jazyk. Dvě oblasti s nejsilnějšími odstředivými tendencemi patří navíc mezi nejbohatší (Katalánsko, Baskicko). Španělsko je tak rozděleno i na chudou a bohatou část. Chudé oblasti se nacházejí převážně ve vnitrozemí a je pro ně charakteristický nízký objem celoročních srážek, odliv obyvatelstva a menší průmyslová základna. Bohatší oblasti nechtějí tolik přispívat do společné pokladny. Nejnovější konflikt se týká tzv. národního hydrologického plánu, který se pokouší o rovnoměrnější distribuci vodních zdrojů po celém území. Prakticky se jedná o výstavbu obřích přehrad v Aragónu, proti kterým zdejší obyvatelé ostře protestují.

Je možné, že se politický kapitál baskické karty vyčerpá, PSOE se chopí příležitosti a vrátí se k zapomenuté koalici s PNV. V budoucnosti centrální vláda stejně bude muset začít s teroristy jednat a referendum uspořádat. To umožní, aby se z radikálních nacionalistů vydělil většinový umírněný proud a z ETA se stala čím dál izolovanější skupinka typu Rudých brigád, kterou policie snadno zlikviduje.

○

Novináři, političtí analytici a politologové měli v posledních týdnech možnost mnohokrát prezentovat své názory na současnou slovenskou politickou situaci, kterou v nejednom případě označili za krizi vládní koalice. Málokdo je však ochoten připustit, že letošní krize může být i dlouhodobým problémem koncepčním. Následující zamyšlení přináší alternativní pohled na politický vývoj Slovenské republiky posledních několika let.

Základ současné slovenské vládní koalice se začal formovat zhruba v polovině druhého funkčního období Národní rady Slovenské republiky, v letech třetí vlády Vladimíra Mečiara. Část politických odpůrců tohoto státníka se sdružila do uskupení *Modrá koalice*, později, když se ke Křesťanskodemokratickému hnutí (KDH), Demokratické straně (DS) a Demokratické unii (DU) přidaly ještě Strana zelených na Slovensku (SZS) a Sociálnědemokratická strana Slovenska (SDSS), užívala koalice označení *duhová*, výsledným názvem pak zůstala *Slovenská demokratická koalice* (SDK).¹⁾ Všechny politické strany SDK spojovalo jediné – *antimečiarismus* jako radikální odmítnutí Vladimíra Mečiara, jeho stylu politiky a stereotypů politického chování.

V parlamentních volbách v roce 1998 opět zvítězilo Hnutí za demokratické Slovensko (HZDS), novou vládu však sestavoval Mikuláš Dzurinda ze SDK. Složitost koalicičních jednání byla dána diametrálně rozdílnými zájmy všech akterů, zcela protichůdnými programy a umocňoval ji i příliš velký počet zainteresovaných politických subjektů. Kromě pěti stran SDK to byly ještě tři Strany maďarské koalice (SMK), Strana demokratické levice (SDL) a Strana občanského porozumění (SOP). Prvním zásadním krokem nové vládní maxikoalice bylo nepochybně personální rozdělení nejvyšších ústavních funkcí. Předsedou vlády se stal Mikuláš Dzurinda ze SDK (původně člen KDH, dnes Slovenská demokratická a křesťanská unie SDKU), předsedou parlamentu byl na základě koaliciční dohody zvolen předseda SDL Jozef Migaš. Maďarská koalice obsadila některá klíčová místa ve vládě (např. funkci místopředsedy vlády mj. s pravomocí pro otázky národnostních menšin) a v dalších orgánech veřejné správy, kterou se právě SMK snaží (dosud marně) reformovat ve svůj prospěch. Strana občanského porozumění získala pro svého předsedu prostřednictvím prvních přímých prezidentských voleb funkci hlavy státu, kterou tak obdržel populární košický primátor a bývalý předseda Slovenské národní rady z let 1989–1990 Rudolf Schuster.²⁾

Při radikálních povolebních personálních změnách uplatňovala antimečiarovská koalice obdobné principy, které kritizovala u koalicičních vlád HZDS. Týkalo se to např. i zastupitelských úřadů, zdůvodnění kádrových změn vyznělo někdy (mírně řečeno) komicky. Jedno takové říká: „*Do diplomatických funkcí boli po voľbách 1998 vymenovaní aj niektorí politici, išlo však o odborne zdatných ľudí.*“³⁾ S autorem předchozí úvahy se dá souhlasit, někteří z nových diplomatů jsou nepochybně odborně zdatní, avšak to byli i někteří politici vyslaní na zastupitelské úřady Mečiarovou vládou; odborně nelze kupříkladu vysvětlit ukončení mise velvyslankyně SR při OSN Ofgy Keltošové, která proslula svými překlady klasické anglické literatury či předsednictvím 85. zasedání Mezinárodní organizace práce. Dalším faktorem, který popírá tvrzení současné vládní koalice o změně politického stylu, je problematika korupce. Nová vláda nedokázala nabídnout personálně protikorupčně kvalitnější sestavu, jak o tom vypovídají odchody ministra obrany Kanise ze SDL, který nedokázal rozumně vysvětlit část svých příjmů, a místopředsedy vlády pro evropskou integraci Hamžíka z SOP v důsledku machinací jeho podřízených s fondy PHARE.

Zejména v důsledku masivní mediální kampaně v roce 1998, která posunula realitu do jiných poloh a vytvářela či podporovala řadu mýtů, vkládali slovenští voliči do nové koalice mnoho svých nadějí. V lednu 1999 zastávalo podle šetření Institutu pro veřejné otázky pouze 34 procent občanů názor, že po parlamentních volbách se Slovensko ubírá nesprávným směrem⁴⁾ – v květnu 2001 bylo o tomtéž přesvědčeno téměř 70 procent Slováků.⁵⁾ Zklamání z politiky současné vládní koalice je viditelné i při pohledu na aktuální volební preference slovenských voličů, stále by totiž vítězilo Hnutí za demokratické Slovensko, kterému by svůj hlas odevzdalo 24–28 procent voličů.⁶⁾ Na druhém místě by se umístila politická strana bývalého člena SDL Róberta Fica *Smer* s přibližně devatenácti procenty. Právě popularita Směru signalizuje nespo-

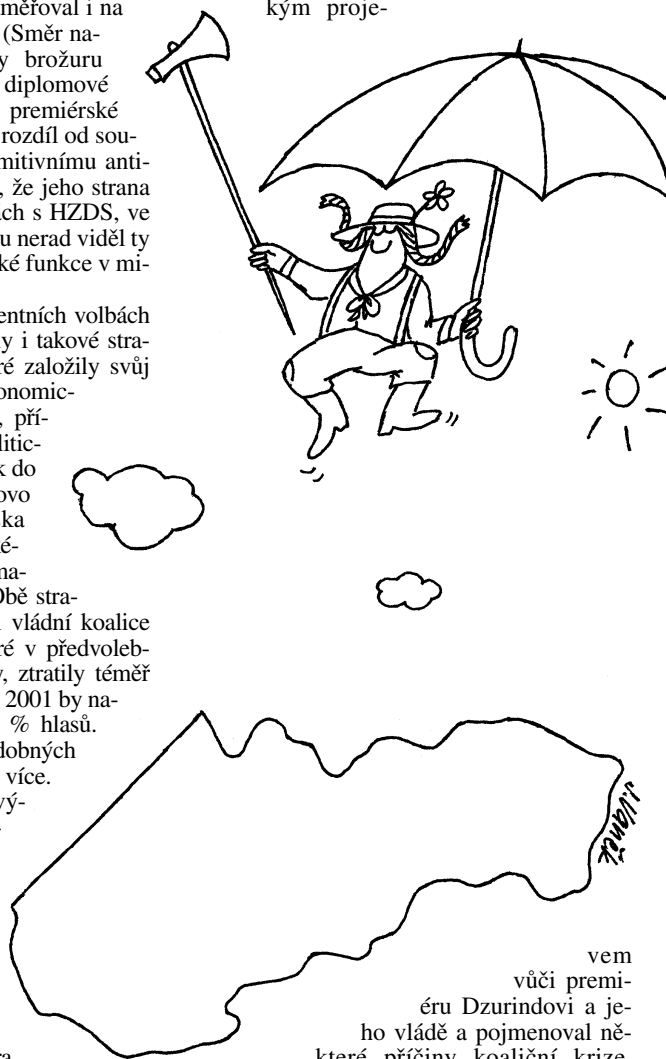
VZTAHY A PROBLÉMY

kojenost slovenských občanů. Poslanec NR SR Fico se netají svým názorem, že ideologické dělení politických stran je sice stále platné, avšak na současném Slovensku je třeba nestandardních politických subjektů a spolupráce všech kvalitních odborníků k překonání vnitropolitických problémů. Úspěch možná získává i svými novými přístupy k voličům. Oslovuje všechny voličské vrstvy, nezvykle silně však nejmladší generaci, které nenabízí jen místa v politice (například prostřednictvím konkurzu), ale využívá i prvorepublikový typ agitace politických stran, který se zaměřoval i na praktické problémy a osvětu (Směr například vydal pro studenty brožuru o formálních náležitostech diplomové práce). Fico neskrývá své premiérské ambice a snaží se – právě na rozdíl od současné koalice – vyhýbat primitivnímu anti-mečiarismu. Je proto možné, že jeho strana bude spolupracovat po volbách s HZDS, ve vládě by však předseda Směru nerad viděl ty osobnosti, které již ministerské funkce v minulosti zastávaly.

Prozatím ve všech parlamentních volbách ve Slovenské republice uspěly i takové stranicko-politické subjekty, které založily svůj úspěch na kritice sociálně-ekonomických problémů obyvatelstva, případně požadovaly změnu politického stylu. V roce 1994 se tak do parlamentu dostalo Luptákovu Sdružení dělníků Slovenska a v roce 1998 Strana občanského porozumění (SOP) charismatického Rudolfa Schustera. Obě strany tím, že postupně v rámci vládní koalice přejala modely chování, které v předvolebním období samy kritizovaly, ztratily téměř všechny své voliče – v květnu 2001 by například SOP získala jen 0,7 % hlasů. V příštích volbách bude podobných volebních stran kandidovat více. Kromě SOP bez nadějí na výraznější úspěch a již zmíněného Směru to bude i Aliance nového občana (ANO), kterou založil ředitel komerční televize Markíza Pavol Rusko. Již samotné názvy některých stran a jejich loga (např. SOP se v roce 1998 vrátila k symbolice Občanského fóra, Směr má nad svým názvem šipku směřující nahoru) mají ve voličích vzbudit dojem, známý z voleb 1990 – strany jsou pro stránky, OF (v tomto případě SOP, Směr, ANO atd.) je pro všechny. Slovensko má směřovat dopředu, ne doleva či doprava, je třeba, aby se v politice angažovaly nové tváře, případně „obyčejní lidé“. Rozšíření těchto netypických stran není rovněž dobrou vizitkou a oznamuje světu, že současná vláda nedokázala politický systém uklidnit.

Jarní slovenské koaliční rozpory měly několik příčin. Během května odešli Pavol Hamžík (skandál kolem financí EU) a ministr vnitra Ladislav Pittner (kritika ze strany koaliční SDL). Na jejich místa přišli

blízký spolupracovník premiéra Dzurindy v jeho SDKU Ivan Šimko jako nový ministr vnitra a Mária Kadlečíková z SOP jako nová místopředsedkyně pro evropskou integraci. Dne 24. 5. hrozilo v parlamentu vyslovení nedůvěry i místopředsedovi vlády pro ekonomické záležitosti Ivanu Miklošovi, návrh na odvolání však podpořilo ze 130 hlasujících jen 55 poslanců (pro odvolání hlasoval i jeden člen SDL, řada dalších koaličních poslanců se hlasování zdržela). O den později vystoupil v Národné radě prezident Schuster s neobyčejně kritickým proje-

vem vůči premiéru Dzurindovi a jeho vládě a pojmenoval některé příčiny koaliční krize.

Schuster hovořil o krizi v sociální oblasti, která dnes slovenské občany zasahuje patrně nejvíce od listopadu 1989. Za neúnosnou označil životní situaci nezaměstnaných a důchodců, kritizoval další stranickou diferenciaci, kterou nemůže občan SR pochopit. Prezident mj. řekl: „Už v minulosti som uviedol, že namiesto sústreďenej práce vlády na riešení najzávažnejších problémov tejto spoločnosti, ako je vysoká nezamestnanosť, koncepčné riešenie problémov v zdravotníctve, školstve a iných oblastiach, sa v rámci vládnej koalície zkladajú nové strany. ... Ak by životná úroveň bola na patričnej výške, nezamestnanosť dosahovala únosnú mieru, určite by

vedeli (občané – pozn. VS) takéto kroky skôr pochopiť. Ale v našich podmienkach to vnímajú ako nedocenenie problémov občanov.“⁷⁾

Rudolf Schuster použil při popisu současného stavu vládní koalice slovo rozklad. Premiér Dzurinda na tiskové konferenci 26. 5. prohlásil, že prezident by měl především nabídnout poselství a občany povzbudit, a část myšlenek hlavy státu odmítl. Deník SME komentoval prezidentovo vystoupení titulkem *Prezident: oko za oko, zub za zub*, projev naopak ocenily strany Směr, SDL, HZDS a SNS. Místopředseda parlamentu Béla Bugár (SMK) připustil, že prezident měl co kritizovat. Bugárův blok totiž stále čeká na reformu veřejné správy, která by mj. pozměnila území i pravomoci částí SR s maďarskou menšinou. „Maďarský“ problém ještě může sehrát na slovenské politické scéně důležitou roli, prozatím se však politici SMK vždy přiklonili k podpoře či toleranci stran současné vládní koalice.

Již při vzniku Modré koalice upozornil bratislavský zpravodaj Hospodářských novin Oldřich Zábojník na jeden zásadní fakt: „Na Slovensku se opakovaně prokazuje, že pouze sveřepá negace v podobě antimečiarismu nestačí jako věrohodná motivace pro změnu mocenských poměrů. A co víc – opozice zatím nepřesvědčila značnou část společnosti, že by uměla vést zemi lépe, a zejména nabídla ucelený hospodářský program, který by prokazatelně sliboval lepší ekonomické výsledky.“⁸⁾ Po téměř třech letech vládnutí tehdejší opozice se zcela jasně prokázala oprávněnost tohoto pět let starého úsudku. Je evidentní, že vlády Vladimíra Mečiara měly ve vztahu k občanům Slovenské republiky výraznější úspěchy – podařilo se stabilizovat hrozivě vyhlížející měnovou situaci po provedení odvolání v roce 1993, sociální situace nebyla natolik vyhozená, aby se desetitisíce lidí musely starat o pouhé přežití, a některé negativní jevy se snažila vláda systematicky řešit (např. nezaměstnanost). Média⁹⁾ systematicky vytvářela mýtus Mečiara – nepřítel parlamentní demokracie, přičemž sám předseda HZDS se vždy (obdobně jako Václav Klaus v ČR) držel v případě krizí demokratických principů. Dvakrát byl odstaven od moci nepříteli průhlednými parlamentními machinacemi, dvakrát se do čela exekutivy vrátil po vyhraných volbách, ve kterých jeho jednotliví odpůrci dosáhli sotva poloviční počet hlasů voličů. Dosud se neprokázala ani jeho osobní účast na mnoha závažných činech či zločinech, jakou byla například vražda Róberta Remiáše v souvislosti s únosem Michala Kováče mladšího, a proto jediným stínem jeho vládnutí je známá kauza Gaulider, která však – jak jsem již na stránkách MP uvedl – není principiálně příliš odlišná od volby Václava Havla prezidentem v roce 1998.

Ve druhé polovině května padl i poslední argument pro tvrzení, že každá jiná alternativa k současné vládě by „byla méně pro-

spěšná. Představovala by více rizik a nastolovala by ještě více a těžších problémů než současná realita.¹⁰⁾ Kritici Vladimíra Mečiaru předkládali voličům úvahu, že Mečiar je brzdou integrace Slovenska do evropských a transatlantických struktur. Jak se zcela jasně ukázalo, ve vnitřní politice rozhodně není jiná alternativa k současné vládě méně prospěšná (spíše naopak), ve vztahu k mezinárodním otázkám učinil konec této fikce generální tajemník NATO George Robertson v rozhovoru pro týdeník *Domino* fórum, když oznámil, že výsledek voleb *vůbec* neovlivní rozšiřování NATO, neboť všechny politické strany na Slovensku preferují členství země v Alianci. Nepřímo tak odboural všechny argumenty o nebezpečí Mečiarova vítězství pro slovenskou mezinárodní integraci a na periferii státnických diskusí tak odsunul i slova českého prezidenta Václava Havla během jeho pobytu v Bratislavě v dubnu 2001 o tragickém zvratu v případě návratu HZDS k moci.

Shrme-li výsledek nedávných vládních rozporů, můžeme konstatovat, že slovenskou koalici spojoval antimečiarismus, a je logické, že s jeho pozvolným vyčerpáváním se padá i Slovensku a světu vnucovaný koncept *lepší* alternativy. Pokud strany vládní koalice neprijdou se skutečně koncepčním programem, který by vedl ke zlepšení zejména vnitropolitických a sociálních problémů, není vyloučen absolutní propad současné koalice v nadcházejících volbách. Příští vládní sestava může přinést Slovensku zlepšení ekonomické a sociální situace i stabilizaci politického systému. Ale také naopak – pokud ani příští vláda nedokáže splnit alespoň některá očekávání občanů, může se celý stranicko-politický systém zhroutit.

○

¹⁾ Srv. Kopeček, L.: *Slovenská demokratická koalice – vznik, geneze a charakteristika*. Politologický časopis č. 3/ 99.

²⁾ Rudolf Schuster byl dlouholetým členem KSC, před rokem 1989 členem ÚV KSS, poté neustraní (od roku 1990), ve volbách 1992 mu místo na kandidátce nabídly mnohé strany, včetně SNS, necelý rok před volbami 1998 založil Stranu občanského porozumění.

³⁾ Marušák, J.: *Hlavné trendy v zahraničnej politike SR. Slovensko 1998–1999* – Súhrnná správa o stave spoločnosti, Bratislava, IVO 1999, s. 280.

⁴⁾ Bútorová, Z., Gyárfášová, O., Veľšic, M.: *Verejná mienka. Slovensko 1998–1999* – Súhrnná správa o stave spoločnosti, Bratislava, IVO 1999, s. 239.

⁵⁾ SME, 25. 5. 2001, *Ideme nesprávne, myslí si skoro 70 percent*, komentár k průzkumu veřejného mínění agentury MVK.

⁶⁾ Výsledky preferencí jsou ze zdrojů Metodicko-výzkumného kabinetu a Ústavu pro výzkum veřejného mínění při Statistickém úřadu Slovenské republiky (www.statistics.sk).

⁷⁾ www.prezident.sk

⁸⁾ Hospodářské noviny, 1. 11. 1996.

⁹⁾ Několik měsíců před volbami 1998 mi jeden významný představitel HZDS řekl: „Jak můžeme utlačovat svobodu projevu, když devět z deseti deníků na Slovensku je proti nám?“

¹⁰⁾ Leška, V.: *Slovensko po čtvrtém referendu*. Mezinárodní politika č. 12/ 2000, s. 25.

SMLOUVA

O VŠEOBECNÉM ZÁKAZU JADERNÝCH ZKOUŠEK:

JIRÍ MATOUŠEK

Bariéra nového kola jaderného zbrojení a problémy jejího vstupu v platnost

Několik desetiletí studené války a konfrontace Východ–Západ, provázené závody ve zbrojení, zejména jaderném, postavilo svět na okraj katastrofy, neboť velikost jaderných arzenálů dosáhla v osmdesátých letech úhrnného počtu kolem 60 tisíc jaderných hlavic, tedy mnohonásobku toho, co stačí k totálnímu zničení a je označováno jako „nuclear overkill“. Válka mezi tehdy oběma proti sobě stojícími koalicemi by znamenala zaručené vzájemné zničení. Tento pojem „Mutual assured destruction“ (MAD) nikdy neoznačoval (jak se dnes občas mylně soudí) strategii některé z obou stran, ale objektivní realitu. Světové mírové hnutí vždy považovalo za klíčový bod obratu od zničující vzestupné zbrojní šroubovice k postupnému jadernému odzbrojení dosažení úplného a všeobecného zákazu jaderných testů.

Po docílení řady dílčích omezení jaderných zkoušek (počínaje Smlouvou o částečném zákazu jaderných zkoušek, Partial Test Ban Treaty – PTBT z 5. 8. 1963) a dlouhotrvajících kontroverzních jednáních na Konferenci o odzbrojení v Ženevě, která nebyla schopna dosáhnout konsenzu, přijalo Valné shromáždění OSN dne 10. 9. 1996 Smlouvu o všeobecném zákazu jaderných zkoušek – Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT). Čtrnáct dnů poté byla Smlouva otevřena k podpisu v New Yorku, kdy ji podepsalo 71 států včetně všech pěti stálých členů Rady bezpečnosti OSN, kteří jsou držiteli jaderných zbraní.

Smlouva však dosud nevstoupila v platnost. V této práci uvádíme základní vývojové mezníky, vedoucí k této Smlouvě, její obsahové principy, organizaci a způsob plnění včetně technicky dokonalého verifikačního a monitorovacího systému. Poukážeme na nezbytné kroky, potřebné k tomu, aby nabyla účinnosti, a důvody, které tomu dosud brání.

Dlouhá cesta k Smlouvě o všeobecném zákazu jaderných zkoušek

Konec nejkrvavějšího válečného konfliktu v Evropě, který skončil vyhlášením kapitulace nacistického Německa jednu hodinu po půlnoci dne 9. května 1945, souvisí se zrodem *Atomového věku*, za nějž se všeobecně považuje první jaderný výbuch dne 16. července 1945 u Alamogordo v Novém Mexiku v USA v době, kdy probíhala Postupimská konference vítězných mocností.

Ve dnech 6. a 9. srpna explodovaly jaderné pumy nad Hirošimou a Nagasaki, které předznamenalý ukončení druhé světové války i v Tichomoří a současně byly impulsem ke snaze jiných zemí ovládnout jaderné tajemství, patřící USA, a následujícím závodům ve zbrojení.

Již v r. 1947 vzniklo podezření, že jaderný monopol USA je narušen, což se potvrdilo prvním sovětským jaderným pokusem v r. 1949 u Semipalatinska v Kazachstánu. V r. 1952 uskutečnila svůj první test také Velká Británie na ostrovech Monte Bello u australského pobřeží. Za osm let, tj. mezi 16. 7. 1945 a 31. 12. 1953, uskutečnili uvedení první tři členové jaderného klubu celkem 50 jaderných výbuchů, vesměs nadzemních.

Již tato prvá etapa testování jaderné výzbroje vyvolává značné znepokojení nad vlivem globálního jaderného spadu a začínající eskalací jaderného zbrojení. V r. 1954 navrhuje indický ministerský předseda Néhrú na zasedání Valného shromáždění OSN zastavení jaderných testů. V r. 1958 se setkávají experti v Ženevě k diskusi o možnostech detekce podzemních testů. K prvním úspěchům multilaterálních jednání patří vytvoření první zóny bez jaderných zbraní. V r. 1959 je totiž podepsána ve Washingtonu *Antarktická smlouva*, zakazující militarizaci, a zejména umísťování jaderných zbraní v Antarktidě. V téže době se však začíná rozšiřovat počet držitelů jaderných zbraní o Francii, která v r. 1960 uskutečnila svůj první jaderný test u Reggane v Saharské poušti.

VZTAHY A PROBLÉMY

Šedesátá léta jsou obdobím prvního *détente* – snížení napětí v mezinárodních vztazích. Po nekonečných jednáních expertů o první smlouvě o částečném zákazu jaderných testů se setkávají J. F. Kennedy s N. Chruščovem k hodinovému osobnímu rozhovoru při procházce kolem Ženevského jezera a na jejich příkaz je za osm dní předložen návrh prvního dokumentu o omezení jaderného zbrojení, jímž je **Smlouva o zákazu jaderných výbuchů v atmosféře, kosmu a pod vodou**, nazývaná Smlouvou o částečném zákazu jaderných výbuchů (Partial Test Ban Treaty – PTBT), která je v historickém výročí Hirošimy, dne 6. srpna 1963 podepsána SSSR, USA a Velkou Británií (nikoliv Francií). Za 18 let, tj. od 16. 7. 1945 do podpisu PTBT, bylo registrováno celkem 550 jaderných výbuchů. O rok později, v r. 1964, o sobě dává vědět Čína se svým prvním jaderným výbuchem u Lop Nor.

Druhá polovina šedesátých let přináší další dvě významné události: První z nich je **Smlouva o zákazu jaderných zbraní v Latinské Americe a Karibiku**, nazvaná podle předměstí Mexico-City, kde je otevřena k podpisu v r. 1967, Treaty of Tlatelolco. Daleko podstatnější je o rok později uzavřený dosud nejdůležitější dokument, vztahující se k jaderným zbraním. Je to **Smlouva o nešíření jaderných zbraní** (Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons – NPT) z r. 1968. Ta zavazuje nejaderné státy nevlastnit, nevyrábět a nezískávat jaderné zbraně a jiná jaderná výbušná zařízení. Naproti tomu jaderné státy nesmějí uvést nové předměty předávat, a navíc jsou povinny činit účinné kroky k jadernému odzbrojení. Mnoho zemí třetího světa dlouho váhalo přistoupit k této smlouvě, neboť ji považovaly za diskriminační a kritizovaly v tomto směru jaderné velmoci, mimo jiné rovněž proto, že nic ve směru jaderného odzbrojení nepodnikají. Nicméně, tato smlouva (jejíž platnost byla prodloužena v r. 1995) je spolu se systémem kontrol štěpného materiálu a mírových jaderných zařízení, které realizuje Mezinárodní agentura pro atomovou energii ve Vídni (IAEA), nejdůležitějším fungujícím nástrojem stability a bezpečnosti v této oblasti. Systém garancí (IAEA Safeguards) zahrnuje globálně přes 900 zařízení pracujících s jaderným materiálem, kde se kontroluje jeho pohyb s přesností vylučující zneužití pro jedinou jadernou nálož.

V r. 1974 se počet držitelů jaderných zbraní rozšířil na prokázaných šest, když Indie uskutečnila první (a do devadesátých let jediný) jaderný výbuch v Radžáštánské poušti s ujištěním, že byl proveden k „mírovým účelům“.

Sedmdesátá léta jsou rovněž obdobím dvoustranných jednání (SSSR–USA) o omezení jaderných výbuchů. V r. 1974 byla přijata bilaterální **Smlouva o omezení podzemních jaderných zkoušek** (Threshold Test-Ban Treaty), snižující mohutnost výbuchů na 150 kt, a v r. 1976 bilaterální

Smlouva o podzemních výbuších pro mírové účely (Peaceful Nuclear Explosions Treaty), limitující mohutnost výbuchů mimo jaderné střelnice na 150 kt. Ve stejné době se schází na multilaterálním jednacím fóru v Ženevě, tehdy nazývaném Konference výboru pro odzbrojení, *Ad hoc* skupina seismických expertů k jednání o mezinárodních kooperativních opatřeních k detekci a identifikaci seismických jevů s použitím globální sítě seismických monitorovacích stanic s cílem využití pro monitorování jaderných explozí.

V r. 1985 vznikla již třetí zóna bez jaderných zbraní. **Smlouva o zóně bez jaderných zbraní v jižním Pacifiku** (nazvaná podle místa podpisu Treaty of Rarotonga) byla otevřena k podpisu v Rarotonze na Cookových ostrovech.

Devadesátá léta jsou již plně v ovzduší druhého *détente*, zahájeného z iniciativy M. S. Gorbačova a jeho politiky nového myšlení v mezinárodních vztazích, vedoucí posléze k pronikavým politickým změnám ve

střední a východní Evropě včetně rozpadu SSSR a rozpuštění Varšavské smlouvy. SSSR jde příkladem v moratoriu na jaderné zkoušky a v r. 1990 uskutečnil poslední jaderný výbuch. Ruská federace vyhláší ve lednu 1991 čtyřměsíční moratorium na jaderné zkoušky, které bylo následně třikrát prodlouženo, naposledy prezidentským dekretem z r. 1993. V r. 1991 uskutečnila svůj poslední jaderný výbuch rovněž Velká Británie. V r. 1992 oznamuje moratorium na jaderné testy Francie, které prodlužuje v r. 1993. V r. 1992 uskutečňují poslední jaderný výbuch USA a vyhláší moratorium na jaderné testy, prodloužené v r. 1993. K moratoriu USA se v r. 1993 připojuje rovněž Velká Británie.

Po dlouhých jednáních, která začala již v osmdesátých letech, pověřuje Konference o odzbrojení svůj *Ad hoc* Výbor pro zákaz jaderných zkoušek konečně v r. 1993 mandátem k jednání o Smlouvě o všeobecném zákazu jaderných zkoušek (CTBT). Prezident Jelcin v r. 1994 vyhláší přání Ruské federace otevřít Smlouvu CTBT k podpisu na jubilejním 50. zasedání VS OSN v r. 1995. Ve stejné době požaduje čínský ministr zahraničí Čchien čchi-čchen jednání k uzavření smlouvy nejpozději v r. 1996.

V r. 1995 prezident Clinton oznamuje, že USA prodlužují moratorium na jaderné zkoušky do doby, kdy vstoupí CTBT v platnost. Ve stejném roce se schází Revizní konference k Smlouvě o nešíření jaderných zbraní, která prodlužuje její platnost a současně vyzývá k uzavření jednání o CTBT v r. 1996. Také francouzský prezident Chirac oznamuje, že Francie ukončí své jaderné testy v květnu 1996 a připojí se k podpisu CTBT. V témže roce vzniká již čtvrtá zóna bez jaderných zbraní. **Smlouva o zóně bez jaderných zbraní v jihovýchodní Asii** (nazvaná podle místa podpisu Treaty of Bangkok) byla otevřena k podpisu v Bangkoku v r. 1995.

Jaderným pokusům však ještě nebyl konec. Až 27. ledna 1996 skončila posledním testem sérii svých jaderných zkoušek (které zvedly velkou vlnu odporu po celém světě) Francie a dva dny poté oznámil prezident Chirac, že francouzský program jaderných zkoušek definitivně skončil. O měsíc později byla zahájena likvidace pokusné střelnice na atolech Mururoa a Fangataufa v jižním Pacifiku. Čína uskutečnila svůj poslední jaderný pokus 29. 7. 1996 a následujícím dnem vyhlásila moratorium na jaderné pokusy.

V r. 1996 také vzniká dosud poslední zóna bez jaderných zbraní. **Smlouva o africké zóně bez jaderných zbraní** (Treaty of Pelindaba) je otevřena k podpisu v Káhiře.

Konference o odzbrojení v Ženevě, která je multilaterálním jednacím fórem OSN o odzbrojení a regulaci zbrojení, není schopna dospět ke konsenzu o textu CTBT, proto celkem 127 států podporuje návrh rezoluce, na jehož základě přijímá Valné shromáždění OSN **Smlouvu o všeobecném zákazu jaderných zkoušek** dne 10. září 1996 většinou 158 hlasů proti 3 hlasům při 5 abstencích. 24. září 1996 je smlouva otevřena k podpisu v New Yorku, kde ji téhož dne podpisuje 71 států včetně všech stálých členů Rady bezpečnosti OSN.

Za 51 let od prvního jaderného testu do data podpisu CTBT bylo v celém světě registrováno přes 2000 jaderných explozí.

Jaderné pokusy neskončily ani po podpisu Smlouvy. Indie totiž považuje smlouvu za diskriminační ze strany velmocí, „které měly příležitost své jaderné zbraně dříve dokonale ověřit“, nepřipojí se ke smlouvě a uskuteční v r. 1998 sérii šesti jaderných testů, které se zdají spíše demonstrací síly. Na to neprodleně odpoví Pákistán stejnou sérií. To jsou dosud již skutečně poslední jaderné pokusy.

K významným ustanovením Smlouvy o všeobecném zákazu jaderných zkoušek

Článek I Smlouvy *Základní povinnosti* stanoví: *Každá smluvní strana se zavazuje neprovádět žádnou zkušební explozi jaderných zbraní a ani žádnou jinou jadernou explozi a zakázat a zabránit jakékoliv jaderné explozi tohoto druhu na kterémkoliv místě pod její jurisdikcí a kontrolou.*

Velmi důležitý je způsob nabytí platnosti. Je běžnou praxí, že u podobných mezinárodních dokumentů je požadován určitý minimální počet ratifikací proto, aby dokument nabyl právní síly. V daném případě by byl samotný počet nevýznamný, kdyby nebyly zastoupeny všechny státy s jaderným programem, které mají teoretickou šanci být držiteli jaderných zbraní. Proto je v Dodatku (Annex 2) uvedeno explicitně 44 zemí, jejichž ratifikace je pro platnost Smlouvy nezbytná. Ve vlastním textu je uvedeno, že Smlouva nabude platnosti 180 dní po uložení ratifikačního dokumentu (ne dříve než dva roky po jejím otevření k podpisu).

Do dnešní doby (květen 2001) Smlouvu podepsalo 160 států a 76 ratifikací bylo uloženo u depozitáře (Generální tajemník OSN).

Aby Smlouva nabyla platnosti, jsou ještě nutné ratifikace těchto států:

Alžírsko, Čína, Korejská lidově demokratická republika, Demokratická republika Kongo, Egypt, Indie, Indonésie, Írán, Izrael, Kolumbie, Pákistán, USA, Vietnam.

Z uvedených zemí Smlouvu ještě ani nepodepsaly KLDK, Indie a Pákistán. Pohled na země, které dosud nepřistoupily k ratifikaci nebo Smlouvu dosud ještě vůbec nepodepsaly, odpovídá podezření o vojenském jaderném programu některých z nich. Velkým zklamáním je odmítnutí ratifikace Smlouvy při jejím projednání Kongresem USA.

Verifikační mechanismus Smlouvy

Smlouva o všeobecném zákazu jaderných zkoušek je opatřena již dříve vypracovávaným a technicky dokonalým a po léta prakticky ověřovaným systémem, vycházejícím z řady národních kontrolních systémů, které po několik desetiletí byly s to registrovat každou jadernou explozi. Jejich přehled vydával např. Stockholmský ústav pro mírový výzkum (SIPRI) pravidelně ve svých ročenkách.

Článek IV stanoví: *Pro verifikaci dodržování Smlouvy bude ustaven verifikační režim, sestávající z těchto prvků: a) Mezinárodního monitorovacího systému, b) Konzultací a objasňování, c) Inspekce na místě*

místě a d) Opatření k budování důvěry. V době, kdy Smlouva vstoupí v platnost, verifikační režim bude schopen plnit její verifikační požadavky.

Mezinárodní monitorovací systém je představován celkem 321 stanicemi, které budou celosvětově shromažďovat data a přenášet je v reálném čase do Mezinárodního datového centra ve Vídni.

Systém je nejen globální, ale zejména vícevrstvý, to znamená, že je založen na několika nezávislých technických principech:

- 170 seismických, 60 infrazvukových a 11 hydroakustických monitorovacích stanic bude schopno zaznamenávat seismické a akustické vlny, způsobené jaderným výbuchem.

- 80 radionuklidových monitorovacích stanic, podporovaných 16 akreditovanými laboratořemi, bude měřit atmosférické vzorky na přítomnost radioaktivního materiálu.

Analýzy budou uskutečňovány Mezinárodním datovým centrem ve Vídni, které bude shromažďovat a zpracovávat údaje pořízené uvedenými čtyřmi monitorovacími technologiemi, vydávat bulletiny o všech událostech v průběhu 2 – 48 hodin a předávat je signatářským státům.

Objasňování a inspekce na místě patří k nejpřísnějším případům verifikačních mechanismů pro případy, kdy podezření nebude možno objasnit konzultacemi. Každý stát má právo požadovat inspekci na místě. Zdá se, že v tomto případě půjde, vzhledem k dokonalosti dálkového monitorování (na rozdíl od jiných smluv, kde je inspekce na místě vzhledem k povaze problému naprosto nezbytná) o krajní případy, které budou předmětem pozornosti členských zemí Smlouvy, popřípadě OSN.

Organizace pro všeobecný zákaz jaderných zkoušek a její budování

Je zvykem, že u významných soudobých mezinárodněprávních dokumentů v oblasti odzbrojení a regulace zbrojení jsou uvedeným dokumentem rovněž stanoveny základy organizace, která bude dozorovat na plnění ustanovení daného dokumentu po jeho vstupu v platnost. Bude to Organizace pro všeobecný

ný zákaz jaderných zkoušek (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organisation – CTBTO). Do data vstupu v platnost bude pracovat Přípravná komise (CTBTO PrepCom), která byla ustavena na schůzi signatářských států v New Yorku 19. 11. 1996.

Přípravná komise je politickým orgánem, v jejímž plénu jsou zastoupeny všechny signatářské státy (v Organizaci po vstupu v platnost budou v plénu zastoupeny členské státy). Jí podřízeným Stálým profesionálním orgánem je Prozatímní technický sekretariát, který zahájil svou činnost 17. 3. 1997. Působistěm Přípravné komise a Technického sekretariátu je Vídeňské mezinárodní centrum (Vienna International Centre – VIC) – Úřadovna OSN ve Vídni. Výkonným sekretářem je německý diplomat Wolfgang Hoffmann.

Nejdůležitějším úkolem Přípravné komise je ustavení fungujícího verifikačního režimu. V praxi se jedná o řízení a koordinaci vývoje, přípravy, technického testování a prozatímní činnosti Mezinárodního monitorovacího systému a Mezinárodního datového centra.

Ostatní úkoly zahrnují konkrétně:

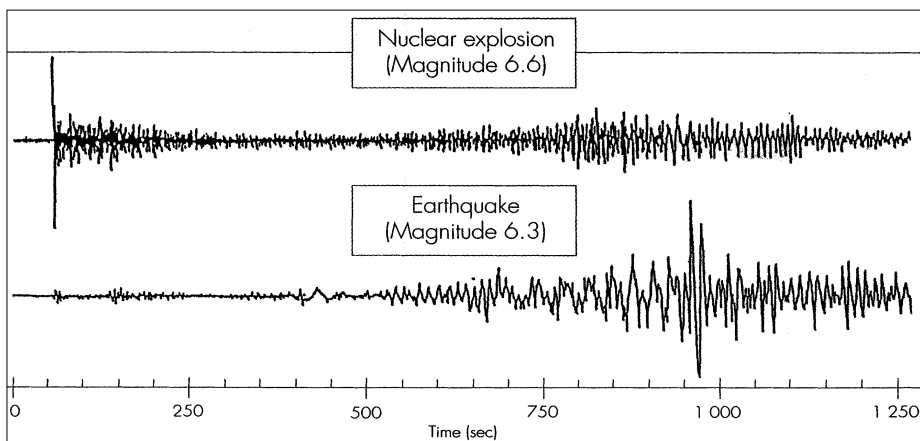
- přípravu operačních příruček pro seismologické, infrazvukové, hydroakustické a radionuklidové monitorování, jakož i pro inspekce na místě,
- vypracování učebních programů pro inspektory,
- uzavírání dohod a jiné dokumentace se státy, zejména s těmi, na jejichž území pracují zařízení Mezinárodního monitorovacího systému.

Závěry

Ačkoliv Přípravná komise a Technický sekretariát Organizace pro zákaz jaderných zkoušek dosáhly za čtyři léta své činnosti významného pokroku v budování globálního systému spolehlivého monitorování jakýchkoliv jaderných výbuchů, značné znepokojení světové veřejnosti vyvolává okolnost, že téměř pět let od otevření k podpisu nevstoupila Smlouva o všeobecném zákazu jaderných zkoušek dosud v platnost pro absenci 13 nezbytných ratifikací, včetně USA, kde ratifikace byla zákonodárným sborem odmítnuta. Velmi závažná je skutečnost, že tři země, jejichž ratifikace je pro platnost smlouvy nutná, ji dosud ještě ani nepodepsaly. Tyto skutečnosti aktivizují celosvětově četné národní, a zejména mezinárodní nevládní organizace zaměřené na mír, odzbrojení a jiné naléhavé globální problémy. Závažnost uvedené situace motivovala např. Mírový výbor nevládních organizací (NGO Committee on Peace), pracující při sídle OSN ve Vídni, aby se obrátil v květnu t. r. s naléhavou výzvou na hlavy států, předsedy vlád a parlamenty všech 13 shora jmenovaných zemí, aby Smlouvu ratifikovali.

Pozn.: Autor tohoto příspěvku je členem NGO Committee on Peace, v němž zastupuje Světovou federaci vědeckých pracovníků (WFSW).

Seismický záznam podzemního jaderného výbuchu (nahore) a zemětřesení o přibližně stejné síle okolo 6 stupňů Richterovy stupnice (dole)

Stranicko-politická diskuse o všeobecné branné povinnosti v Německu

ZDENĚK KRÍŽ

1. Perspektivy všeobecné branné povinnosti ve stabilizovaných demokraciích euroamerického civilizačního okruhu

V současnosti je zcela legitimní vyslovit hypotézu, že budoucnost všeobecné branné povinnosti ve stabilizovaných demokraciích euroamerického civilizačního okruhu je v současnosti nejistá. Pozorování vývoje v této oblasti ukazuje, že stále více přibývá států, jež se od ní v nedávné minulosti odklonily, nebo se v současnosti odklánějí (Nizozemsko, Belgie, Francie, Itálie, Španělsko, Portugalsko). Tento obecný vývoj je způsoben čtyřmi důležitými tendencemi ve vývoji společnosti.¹⁾ První významnou tendencí je stále klesající ochota obyvatelstva sloužit v ozbrojených silách, způsobená změnou hodnotové orientace občana v moderních společnostech a rozdílem mezi charakterem demokratické společnosti a vnitřním prostředím armády jako totální byrokratické organizace. Tyto rozdíly ukazuje tabulka č. 1.²⁾

Druhou významnou tendencí je stále se prohlubující technizace ozbrojených sil, jež s sebou nese zvětšování potřeby kvalifikovaného personálu, který ovšem nelze při stále se zkracujících délkách vojenské základní služby vycvičit. Profesionalizaci se řeší rozpor mezi požadavkem společnosti na co nejkratší vojenskou základní službu (nejlépe žádnou) a požadavky armády (alespoň manifestovanými) na stále kvalifikovanější personál.

Třetí významnou tendencí způsobující odklon od všeobecné branné povinnosti je narůstání operací v rámci krizového managementu mimo mateřské teritorium, při nich jsou vojáci základní služby nepoužitelní jak z úhlu pohledu jejich vycvičenosti, tak kvůli velmi obtížnému získávání souhlasu veřejnosti pro jejich případné nasazení. Poslední důležitou tendencí napomáhající odklonu od všeobecné branné povinnosti je omezenost dostupných zdrojů a snaha demokratických společností vybírat v novém bezpečnostním prostředí mírové dividendy. Jakkoli by se mohlo zdát, že profesionální armáda je dražší než armáda konskripční, některé zahraniční studie naznačují, že pokud budeme zohledňovat poměr vydané prostředky/počet reálně nasaditelných vojáků, vychází profesionální armáda lépe než konskripční.³⁾

Relativně pevným zastáncem všeobecné branné povinnosti bylo až donedávna ze-

jména Německo. Bylo by proto možné vyslovit hypotézu, že Německu se výše uvedené obecné tendence vyhýbají? Přijetí této hypotézy by si ale ve svém konečném důsledku vynutilo korekci v úvodu této statě předložené hypotézy o nejisté budoucnosti všeobecné branné povinnosti ve stabilizovaných demokraciích euroamerického civilizačního okruhu tak, aby bylo možno v jejím rámci vysvětlit dění v Německu. Jaká tedy vlastně je aktuální situace v Německu v oblasti rekrutace bundeswehru a jaké jsou vývojové tendence? Je vůbec korekce této hypotézy nutná?

2. Stranicko-politická diskuse o budoucnosti všeobecné branné povinnosti v Německu

O odbourání nebo zachování všeobecné branné povinnosti se v Německu prováděly analýzy a probíhaly diskuse již počátkem 90. let.⁴⁾ Jejím výsledkem bylo v zásadě ponechání všeobecné branné povinnosti a částečná reforma bundeswehru.⁵⁾ V současnosti je ale otázka zachování všeobecné branné povinnosti či jejího nahrazení principem dobrovolnosti při vstupu do armády opět tématem velmi vášnivých politických diskusí v rámci politických elit a odborných diskusí v rámci bezpečnostní komunity současného Německa.

Tyto diskuse jsou podníceny zejména novými úkoly bundeswehru v oblasti provádění operací krizového managementu, vyplývajících z požadavků bezpečnostního prostředí 90. let, na něž Severoatlantická aliance reagovala v roce 1999 Strategickou koncepcí pro 21. století a Evropská unie

přijetím bezpečnostního rozměru. Vzhledem ke struktuře politického systému Německa, pro který je charakteristická klíčová role politických stran, je možné výše uvedený problém analyzovat právě jako téma stranicko-politických diskusí, neboť na pozadí těchto debat lze vyvozovat závěry o úmyslech německých politických elit vzhledem ke způsobu rekrutace německých ozbrojených sil v blízké budoucnosti.

Výsledky pozorování ukazují, že politické strany v Německu jsou v této otázce značně rozděleny. Sociálnědemokratická strana (SPD) podporuje zachování všeobecné branné povinnosti. Ve svém návrhu počítají sociální demokraté přibližně s 90 000 povolanci ročně, což je mnohem větší podíl než například navrhovala Weizsäkerova komise (viz dále). Sociální demokraté argumentují potřebou zachovat možnost nárůstu početního stavu bundeswehru v případě změn bezpečnostní situace a existence reálného vojenského ohrožení. Nevyznamným argumentem sociálních demokratů je i víra v možnost zabránit prostřednictvím všeobecné branné povinnosti přetvoření armády ve stát ve státě. Ovšem ani sociální demokraté nejsou v této otázce zcela jednotní. Zejména u jejich mládežnické organizace (Jungsozialisten) bylo možno zaznamenat silné hlasy požadující odstoupení od všeobecné branné povinnosti.

Velmi radikálním odpůrcem zachování konskripční armády jsou ovšem Zelení (Bündnis 90/Grünen). Všeobecnou brannou povinnost považují za neadekvátní vzhledem k novým bezpečnostním rizikům a novým úkolům bundeswehru zejména v rámci operací krizového managementu. Podle jejich stanoviska nemá stát právo nutit mladé občany vykonávat brannou nebo civilní službu. Zachování všeobecné branné povinnosti ve vládní koncepci je podle nich pouze ústupkem sociálním demokratům v této oblasti. Angelika Beerová se vyjádřila k rozsahu bundeswehru zcela jasně: „Kdyby bylo po našem, reformovali bychom bundeswehr v dobrovolnickou armádu se zhruba 200 000 vojáky.“⁶⁾ Sociálnědemokratické argumenty o demokratizačním

Tabulka č. 1: Základní odlišnosti mezi armádou a okolním civilním prostředím demokratické společnosti

	Armáda	Demokratická společnost
Organizace	Hierarchická, bez odpovědnosti vyšších článků nižším	Částečně hierarchická s odpovědností vyšších článků nižším
Hodnoty	Kolektivismus, poslušnost, disciplína, řád, pořádek, tradice	Individualismus, tvorba konsensu, svoboda
Cíl	Zvítězit ve vnějším konfliktu, případně obstát při vnitřním nasazení	Dosáhnout funkčního kompromisu společenských zájmů
Způsob tvorby rozhodnutí	Autoritativní rozhodnutí pod hrozbou přinucení	Konsensus společnosti
Převládající atmosféra	Paternalismus	Snaha o sebeurčení jedince

účinku všeobecné branné povinnosti Zelení odmítají poukazováním na bezproblémové zakotvení vojáků z povolání do politického režimu SRN a nepředpokládají, že by při zachování a posílení principů „vnitřního vedení“ a „voják-občan státu v uniformě“ mělo dojít k nějakému negativnímu vývoji v této oblasti.

Stejně jako je v oblasti zachování všeobecné branné povinnosti rozdělena vláda, je rozdělena i opozice. Velmi vehementním zastáncem zachování všeobecné branné povinnosti jsou křesťanští demokraté. Podle CDU/CSU by se i v budoucnosti měl bundeswehr rekrutovat na základě všeobecné branné povinnosti s délkou služby 9 měsíců.⁷⁾ Bundesfachausschuss Aussen-Sicherheitspolitik zastává stanovisko, že „na základě analýzy bezpečnostní situace může být potřebná schopnost nárůstu početního stavu k obraně země a spojenců zajištěna pouze prostřednictvím všeobecné branné povinnosti.“⁸⁾ Dalším argumentem CDU/CSU je možnost získávat prostřednictvím všeobecné branné povinnosti kvalifikovaný personál pro bundeswehr a v neposlední řadě operují křesťanští demokraté s významem všeobecné branné povinnosti pro integraci armády do společnosti.

V záležitosti ponechání všeobecné branné povinnosti existuje mezi křesťanskými demokraty v Německu konsenzus. Bavorská CSU podporuje zachování všeobecné branné povinnosti, neboť konskripční armáda je důležitá pro schopnost v případě potřeby zvýšit početní stav bundeswehru, spojuje obyvatelstvo s armádou, zapojuje jednotlivce do procesu přejímání zodpovědnosti za mír a stabilitu a v neposlední řadě zajišťuje i nový personál pro bundeswehr, neboť z absolventů vojenské základní služby se rekrutuje významná část vojáků na čas a vojáků z povolání.⁹⁾ Srovnání výše uvedených argumentů CSU a CDU ukazuje, že jsou téměř totožné.

Postoj FDP procházel v průběhu debaty o zachování, či zrušení všeobecné branné povinnosti zájímavým vývojem a ze všech německých parlamentních politických stran prošel největší korekcí. V revidovaném stanovisku FDP k reformě bundeswehru z února 2000 strana ještě podporuje zachování všeobecné branné povinnosti při její délce pěti měsíců a téměř 156 000 povolaných za rok.¹⁰⁾ V srpnu 2000 se ovšem její stanovisko mění a liberálové požadují zrušení všeobecné branné povinnosti. Argumentují tím, že ve změně bezpečnostním prostředím je obrana země zároveň obranou spojenců, neboť Německo je obklopeno pouze spojeneckými státy. Tato obrana spojenců by se potom podle stanoviska FDP mohla realizovat prostřednictvím sil určených pro NATO a k operacím krizového managementu (Einsatzkräfte). Proto podle FDP již není všeobecná branná povinnost, přinášející hluboký zásah do života občanů, nezbytně nutná k zajištění bezpečnosti SRN.¹¹⁾ Z opozičních stran se pro profesionalizaci bundeswehru vyslovuje také PDS. Požaduje zrušení branné po-

vinnosti bez náhrady, neboť v důsledku vývoje v Evropě a ve světě již není nezbytně nutná pro zajištění bezpečnosti Německa.¹²⁾

Celkově lze konstatovat, že mezi nejvlivnějšími a dominantními politickými stranami v Německu (SPD, CDU/CSU) existuje zatím rámcový konsenzus o zachování všeobecné branné povinnosti. Tyto argumenty uváděné nejvlivnějšími německými politickými stranami mají následující společný základ:

1. Udržení schopnosti v případě bezpečnostní potřeby země nebo spojenců zvýšit početní stav německých ozbrojených sil.

2. Udržení přísunu kvalifikovaného personálu pro bundeswehr prostřednictvím konskripčně rekrutovaných vojáků, kteří se po absolvování vojenské základní služby rozhodnou uzavřít (z různých důvodů) závazek u armády.

3. Zamezení přeměny německé armády ve stát ve státě a dosažení propojení armády s demokratickým režimem.¹³⁾

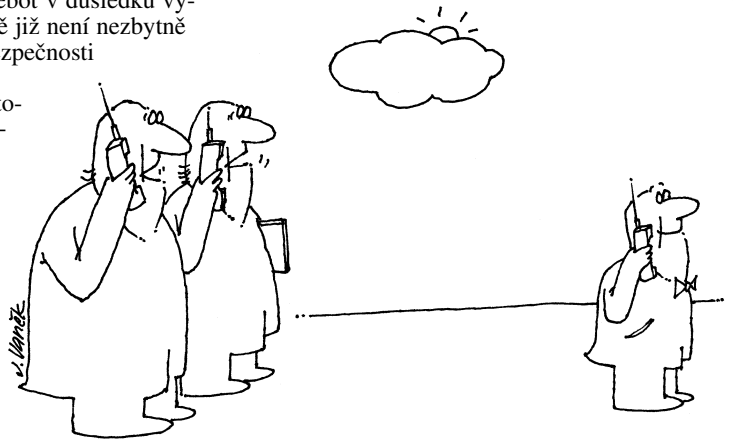
Naopak menší parlamentní politické strany v Německu (FDP, Zelení, PDS) jsou zastánci profesionalizace bundeswehru. Provedené pozorování ukazuje, že argumenty FDP a Zelených jsou následující:

1. Provádění operací krizového managementu vyžaduje profesionálně budované armádní instituce.

2. V novém bezpečnostním prostředí nemá stát právo omezovat svobodu občana a bezdůvodně ho nutit ke službě v armádě.

PDS se sice také vyslovuje pro profesionalizaci bundeswehru, ovšem ze zcela jiných důvodů. Hlavně odmítá nasazování bundeswehru v zahraničí a požaduje jeho budování pouze za účelem obrany teritoria. A protože Německu nehrozí v současnosti vojenské napadení, je podle PDS možná radikální redukce bundeswehru a zbavení občana povinnosti sloužit v armádě.

Z výše uvedeného vyplývá, že v otázce ponechání či zrušení všeobecné branné povinnosti existuje rozpor jak mezi stranami vládními, tak i stranami opozičními, s tím, že v rámci opozice je politicky významný zejména rozpor mezi CDU/CSU a FDP, neboť PDS je politickou stranou s nevelkým koaličním potenciálem. Zachování všeobecné branné povinnosti ve vládou prováděné reformě bundeswehru bylo umožněno ústupky Zelených. Jiné řešení pravděpodobně v dané chvíli nepřicházelo v úvahu, neboť nejsilnější opoziční strana (CDU/CSU) je prozatím (duben 2001) vůbec nejsilnějším zastáncem všeobecné branné povinnosti v Německu.

3. Perspektivy rekrutace bundeswehru

Na základě pozorování a analýzy postojů politických stran v Německu, jež v politickém procesu právě v této zemi mají větší vliv a váhu než v kterékoli jiné evropské demokracii, by tedy bylo možno vyslovit hypotézu, že rekrutace bundeswehru bude i nadále probíhat prostřednictvím všeobecné branné povinnosti, což by znamenalo, že vývoj v Německu není vysvětlitelný v úvodu této statě předloženou hypotézou o nejisté budoucnosti konskripčně budovaných armád ve stabilizovaných demokraciích euroamerického civilizačního okruhu. Vyhýbají se tedy Německu obecné tendence společenského vývoje, které podnítily probíhající odklon od všeobecné branné povinnosti v řadě členských států Severoatlantické aliance? Převládají opravdu v Německu zastánci konskripčně budovaných ozbrojených sil, a bude tedy nutno tuto hypotézu revidovat? **Na základě dalších observačních fakt se lze domnívat, že nikoli.** Není jisté náhodou, že expertní komise „Gemeinsame Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr“ v čele s Richardem von Weizsäckerem s velmi obsáhlým a ambiciózním úkolem navrhnout obsáhlou reformu a transformaci bundeswehru došla v otázce všeobecné branné povinnosti k jinému závěru než dvě nejsilnější politické strany v Německu. Zpráva expertní komise předpokládá redukci bundeswehru na 240 000 mužů, z nichž by pouze 25 000 představovali vojáci základní vojenské služby při služební době 10 měsíců (celkem tedy 30 000 povolaných za rok). **To ale v praxi vzhledem k síle populačních ročníků znamená odbourání všeobecné branné povinnosti.** Z celkového počtu by bylo 140 000 vojáků začleněno do sil určených pro potřebu NATO k nasazení v rámci kolektivní obrany a operací krizového managementu (Einsatzkräfte) a počet občanských zaměstnanců by byl redukován na 80 000.

Zpráva dále předpokládala posílení rozhodovacích pravomocí generálního inspektora včetně posílení orgánů sloužících k zajištění jeho činnosti, zahrnutí úkolů společných pro všechny složky ozbrojených sil pod nově zřízené oddělení „centrální vo-

jenské služby“ (*Zentrale Militärische Dienste*) a privatizaci částí služeb, zejména v oblasti logistiky, vzdělávání, vývoje a nákupu materiálu. Přestože obrana teritoria je podle názoru komise nejdůležitějším úkolem bundeswehru, vychází komise z předpokladu, že vzhledem ke struktuře bezpečnostních rizik je nasazení bundeswehru pravděpodobně spíše v rámci operací krizového managementu. Velmi důležitá je změna filosofie případného zajištění obrany země a spojení při přímém vojenském napadení. Rozsah a struktura bundeswehru by se měly odvíjet od potřeb operací krizového managementu.

Obrana země před napadením, v současném bezpečnostním prostředí ostatně z perspektivy nejbližších let velmi málo pravděpodobná varianta nasazení ozbrojených sil evropských států, by se při realizaci návrhu komise proto prováděla silami a prostředky primárně určenými k obraně spojenců mimo teritorium SRN a operacím krizového managementu, zatímco v současnosti se předpokládá, že operace krizového managementu se budou provádět silami a prostředky primárně budovanými pro přímou obranu teritoria a sekundárně speciálně připravovanými pro operace krizového managementu a obranu spojenců mimo území SRN. Na základě doporučení komise by bundeswehr měl být připraven vést souběžně dvě multinacionálně vedené operace v rámci plnění úkolů krizového managementu v síle jedné brigády, celkem tedy s téměř 16 000 vojáky. Ostatně i vládou (v říjnu 2000) přijatý dokument „*Neuaufrichtung der Bundeswehr. Grobausplanung. Ergebnisse und Entscheidungen*“, jenž představuje první krok vlády o budoucnosti bundeswehru, jde v zásadě podobným směrem. Vláda v dokumentu stanovuje budoucí velikost bundeswehru na 280 000 vojáků, v jejich rámci ztrojnásobení početního stavu jednotek vyčleněných pro Einsatzkräfte na 150 000 vojáků a existenci 22 000 služebních míst pro získávání civilní kvalifikace vojáků. Pro vojáky základní služby by mělo být k dispozici 53 000 služebních míst. Vláda předpokládá od roku 2002 zkrácení vojenské základní služby na devět měsíců s možností jejího výkonu po částech, nejprve šest měsíců a zbývající tři měsíce ve dvou částech v období do dvou let. Tedy i dokument vypracovaný rudo-zelenou koalicí předpokládá omezení všeobecné branné povinnosti, i když zatím ne její úplné odstranění.

I v Německu lze tedy pozorovat reflexi potřeby změnit způsob rekrutace bundeswehru v důsledku výše uvedených obecných tendencí společenského vývoje. Přestože tedy prozatím existuje v Německu politický konsenzus mezi rozhodujícími politickými stranami (SPD, CDU/CSU) ponechat všeobecnou brannou povinnost, lze v budoucnosti na základě vlivu výše uvedených tendencí očekávat znovuotevření debaty o profesionalizaci bundeswehru. Příčinou pravděpodobně ne-

bude ani tak všeobecný odpor veřejnosti k výkonu vojenské základní služby, protože vzhledem k dobré kvalitě života německých vojáků základní služby v armádě instituci se obecná tendence ztráty akceptace ozbrojených sil ve společnosti projevuje v této zemi relativně slaběji než jinde v Evropě.

Znovuotevření debaty je spíše pravděpodobné hlavně vzhledem k prakticky prováděné politice rudo-zelené koalice usilující o konsolidaci od německé křesťanské pravice zděděných financí ve smyslu snížení deficitu veřejných financí a státního zadlužení, což poskytuje velmi malý prostor pro zvýšení obranných výdajů na úroveň počátku 90. let. V této souvislosti je nutné připomenout, že výdaje v kapitole ministerstva obrany v 90. letech stabilně klesaly. Podle kritérií platných v Severoatlantické alianci Německo vydávalo v roce 2000 1,54 procenta HDP v kapitole rozpočtu ministerstva obrany, zatímco v roce 1990 tento podíl činil 2,85 procenta HDP (obránné výdaje proto rozhodně nebyly příčinou vyvedení německých veřejných financí z rovnováhy). Jinými slovy řečeno, Německo vybíralo mírové dividendy z konce studené války.

Právě velká obtížnost na straně jedné zvýšit obranné výdaje doplňovaná na straně druhé závazky Německa k budování kapacit použitelných hlavně v operacích krizového managementu, prosazovaných NATO a Evropskou unií, by mohla být v současnosti katalyzátorem změny politického stanoviska SPD a CDU/CSU v oblasti rekrutace bundeswehru. **Z toho ale vyplývá, že hypotézu o nejisté budoucnosti všeobecné branné povinnosti v demokraciích euroamerického civilizačního okruhu, způsobené čtyřmi výše uvedenými tendencemi, není nutno kvůli případu Německa zásadně revidovat, neboť i v Německu lze pozorovat jevy ukazující nutnost změny rekrutace bundeswehru (zpráva „*Gemeinsame Sicherheit und Zukunft der Bundeswehr*“ a částečně i „*Neuaufrichtung der Bundeswehr. Grobausplanung. Ergebnisse und Entscheidungen*“.** Na druhé straně lze pozorovat určité zpoždění při profesionalizaci armády ve srovnání s většinou stabilizovaných demokracií euroamerického civilizačního okruhu. **Proč ale zrovna v Německu dochází k jistému zpoždění v reflexi potřeby profesionalizace bundeswehru ze strany rozhodujících politických stran?** Příčiny by bylo možné hledat zejména ve vnímání historických událostí politickými elitami a podstatnou částí veřejnosti, jež jsou přesvědčeny, že příčinou snadného ovládnutí a zneužití německé armády nacisty byla skutečnost, že reichswehr byl budován jako profesionální instituce, zatímco úspěšné zapojení bundeswehru do struktury demokratické společnosti v rámci principů civilního řízení a demokratické kontroly ozbrojených sil bylo z velké části umožněno právě konskripčním způsobem rekrutace německé

armády. Podrobnější analýza spojená s testováním této hypotézy je ovšem tématem pro jinou než tuto studii.

¹⁾ Blíže k této problematice Doorn, J.: Der Niedergang der Massenarmee. Beiträge zur Konfliktforschung 1/1976, Haltiner, W. K.: The Definite End of the Mass Army in Western Europe? Armed Forces and Society, Vol 25., 1/1998, Kernic, F.: Freiwilligenheer oder Wehrpflicht? Österreichische Militärische Zeitschrift 3/1997, Pajon, Ch. - Klein, P.: Frankreichs Streitkräfte im Wandel. Strausberg 1997, Belgium slashes Armed Forces. In: International Defense Review 3/1993. Dále též v českém jazykovém prostředí například Aitken, R.: Nejlepší malá armáda na světě. Vojenské rozhledy 2/1999, Fajmon, H.: Profesionální armáda: klady a zápory. Proglas 2/1999., Ploeg, H.: Dynamická organizace v dynamickém prostředí. (Nizozemské ozbrojené síly na trhu práce). Vojenské rozhledy 2/1999, Kříž, Z.: Způsoby rekrutace ozbrojených sil a současné tendence v této oblasti v demokratických režimech. Analýzy a studie. Informační bulletin Ústavu strategických studií Masarykovy univerzity Brno 2/2001.

²⁾ Tabulka byla převzata z práce Kříž, Z.: Armáda v demokracii. Civilní řízení a demokratická kontrola ozbrojených sil. Masarykova univerzita Brno. Brno 2000.

³⁾ Blíže Huber, R. K. - Schmidt, B.: Auf der Suche nach einem neuen Gleichgewicht. Europäische Sicherheit 2/2000.

⁴⁾ Blíže Kuhlmann, J. - Lippert, E.: Wehrpflicht ade? Argumente wider und für die Wehrpflicht in Friedenszeiten. In: Kaldrack, G. - Klein, P. (Hrsg.): Die Zukunft der Streitkräfte angesichts weltweiter Abrüstungsbemühungen. Baden-Baden 1992.

⁵⁾ Blíže Rühe, V.: Deutsche Sicherheitspolitik. Die Rolle der Bundeswehr. Internationale Politik 4/1995.

⁶⁾ Die Wehrpflicht ist ein Auslaufmodell. Angelika Beer, verteidigungspolitische Sprecherin, im Gespräch mit Christoph Schult von SPIEGEL ONLINE. http://www.gruene-fraktion.de/uthem/int_politik/010131beer.htm

⁷⁾ Kamp, K. H.: Die Zukunft der Bundeswehr: Die Diskussion in der CDU/CSU. Aus Politik und Zeitgeschichte B43/2000, s. 31.

⁸⁾ Die Zukunft der Bundeswehr. Beschluss des Bundesausschusses Außen- und Sicherheitspolitik. <http://www.cdu.de/presse/archiv-2000/pr051-00.htm>, s. 4.

⁹⁾ Eine Leistungsfähige Sicherheits- und Verteidigungspolitik für Deutschland und Europa. Positionsbestimmung der CSU zur Zukunft der Bundeswehr, s. 4. <http://195.254.74.213/docs/politik/aussen-verteidigungspolitik/aussen-verteidigung.htm>

¹⁰⁾ Bundeswehr 2000 - auftragsrechter Masanzug für Attraktivität und Effizienz. Positionspapier der FDP - Bundestagsfraktion.

¹¹⁾ Zukunftsfähigkeit der Bundeswehr sichern - Wehrpflicht aussetzen. <http://www.liberales.de/fraktion/dok/libarg125.phtml>

¹²⁾ PDS-Plan zur Bundeswehr. 100 000 sind genug, části I.2 a I.3.

¹³⁾ Pro německé diskuse jak na politické, tak na odborné úrovni je charakteristická poměrně vysoká míra víry v demokratizační účinek všeobecné branné povinnosti. V poslední době se však i v Německu objevují články uvádějící některé mýty o demokratizačním účinku všeobecné branné povinnosti na pravou míru. Blíže Bald, D. v.: Sechs Legenden über der Wehrpflicht. Blätter für deutsche und internationale Politik 6/1997 a Meyer, B.: Wehrpflicht und Bundeswehr-Reform. Aus Politik und Zeitgeschichte B43/2000.

Bulharské volby, Národní hnutí a car Simeon

ZDENĚK
ZBOŘIL

V posledních letech se už stává tradicí, že v letním čase věnuje česká politická publicistika pravidelnou pozornost monarchismu a royalismu, poloza-pomenutým fenoménům české i evropské politiky. Nevíme, zda se tak také děje v oněch asi jedenácti parlamentních, konstitučních a volených monarchiích, které v Evropě stále existují a které přežily impakt parlamentarismu a moderních demokracií, mezi nimi také těch lidově-demokratických. Ale čas od času, dokonce i ve Velké Británii, se vedou mediální diskuse o povaze královské moci nebo jedínovlády, jak hezky česky říkáme monarchii.

České publikum si všímá obvykle vnějších atributů královské moci – reprezentativních funkcí panovníka, jeho větších či menších předností, moudrosti rozhodování, lpění na tradicích, „lásky k poddaným“, otcovské starostlivosti, ale např. i symboliky sídelního města a místa. Zapomíná na neméně tradiční problémy, které královskou moc u nás celými dějinami doprovázely, ať již to byl nedostatek loajality poddaných nebo problematické předávání moci (zmenšování nebo zvětšování jejího objemu), ale i institut královraždy a nepříteli „bratrských“ hádanic o nástupnictví mezi příbuzenskými rody. Zdá se, jako by nikdy neexistovala teorie a ideologie monarchomachismu, v podstatě úvaha o tom, kdy mají poddaní právo odporovat svému panovníkovi, kdy jej mohou svrhnout, nebo dokonce popravít, jak se stalo v kolébkách demokratických pořádků a parlamentarismu v 17. a 18. století. Přesto byl ohlas výsledků červnových všeobecných voleb v Bulharsku zvláštní a výjimečný právě proto, že se ukázala možnost objevení se nového (stále dosud jen teoreticky možného) evropského vladaře.

Dnešní Bulharsko, v hranicích dosud nejmenšího z historických bulharských států, leželo v letech politických změn po rozpadu bipolarity mimo exponovaná centra geopolitických úvah strategií světové politiky a ekonomicky na tento nezájem neustále doplácelo. Ani pravděpodobná nebo tajná přítomnost Moniky Lewinské v jednom z luxusních sofijských hotelů, v době před výbuchem sukničkářské aféry Billa Clintona, nezbudila větší zájem o politické události v zemi, která se v nedávné minulosti proslavila dobře organizovanými tajnými službami, jejichž dlouhé prsty dosáhly až do Vatikánu, a podezřelým angažmá ve východním Středomoří, severní Africe a do roku 1991 i v Iráku. Neuvěřitelná politická

dlouhověkost Todora Živkova (od roku 1954 až do 1991 byl s krátkým přerušením v padesátých letech neustále generálním nebo prvním tajemníkem KS Bulharska a nejvyšším politickým hodnostářem v zemi) přispívala k utvrzování představy o stabilitě nebo strnulosti vnitropolitického vývoje. „Kurica nje pti-ca, Bolgarija ne zagranica“, žertovali sovětské politici, ale i turisté, pro které bylo Bulharsko jednou z mála snadno dostupných zemí v letech uzavřenosti komunistických režimů.

Vítězství Národního hnutí Simeona II. ve všeobecných volbách 2001 však vyvolalo u nás i v Evropě zájem, který by bylo možné označit, vzhledem k dosavadnímu nezájmu, za nebývalý. A to ještě musíme úvodem konstatovat, že Simeon Rilský, jak má bývalý car a možný obnovitel trůnu zapsáno ve svém dokladu o bulharském státním občanství z roku 1990, svoje nároky na trůn dosud nikdy přímo nevyslovil a vždy o nich hovořil s velkou obezřetností. Sesazen lidovým referendem v roce 1946, ve věku devíti let, mohl sledovat politické dění v zemi, které za pomoci regentské rady tři roky kraloval, jen ze zahraničí. (Dnes jsou připomínáni odsouzení a popravení členové této rady, včetně Simeonova strýce Kyrila, skromným památníkem na sofijském centrálním hřbitově, hned v sousedství komunistických hrdinů i obětí Jiřího Dimitrova, Vasilu Kolarova, Valko Červenkova a Todora Živkova.)

České noviny přivítaly vítězství Národního hnutí Simeona II. senzačními titulky: „Zklamaní Bulhaři zvolí cara“, „Car se vrátil. Jako vítěz.“, „Monarchové stojí v čele deseti evropských států. Vzorem cara Simeona je španělský král“, „Bývalý car dosáhl oslnivého vítězství“, „Bulharský car ovládl Parlament“, „Car Simeon vyhrál bulharské volby“ aj.¹⁾ Političtí komentátoři se věnovali volbám v Bulharsku téměř výhradně pod zorným úhlem faktu, že zakladatelem vítězné strany byl Simeon, a téměř opomíjeli skutečnost, že jeho strana se jmenuje Národní hnutí a že v současné evropské politice je slovo „národní“ chápáno jako vyšínutí z celoevropských integračních snah. V jednom deníku doplnili svou zprávu o výsledcích bulharských voleb přehledem „evropských království, knížectví a velkovévodství, kterým vládnou potomci šlechtických rodů nebo o to usilují...“, avšak opomněli zaznamenat, z hlediska politologického, v této souvislosti navýsost zajímavý typ monarchie volené, jakou je např. Vatikán.²⁾

Nevynechali, jak je u nás také v letním

čase zvykem, úvahu o českých monarchistech, kteří chtějí obnovit království a pozvat „Habsburka za českého krále“. Mezi ně zařadili spolky a hnutí České děti, Koruna česká, Regula Pragensis, Monarchistické hnutí Čech, Moravy a Slezska. Těchto českých stoupenců jedínovlády má být na 500 a mají asi na dva tisíce dalších příznivců. Zdá se, že bulharské volby však byly v tomto případě jen zámluvou k upozornění, že v postkomunistické Evropě je všechno možné. Citují zde i „nejznámější českou monarchistku“, Slovenku, paní Dagmar Havlovou, švagrovou prezidenta republiky, která měla prohlásit, že: „Monarchie je zří-

zení, které dává člověku jistotu continuity. Dává lidem hodnoty, které žádné jiné zřízení dostatečně nevyzdvihuje...“³⁾

V Bulharsku, podobně jako u nás, se zájem o monarchismus objevil téměř okamžitě po politických změnách na začátku 90. let. Tehdy krátkou dobu dosahovali stoupení obnovení monarchie téměř 6procentní výše volebních preferencí, ale později se tyto naděje pohybovaly jen mezi 1–1,8 procenta. Asi nejvýznamnější monarchistickou bulharskou organizací bylo Demokratické hnutí za konstituční monarchii Christo Kurteva a Konstantina Chalačeva (1998) se sídlem v Sofii. Ostatní royalistické kluby nebo kroužky existovaly jen v zahraničí (zejména v Paříži a Madridu, ale byly to spíše jen organizace poválečných bulharských exulantů) a na politickou situaci v Bulharsku neměly téměř žádný vliv. Snad jen v roce 1998, kdy se v Sofii konaly oslavy 80. výročí bulharské nezávislosti, bylo vidět na ulicích plakáty s portrétem cara, až nápadně podobného španělskému Juanu Carlosovi, vydané a kolportované právě Demokratickým hnutím. To byl Simeon v Bulharsku již na své druhé návštěvě (poprvé v roce 1996) a velmi opatrně, v několika interview pro bulharské noviny, se vyjadřoval k možnosti svého návratu do země.

V roce 1990 vyšly a v Bulharsku byly šířeny Kevorkjanovy „Rozhovory se Simeonem II.“, rozsáhlé interview, které vznikalo v době od 8. února do 15. listopadu 1990.⁴⁾ V něm se Simeon velmi diplomaticky vyjadřuje k možnosti obnovení monarchie v Bulharsku. Hned na první otázku, jak má být oslovován, zda Vaše Veličenstvo nebo jinak, odpovídá „jak chcete“, jako by tím naznačoval, že je ještě dost času rozhodnout se. A na otázku, jak vidí svou možnost vrátit se do Bulharska jako panovník a kdy, odpovídá: „Já nejsem politik a nemám potřebu demagogie. Ale snad do nějakých 4–5 let, anebo když nastane situace, že bych mohl být nějak prospěšný...“⁵⁾

Dnes, po volbách, je otázka jeho dalšího působení v bulharské politice podstatně aktuálnější a Simeon, jeho nejbližší spolupracovníci, ale i političtí konkurenti, se o ní baví velmi temperamentně. Nechybějí ani odkazy na rituály a symboly, mezi něž patří upozornění, že Simeonovo entusiastické nebo populistické prohlášení (lze si ad libes vybírat podle úhlu politického pohledu) o osm set dní dlouhé cestě k prosperitě, snížení nezaměstnanosti a odstranění korupce znamená, že chce usednout na komunisty svržený bulharský trůn v den 60. výročí své první korunovace.

Z hlediska biologického to není nic nemožného. Simeonovi bude v té době 66 let, to je o dva roky méně než Masarykovi, když se stal prezidentem Československé republiky, je fyzicky zdatný, sympatický, postrádá plebejství svých předchůdců, má dobré kontakty u evropských veřejně známých i těch méně viditelných politických kruhů, je v Bulharsku neokoukaný a mediálně atraktivní. Rozhodně může slíbit, že obrátí pozornost evropských tradičních zájemců

o balkánský politický prostor nejen k své osobě, ale i k osudu své země.

Pokud jde o legitimitu instituce bulharského carství, ta má svá omezení, ale ve srovnání s mnoha předchůdci Simeona II. není více nebo méně otřesitelná. Jeho původ ze sasko-kobursko-gothského rodu mu dává přiměřenou popularitu mezi současnými evropskými monarchy, ačkoli na obnovený bulharský trůn dosedli pouze jeho děd Ferdinand (1887–1908 jako kníže, 1908–1918 jako car) a otec Boris (1918–1943). Všichni však dávali najevo svou sounáležitost s kontinuitou bulharského státu. Boris, který se označoval jako III., se hlásil k historickým předchůdcům princů Borisovi I. (852–889), a carovi Borisovi II. (970–971), sám Simeon dostal jméno podle Simeona Velikého (893–927), jehož fiktivní podobu známe z Muchovy Slovanské epopie.⁶⁾ Panování této nové bulharské dynastie předcházela krátká epizoda vlády Alexandra Battenberského (knížete a synovce ruského cara, 1879–1886), dosazeného spíše z vůle a v důsledku ujednání sanstefanského míru a Berlínského kongresu a sporů Ruska, Rakouska a Německa, než snaze nebo konkrétní představě o formě nového politického uspořádání v Bulharsku a na Balkáně.

Stejně jako dynastie byla importována politická mytologie a všechny atributy carství, nejen vrcholného středověku, ale i doby „poturecké“ (Bulharsko získalo plnou nezávislost až v roce 1908), měly posilovat legitimitu nové dynastie a odkazy na historicko-právní původ politické moci.

Současná taktika a strategie Simeona Rílského, nyní už Saksokoburggotského, nepostrádá prvky politické mytologie a rituálů, včetně modernizované postmoderní symboliky, ale i dlouhodobé přípravy na vstup do bulharské a balkánské politiky a koneckonců i obdivuhodné odvahy. Lze se jen domýšlet, proč neúspěch monarchistů v 90. letech zůstal bez ohlasu a proč právě v současné době, kdy evropské i mimoevropské mocnosti hledají na Balkáně nějaký ostrov stability, se dostává podpory a popularity právě Simeonovi. V každém případě jde však o pozoruhodné politické rozhodnutí, které musel učinit především a právě Simeon.

Kdybychom se snažili stručně charakterizovat bulharskou vnitřní politiku po změnách na počátku 90. let, našli bychom jistě podobné, ne-li shodné rysy s vývojem jiných postkomunistických zemí. Bulharsko je dnes jen o málo menší než bývalá Československá republika, ale má téměř 8,5 milionu obyvatel (z nich žije 1/8 v hl. m. Sofii). Je na rozdíl od jiných balkánských zemí národnostně relativně homogenní (86 procent obyvatelstva se hlásí k bulharské národnosti, asi 10 procent k turecké a 3,4 procenta tvoří Romové), ale svůj „etnický syndrom“ si země prožívá neustále.⁷⁾ Nejde jen o tradiční spor s Makedonci, jejichž národní identitu Bulhaři také tradičně popírají, ale i o skutečnost, že za Bulhara je považován každý, kdo mluví bulharsky a kdo se dnes

hlásí k pravoslaví (v zemi je asi 13 procent vyznavačů islámu).

Na počátku 20. stol. zaostalá, agrární země prošla v dobách „socialistické industrializace“ výraznou proměnou své ekonomiky a vojensko-byrokratický plánovací systém měl dlouholetou kontinuitu (1946–1991), která byla možná považována za relativní prosperitu. Země těžila z přístupu na trh RVHP a přiměřeně využívala výhod, které jí členství v této organizaci poskytovalo. Nebyla to jen tedy snadná možnost odbytu produktů intenzivního zemědělství a potravinářství, ale i příjmy z turismu, který byl v letech „socialisticky“ uzavřených hranic, jedním z důležitých národohospodářských odvětví.

Ekonomický propad po převratu v roce 1991 byl hluboký a až do nástupu vlády Ivana Jordana Kostova a jeho Svazu demokratických sil (UDK) vykazovaly makroekonomické soubory dat záporné a šokující hodnoty. Podle nich se např. pohybovala míra inflace v letech 1996–1997 mezi 300–600 procenty a každý, kdo v té době Bulharsko navštívil, věděl, že se hodnota bulharského leva propadala v téměř hodinových intervalech. Hospodářský růst byl ve stejné době –10,9 procenta, míra nezaměstnanosti okolo 12–13 procent (dnes téměř 18 procent), dřívě aktivní saldo obchodní bilance se propadlo do minusových položek a jeho struktura byla alarmující. Po roce 1991 byly přerušeny i „obchodní cesty na Východ“ (zejména došlo k přerušení obchodních styků s Irákem) a teprve v posledních dvou letech bulharští výrobci a vývozci nejasným způsobem získávali nové kontakty v zemích bývalé Jugoslávie a v Jugoslávii samotné. O zemi nejevili zájem investoři, produktivita práce klesala, projevoval se nedostatek ropy a zemního plynu, bylo ohroženo zásobování elektrickou energií. V létě 1997 se v Bulharsku řezalo na ulicích palivové dříví na zimu a obyvatelé měst nakládali zeleninu, aby měli zásoby pro případ ještě většího ekonomického kolapsu.⁸⁾

Zdá se však, že mnohem větší frustraci než materiální bída působilo vyřazení Bulharska z možnosti participovat na celoevropských politických a ekonomických procesech. Podobně, jako občané některých bývalých svazových republik SSSR hledali Bulhaři práci v zahraničí, často v profesích, které nechvalně zdobí proces východoevropské transformace (obchod drogami, prostituce aj. nekalé podnikání doma i v zahraničí.) Bulharsko bylo sice členskou zemí OBSE (a samozřejmě OSN), stalo se členem Rady Evropy a jiných méně významných mezinárodních organizací, ale toto členství mu nepřinášelo očekávané výhody. Země se pod vedením vlády socialistů (nebo přesněji postkomunistů) dostávala do mezinárodněpolitické izolace a jakoby se pomalu vytrácela z mapy Evropy.

Je vlastně paradoxem, že po čtyřech letech pomalu se rodících úspěchů vlády Ivana Kostova a UDK dochází k jakési obnově počátků ekonomické a politické transfor-

Britské volby: MID TERM BLUES aneb NEW LABOUR opět u moci

MILAN KOCOUREK

Dne 7. června se konaly jednak parlamentní volby ve všech zemích Spojeného království, jednak volby do místních zastupitelstev ve většině anglických venkovských obvodů. Opětné vítězství New Labour Party pod vedením Tonyho Blaira (413 křesel z 659, ztráta 6 křesel oproti volbám z 1. května 1997) nikoho nepřekvapilo – bezpečné vítězství labouristů velkou většinou předpokládaly všechny průzkumy veřejného mínění bez výjimky.

mace. Národní hnutí Simeona II., které vzniklo o několik dní více než dva měsíce před všeobecnými volbami, je téměř klasickou volební stranou, kterou tvoří nejrozličnější zájmové skupiny, o jejichž povolební soudržnosti si nemůžeme dělat iluze. Symbol „nadstranického“ cara je natrvalo neudržitelný a zdá se, že prvním, kdo si tuto skutečnost velmi dobře uvědomuje, je právě Simeon. Jeho povolební jednání, která mají ochránit zdánlivě mocné postavení Národního hnutí v parlamentu (120 z 240 křesel) probíhají zatím klidně a jen částečně úspěšně (v polovině července 2001). Dosud, podle prohlášení předsedy Národního hnutí Simeona II. Plamena Panajtova, došlo k dohodě o vytvoření koalice s Hnutím za práva a svobody (DPS) Ahmeda Dogana, které zastupuje tureckou menšinu v Bulharsku a získalo 21 poslaneckých křesel. Tím má tato křehká koalice možnost mít v 240členném parlamentu 141 svých zástupců, avšak dosud není známo, jak bude reagovat UDK. Někteří zahraniční pozorovatelé hovoří o ideálním spojení Národního hnutí a UDK (snad je tím myšleno i spojení Simeon a UDK), ale podle našeho názoru nejde o nic jiného než o spekulaci. Dnes, ve dnech sestavování nové vlády, již víme, že se rozhodl spíše pro odborníky než pro straníky.

Větší význam pro udržení celistvosti koalice a samotného Národního hnutí bude mít naplnění předvolebních slibů, mezi nimiž je vstup nebo přiblížení se NATO jedním z nejsledovanějších. V této souvislosti může hrát svou roli tradiční dělení bulharské společnosti na rusofily a zapadníky a bez významu nebudou ani tempo ekonomického růstu, zahraniční investice a pokračování v privatizaci. Nová ekonomická krize, stejně jako dočasná a izolovaná prosperita však může nejen vyhotovit problémy mezi politickými stranami, ale i uvnitř těchto stran a Národního hnutí Simeona II. je mezi nimi tím nejméně soudržným. Také otevřenost vůči evropské ekonomice může kromě prosperity přinést, tak jako v jiných postkomunistických zemích, polarizaci a obnovení nejistoty, která se promítne do nejrozličnějších politických a ekonomických souvislostí.

Teprve v takovém krizovém momentu by se mohl projevit význam ornamentální politické instituce, kterou v současném Bulharsku carství je nebo může být.

○

¹⁾ Např. in Mladá fronta Dnes 16/6 a 19/6, Lidové noviny 19/6 aj.

²⁾ Lidové noviny, cit. d., s. 3.

³⁾ Tamtéž.

⁴⁾ Kevork Kevorkjan: Razgovory ses Simeon Vtori, Sofia: Zodiak 1990.

⁵⁾ Tamtéž, s. 143.

⁶⁾ Bojidar Dimitrov: Bulgarians. Civilizers of the Slavs, Sofia: Borina 1993, 2. vyd. 1995.

⁷⁾ Pojem „etnický syndrom“ používá ve svých aktuálních studiích bulharský etnograf Todor I. Živkov, bývalý blízký spolupracovník politika Todora Živkova.

⁸⁾ Bundestelle für Aussenhandelsinformation 4/1997.

Nejvíce překvapení byli konzervativci, kteří nevěřili pesimistickým prognózám. Nejhorší obavy konzervativních skeptiků se však naplnily (pouhých 166 křesel, jedno křeslo navíc oproti volbám z roku 1997) a vůdce strany William Hague odstoupil ihned po oznámení výsledků voleb. Následující článek je pohledem na volby všeobecné především na britské pevnině a hlavně v Anglii – severoirská politická situace je složitá sama o sobě už proto, že tradiční strany známé ve zbytku Spojeného království tam nestavějí kandidáty, a vyžaduje si vlastní rozbor.

„Politická kultura“ je v Británii stejně kontroverzní pojem jako na evropském kontinentě – dokonce byla označena za „red herring“, neboli falešnou stopu. Ať příznivec nebo odpůrce pojmu „politická kultura“, každý, kdo sleduje Británii posledních let, bezpochyby shledá, že britská politická scéna současnosti a její bezprostřední okolí jsou radikálně jiné, než byly před pětadvaceti lety. Slovo „skromnost“ mívalo zcela konkrétní náplň jak v politice, tak mimo ni. Nyní kdektý britský politik často, mnoha slovy a nanejvýš pregnantně hovoří o skromnosti, zatímco je zároveň zcela suverénně přesvědčen, že by dokázal vládnout nesrovnatelně lépe než premiér Tony Blair.

Ne všichni politici oplývající suverénní sebejistotou nutně hovoří o svých premiérských ambicích zcela otevřeně a adresně. Prozrazuje je způsob, jakým premiéra kritizují a jakým vystavují na odiv své vůdcovské kvality, čímž se vůbec neliší od politiků kontinentálních včetně českých; jen stupeň sebejistoty britských politiků současnosti je však jev nový. Zdaleka však nechceme tvrdit, že tato suverénní sebejistota hraničící s neomylností se projevuje jen mezi politiky – je takřka hmatatelná mezi odborníky

na BSE (šílenství krav), na CJD (lidský ekvivalent BSE), a nejinak tomu je mezi odborníky na slintavku a kulhavku, kteří si často zjevně ani neuvedomují, jak v televizi říkají každý týden něco jiného, často protichůdného, přičemž neustále radí ministrům, čímž je průběžně matou. Nejinak tomu je s řediteli nemocnic a provozovateli britských, tedy nejdražších železnic v Evropě, jejichž šéfové tvrdošíjně opakují, že poskytují služby, k čemuž má výhrady prakticky každý místní uživatel těchto „služeb“. Katastrofální amatérismus vydávaný za jakési geniální vůdcovství se rozmohl po celé dělce a šíří Britských ostrovů od Land's End na anglickém jihozápadě až po Shetlandy na dalekém skotském severu. Ještě před pětadvaceti lety vycházely knihy sociologů a politologů se smysluplnými definicemi „deference“ (uctivá podřízenost) Angličanů, Walesanů, Skotů i Irů vůči vyšší autoritě; královna a její rodina byli lidé všeobecně uznávaní.

Dnes? O členech královské rodiny se vyjadřují v knihách, v televizi i v novinách urážlivě nejen politici, nýbrž i kdektý novinář, taxikář a hokyně – s jakým výsledkem? Buď jsou funkčně povýšeni, anebo se jim nestane vůbec nic. Svoboda slova? Nikoli! Neurvalost, nevycválanost, nevychovanost, často obyčejná drzost, senzacechtivost, celková uvolněnost mravů, a jak by to možná charakterizoval Karel Čapek, neúcta ke zděděnému řádu. Je to jakýsi novodobý machismus („Já jsem přednější než celý svět!“), postindividualismus – na názvu nezáleží.

Souvisí to s novodobým liberalismem a volným trhem? Možná. Rozhodně to však souvisí se všeobecnými volbami konanými 7. června, na nichž se zmíněné přeměny v politické kultuře Velké Británie posledních pětadvaceti let podepsaly. Nejpozoru-

hodnějšími rysy těchto voleb byly podle našeho názoru mimořádně nízká účast voličů, skvělá připravenost vládnoucích labouristů, kolosálně nedostatečné vedení konzervativní opozice a obdivuhodná výkonnost kandidátů třetí hlavní strany – liberálních demokratů.

Mimořádně nízká účast voličů

Účast voličů byla pouhých 59 procent, tedy nejnižší od roku 1918, kdy v Británii dosud nebylo všeobecné hlasovací právo – ženy tehdy neměly hlas, získaly ho až v roce 1928. Při minulých volbách v roce 1997 byla účast o dvanáct procent větší. Nevidomý ministr školství David Blunkett, jehož v nové vládě premiér Tony Blair povýšil do funkce ministra vnitra, řekl: „Je to pro nás opravdová výzva, účast byla po celé zemi katastrofálně nízká.“ Ostré polemiky propukly v otázce, zda příčinou mimořádně nízké účasti voličů byla jejich apatie (labouristé stejně vyhrají, tak co bych se obtěžoval volit), nebo naopak zda byl silnější prvek protestu, nesouhlasu. Pětasedmdesátiletý labouristický politik Tony Benn, staršina britské levice a bývalý ministr energetiky, v televizní debatě prohlásil, že důvodem nízké účasti voličů bylo přerušení návaznosti mezi voličem a mocí, a také mezi voliči rozšířené přesvědčení, že politici jim nemají co říci. Spisovatel Benjamin Kuras řekl, že ve volbách zvítězila strana apatie. Vezmeme-li údaj o odevzdaných hlasech jakožto podíl celkového počtu registrovaných voličů, zjistíme, že 42 procenta hlasů odevzdaných labouristům činilo pouhých 25 procent z celkového počtu všech voličů. Jinými slovy, labouristická vláda byla zvolena pouhou čtvrtinou britských voličů.

Připravenost New Labour: Spin

Volby se měly původně konat začátkem května, avšak premiér Tony Blair vzal v úvahu argument několika nátlakových skupin i anglikánských biskupů, podle něhož konání voleb během kampaně slintavky a kulhavky by bylo projevem necitlivosti vlády vůči existencím starostem na venkově. Tento tah labouristům prospěl, jak znamenal nejen komentátor.

Osmáctýřicetiletý Tony Blair je vůbec obratný stratég, což mu stěží kdo může upřít. Spolehlivým politickým zázemím je mu jeho volební obvod Sedgfield v severo-anglickém hrabství Yorkshire, kde opět zvítězil většinou sedmnácti tisíc hlasů při dvašedesátiprocentní účasti voličů. Od svých studentských let na Oxfordské univerzitě, kdy se hlásil k hnutí za jednostranné jaderné odzbrojení CND, prošel nejednou proměnou. (Blair i jeho manželka Cherie jsou právníci.)

Na volby byli labouristé pečlivě připraveni především díky Blairovi a jeho volebnímu štábu, v němž uplatňoval vedoucí roli jeho skotský kolega a osobní přítel ministr financí Gordon Brown. Labourističtí kandidáti citovali nejen novinářům v televizi

z červené kartičky v Maově stylu s pěti hlavními body jejich kampaně, kde figurovaly sliby o zvýšení náboru učitelů pro státní školy a zdravotního personálu ve státní zdravotní službě a jiné poměrně snadno splnitelné záměry. Hlavním argumentem labouristů během jejich kampaně nebylo nic maximalistického – naopak, bylo to poněkud minimalistické přiznání, že veřejné služby jako zdravotnictví a školství nefungují perfektně, nicméně hodně se v nich už vykonalo, a je proto třeba započítat dílo dokončit. Volební kampaně labouristů bylo možné shrnout slovy: „Potřebujeme váš hlas k dokončení započatého úsilí.“ A žánaného se labouristům dostalo.

Kampaně samotná začala poněkud neobratně, když se premiér rozhodl vyhlásit volby v jedné londýnské škole. Byl za to notně kritizován v médiích i opozici, ale nikdy se za toto rozhodnutí nikomu neomluvil. Naopak, trval na něm. Během kampaně byl Blair často terčem tvrdé kritiky samotných voličů, i když zdaleka nebyl sám. Například při návštěvě v Birminghamu byl podroben ostrému verbálnímu útoku jedné voličky před městskou nemocnicí – žena si stěžovala na to, co označila za skandální péči státní zdravotní služby o jejího druhá, pacienta s rakovinným onemocněním v oné nemocnici. Když jí chtěl premiér něco vysvětlit, jednoduše mávla rukou a odešla od něho. Nechala ho před televizními kamerami stát na chodníku samotného. Až do toho dne média kritizovala premiérovu kampaně, že se ani on, ani členové jeho kabinetu neobtěžují hovořit přímo s voliči – po výstupu před birminghamskou nemocnicí tato kritika rázem ustala. Stala se poněkud nemístnou. Dokladem toho byl i „levý hák“, který vyfal dvašedesátiletý premiérův náměstek John Prescott (mezi jiným bývalý boxer a námořník) zemědělskému dělníkovi Craigu Evansovi v Rhylu v severním Walesu. Evans si dovolil na něho hodit rajče a odveta přišla bleskurychle. Poprali se jako nevyválaní kluci, opět v plném záběru televizních kamer. Tony Blair svého náměstka na tiskové konferenci hájil slovy „John je holt John“ a nad celým případem se rozesmál. Co jiného mu zbývalo? Voliči z toho mohli vyvodit nanejvýš závažné závěry. Ale nevyvodili. Vůbec se nezdálo, že by tento konflikt s řadovým voličem Prescottovi uškodil.

Během volební kampaně labouristů se vehementně hlásil ke slovu proslulý „spin“. „Spin“ je předení, funkce kolovrátku. V kontextu New Labour je jako vynálezce „spinu“ zmiňován premiérův osobní přítel Peter Mandelson, jehož Tony Blair dvakrát zbavil funkce ve svém kabinetě, podruhé nadobro. Funkce „spinu“ spočívá v tom, že každou zprávu lze při troše zručnosti prezentovat pozitivně. „Spin“ je o prezentaci, je to schopnost vidět klad i ne nutně v pozitivním kontextu, jen když je to v našem zájmu. „Spin“ je v podstatě machiavellistická koncepce, kterou Peter Mandelson a jeho kamarád v Blairově týmu Alastair Campbell dovedli do zářných výšin politické hry.

„Spin“ patří do ideologie blairismu stejně jako „lidový kapitalismus“ (akcie a nemovitý majetek do každé rodiny) patří k ideologii thatcherismu. Během labouristické volební kampaně byl „spin“ k vidění na každém kroku, když kandidáti hájili politiku svou a svých kolegů v kabinetě, často za velmi nepříznivých okolností a tváří v tvář velice rozzlobeným voličům. Poněkud paradoxní je, že premiér se rozhodl neobnovovat Campbellovu funkci tiskového guru a například editorka londýnských Timesů pro vládní záležitosti Jill Shermanová z toho vyvozuje, že Blair svým rozhodnutím zavřel dveře za čtyři lety „spinu“ – podle ní „spin“ končí, ustupuje do minulosti. Kdyby tomu tak skutečně bylo, velice by nás to překvapilo.

Nedostatečné vedení konzervativců: The Hague Factor

Konzervativci, tradiční strana od 18. století zastupující zájmy venkovské aristokracie, si ve volbách vedli mimořádně špatně a hned po zveřejnění výsledků jejich vůdce William Hague oznámil svou demisi. „Pro vůdce je mimořádně důležité, aby naslouchali, a pro strany, aby se měnily. Podle mého hlubokého přesvědčení je velice důležité, aby naše strana dostala šanci vybrat si vůdce schopného stavět na mé práci, ale který se také ujme nových iniciativ a získá si širší osobní podporu po celé zemi. Proto jsem se rozhodl odstoupit z vedoucí funkce,“ prohlásil William Hague bezprostředně po volbách a noviny se s nemalou dávkou škodolibosti pustily do úvah o tom, zda se nyní Hague zapojí do rodinné živnosti distribuce limonád v rodném Yorkshire, anebo zda se rozhodne pro dráhu profesionálního komika. Zajisté by nebylo moudré Hagua odepisovat příliš brzy.

Nicméně nelze popřít, že právě Hague nese obří díl viny za katastrofální volební výsledky konzervativců. Třiatřicet procent odevzdaných hlasů, které získali, představuje druhý nejnižší podíl hlasů ve všech volbách od osmdesátých let 19. století. William Hague osobně se postaral také o jiný rekord – po Siru Austinu Chamberlainovi se stal teprve druhým vůdcem Konzervativní strany v dějinách, který nenastoupil do úřadu premiéra. V čem se konzervativci dopustili hlavních chyb?

Podle soudu dvou prominentních toryů – Chrise Pattena a Michaela Heseltina – nese největší odpovědnost za volební porážku strany tvrdošíjný odpůrci jednotné evropské měny. Chris Patten, bývalý předseda Konzervativní strany a nyní přední činitel Evropské komise, v jednom mediálním rozhovoru řekl, že konzervativní euroskeptici vykonali devadesát procent práce za Tonyho Blaira tím, že svou stranu učinili nezvolitelnou „hlásáním nepopulárního populismu a odmítáním tradičních konzervativních hodnot“. Byl to jen minimálně zahalený útok na celý Haguův stínový kabinet a styl jeho kampaně.

William Hague sám během kampaně ně-

kolikrát hovořil o vlně přistěhovačů, s níž vláda podle něho prakticky nic nedělá, a v jednom z proslovů řekl, že v případě volebního vítězství labouristů se Británie stane zemí cizinců. Byl to necitlivý výrok, který se mu od té doby vrací z médií jako bumerang – naposledy to bylo v prestižním týdeníku *Economist*, který nadepsal komentář k volební porážce konzervativců slovy „Cizinci ve vlastní zemi“. Haguovo časté vystupování na krabici od mýdla po vzoru tradičních davových řečníků s jedno-librovou mincí v ruce, kterou ukazoval svým posluchačům a argumentoval, že jeho strana nabízí poslední šanci na záchranu libry, vyznívalo poněkud trapně. Bylo by však nepoctivé říci, že voliči Haguovy argumenty odmítali. Často je uznávali. Avšak problém z hlediska konzervativců spočíval v tom, že Haguovy priority nepovažovali za své.

Otázka společné evropské měny byla jen druhořadou mezi zájmy voličů, kteří pokud se o volby vůbec zajímali, chtěli slyšet víc o tom, co konzervativci chtějí dělat pro zlepšení školství, zdravotnictví a katastrofálně hromadné dopravy. Haguovo vedení špatně odhadlo náladu voličů, jak si uvědomovali i mnozí konzervativní kandidáti. A tak nakonec i jejich úsilí přišlo nazmar.

Výkonnost Liberálních demokratů

Na rozdíl od labouristů, jejichž strana byla založena na přelomu 19. a 20. století skotským horníkem Keirem Hardiem (1856–1915) a jeho kolegy odboráři, liberálové jsou jednou z tradičních stran na britské politické scéně – původně vystupovali pod názvem „whigs“ jako odpůrci následnictví Jakuba II. (1633–1701) na anglický trůn. Název „Liberal Party“ mají teprve od reformy v 19. století, kdy zastupovali především zájmy průmyslové a komerční. Pro nový název, Liberální demokraté, se roz-

hodli v roce 1988, kdy se spojili se sociálními demokraty. V červnových volbách si Liberální demokraté vedli výjimečně dobře, proti očekávání mnohých pozorovatelů.

Nový vůdce strany, jednadařičetiletý Charles Kennedy, převzal funkci po Padym Ashdownovi teprve nedávno. Během volební kampaně prohlásil, že jeho záměrem je dvacet procent hlasů voličů pro kandidáty strany a čtyři dodatečné mandáty tak, aby celkový počet Liberálních demokratů v poslanecké sněmovně stoupl na padesát. Ačkoli Charles Kennedy, rudovlasý Skot s pochopením pro dobrý žert, není prorok, jeho předpověď se prokázala jako dost přesná – Liberální demokraté si zvýšili počet křesel ze 46 na 52, tedy o šest, a získali 19 procent odevzdaných hlasů. Pozoruhodný úspěch Liberálních demokratů ve volbách je výsledkem několika faktorů, z nichž hlavní byla politická odvaha říkat voličům nejen příjemné, nýbrž i nepříjemné věci. Liberální demokraté argumentovali, že britští občané jsou zdaněni mnohem méně než jejich kontinentální protějšky a v téže kontextu doporučovali zvýšení daně z příjmu o jednu penci na zlepšení státního školství. Rovněž doporučovali zlepšení veřejných služeb novými investicemi přímo z daní. Liberální demokraté se chtěli a chtějí s občany radit o tom, na co daně vynakládat – jde v britském kontextu o více méně originální nápady, které si získaly zájem médií i části voličstva. Odpůrci strany ovšem Kennedymu i jeho kolegům vytýkali, že na převzetí moci nemají šanci, a proto mohou ve svých politických nabídkách bohatě experimentovat.

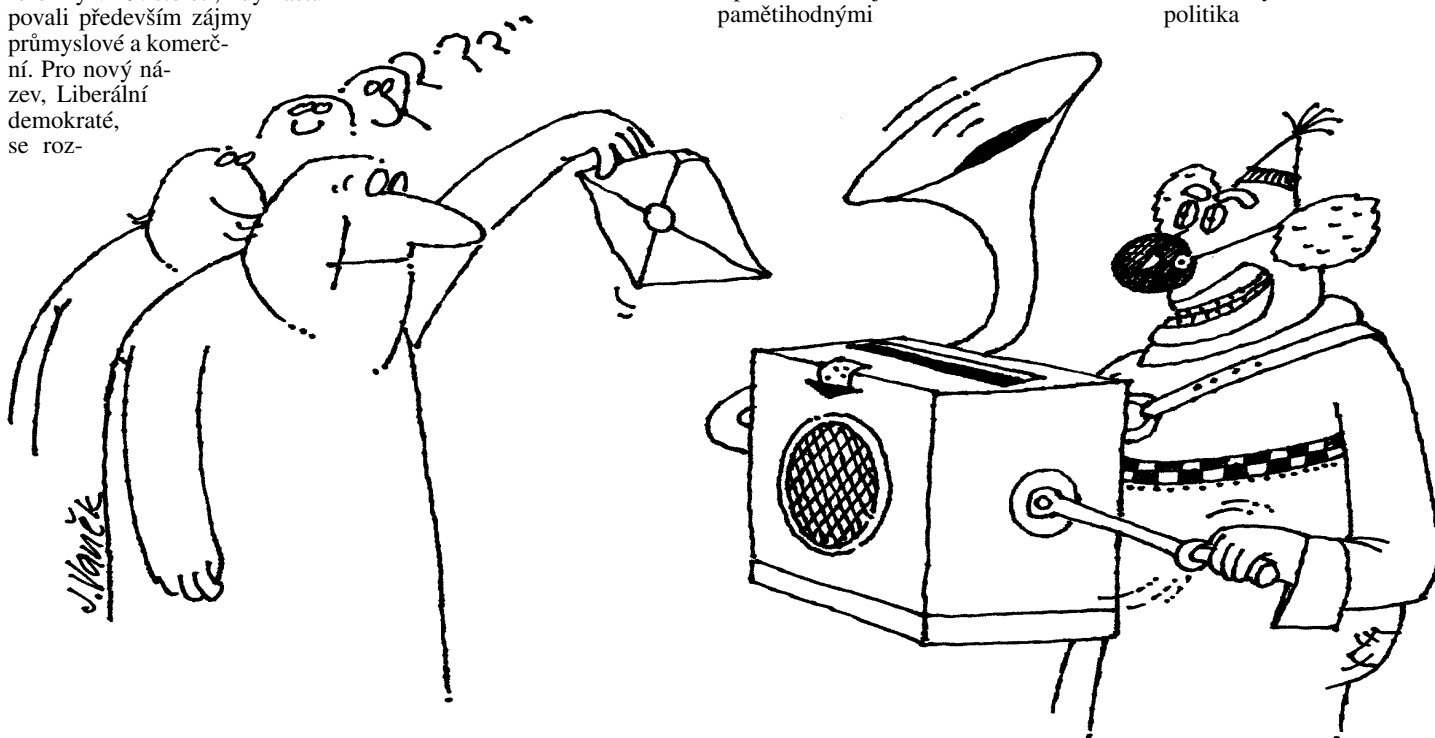
Charles Kennedy si zvýšil osobní popularitu nenuceným a otevřeným způsobem vedení kampaně. Mezi jeho pamětihodnými

výroky, které příznivci obzvláště rádi slyšeli, bylo: „My Liberální demokraté nahradíme v příštím parlamentě konzervativce jakožto opravdová opozice“. Tato výzva nepostrádala opodstatnění, zvláště s přihlédnutím ke skutečnosti, že Liberální demokraté se pozitivně stavějí k zapojení libry do společné evropské měny na rozdíl od konzervativců, kteří jsou mezi sebou beznadějně rozděleni právě v této záležitosti, což je jeden z důvodů, proč často nejsou schopni uplatňovat roli důsledné opozice. Liberální demokraté mají podle Kennedého šanci tohoto rozkolu využít nejen ve svůj prospěch, nýbrž i ve prospěch voličstva, jež si zaslouhuje řádnou opozici, kterou konzervativci doposud nabízel jen ve velmi omezeném smyslu, a to ponejvíce v podobě paušálně negativních postojů ke všemu, o co se zasazovala labouristická vláda.

Britské všeobecné volby ze 7. června, pořádané v rámci tradičního většinového systému „first past the pole“, byly významné nejen tím, že v nich New Labour Party Tonyho Blaira získala mandát pro druhé funkční období obrovskou absolutní většinou 167 mandátů (v minulých volbách 1997 to bylo 176 křesel). Zůstávají významné i z hlediska rekordně nízké účasti voličů.

Politici všech stran jsou si tohoto neslavného rekordu dobře vědomi. Konzervativci si nikterak nepolepšili ani ve Skotsku a Walesu, kde nadále zůstávají bez poslanců v parlamentě. Poněkud překvapivě se populárnímu bývalému ministrovi obrany a zahraničí Siru Malcolm Rifkindovi nezdařilo získat zpět svůj edinburský mandát, o který přišel v minulých volbách před čtyřmi lety. Je velmi pravděpodobné, že po zvolení nového vůdce Kon-

servativní strany bude britská politika

mnohem zajímavější, pro voliče poutavější. Zatím však lze hovořit jen o naději.

Britští politici podle názoru značné části voličů v posledních čtyřech letech zklamali jejich očekávání, vzdělali se jejich zájmům, příliš mnoho jim slibovali a příliš málo vykonali. I tak lze New Labour Party přičíst k dobru některé významné úspěchy, jež se nutně obrazily v opětovném vítězství jejich kandidátů: jak strana ve volbách 1997 slíbila, zdařilo se jí podstatně snížit nezaměstnanost. Britská ekonomika je silná, na čemž má hlavní zásluhu obratná národohospodářská politika ministra financí Gordona Browna. O výši úrokové míry už nerozhoduje vláda, jako tomu bylo v minulosti, nýbrž Anglická banka. Tato významná reforma zavedená Gordonem Brownem patří mezi největší, ač málo zmiňované úspěchy vlády labouristů. V některých ohledech tato vláda sleduje pravcovější politiku než její konzervativní předchůdkyně. Například zavedení školného na vysokých školách bylo i pro konzervativce příliš kontroverzní, elitní opatření, a jako takové bylo odmítnuto; labouristická vláda toto opatření prosadila ke všeobecné nespokojenosti vysokoškolského studentstva, které je vinou tohoto opatření v mnohých případech těžce zadluženo již během studií. Je to pro studenty naprosto nová zkušenost, které nebyli vystaveni členové vlády a jejich soušníci, vystudovavší často s pomocí slušných stipendií, jež labouristická vláda ve většině případů rovněž zrušila. Mnozí studenti mluví o vládě z tohoto důvodu s opovržením, a nemálo z nich právě proto odmítlo volit. A to je jen jeden příklad. Jiným příkladem je pokračující privatizace – před pouhými šesti, sedmi lety byli dnešní labourističtí ministři jako John Prescott zapřísažnými nepřáteli privatizace konzervativců – dnes ji sami rozšiřují, a privatizaci provedenou vládami Margaret Thatcherové a Johna Majora upevňují, vylepšují. PPP je anglická zkratka pro Private-Public-Partnership: veřejné, soukromé partnerství. Je to program částečné privatizace veřejných služeb i jiných odvětví, který vypracovali strategové New Labour a který hodlají důsledně prosazovat, což se jim jistě zdaří díky obrovské většině v parlamentu.

I když Tony Blair se dnes už nerad hlásí k dědictví Margaret Thatcherové, přece jen je za dědice „železné dámy“ považován nejen médii, nýbrž i valnou částí občanstva.

Být považován za dědice celosvětově proslulé a i v Británii do značné míry stále populární „železné dámy“ je svým způsobem čest, která Tony Blairovi nutně není proti mysli.

V poslední době však premiér jistě myslí čím dál tím víc na vlastní odkaz, o němž nebude rozhodovat on sám, nýbrž historie. My se zcela upřímně domníváme, že verdikt historie nad Tonym Blairem bude velice příznivý. Zda však Blair vyhraje i příští volby za čtyři roky, případně za pět, si neodvažujeme předpovědět.

○

Významný nástroj Evropské unie

JAN HRÍCH

pro ochranu evropských vývozců

V zájmu proaktivnějšího přístupu k vnější obchodní politice spustila Evropská unie (EU) počínaje rokem 1996 svou Strategii usnadnění přístupu na trhy třetích zemí (Market Access Strategy). Jejím hlavním cílem je přenést důraz z nástrojů a opatření majících za cíl ochranu vlastního trhu na opatření, jejichž cílem je pomoci evropským vývozcům pronikat na zahraniční trhy, a to jak prostřednictvím přímé asistence, tak ve formě zvýšeného úsilí při odstraňování všech bariér přístupu na trhy třetích zemí, jež nejsou v plném souladu s mnohostrannými a dvoustrannými závazky, které tyto země přijaly. Do tohoto kontextu zapadá rovněž přijetí tzv. Nařízení o obchodních bariérách (Trade Barriers Regulation).

Společná vnější obchodní politika ES (SOP) představuje jednu ze sfér aktivit Společenství, v kterých je ve velké míře uplatněn princip nadstátního (supranacionálního) rozhodování. Uplatnění supranacionálního přístupu v této oblasti v podstatě znamená, že veškeré kompetence zde mají v rukou orgány ES (velmi důležitou roli iniciativního, ale i správního a dokonce vyšetřovacího orgánu zde hraje Evropská komise) a také to, že rozhodování v Radě ministrů se zde uskutečňuje na základě kvalifikované většiny.¹⁾ Správním orgánům jednotlivých členských států zde v podstatě přísluší pouze role určitých převodních pák při realizaci politiky formulované na úrovni ES. Uvedené konstatování však zcela neplatí v případě mezních sfér obchodní politiky, jako je např. *politika podpory exportu*, kde si členské státy dosud ponechávají velkou část svých kompetencí, a orgánům ES zde přísluší především role určitého koordinátora. Je to dáno tím, že i přes zakotvení tohoto cíle ve Smlouvě a nemalé úsilí ze strany orgánů ES i členských států se dosud nepodařilo konstituovat jednotnou politiku v této oblasti.²⁾

Určitou výčetovou definici toho, co je to obchodní politika, přináší článek 133 (před vstupem Amsterodamské smlouvy v platnost čl. 113) *Smlouvy o založení ES*. Podle uvedeného článku se „...společná obchodní politika zakládá na jednotných zásadách, zejména pokud jde o úpravy celních sazeb, uzavírání celních a obchodních dohod, sjednocování liberalizačních opatření, vývozní politiku a obchodní ochranná opatření, jako jsou např. opatření pro případ dumpingu a subvencování.“³⁾

SOP je realizována prostřednictvím určitých přesně vymezených nástrojů. Základním instrumentem SOP je *společné clo* vůči nečlenským zemím. Společných jednotných celních sazeb však není ani zdaleka používáno vůči všem nečlenským zemím. ES má totiž uzavřeny desítky obchodních smluv s různými zeměmi světa, jež zakládají oblasti volného obchodu, tj. ob-

chodu nezátíženého cly (mj. rovněž s ČR v rámci Evropské dohody), a zároveň uplatňuje různé formy preferenčního obchodu (tj. obchodu zatíženého ze strany ES nulovým clem nebo clem nižším než ze strany příslušného partnera) s celou řadou rozvojových zemí.⁴⁾ Společné celní sazby jsou tak v plné výši uplatňovány vlastně pouze vůči několika mimoevropským zemím s vyspělou tržní ekonomikou (USA, Japonsko, Kanada, Austrálie a Nový Zéland).

Vedle základní úrovně celní sazby ovšem existují rovněž různá dodatková cla, jež jsou ze strany ES jednostranně uvalována jako sankce vůči třetím zemím, které se dopustily (resp. jejichž ekonomické subjekty se dopustily) určité formy nedovolených obchodních praktik (dumping, nepřipustná forma přímého subvencování vývozu z veřejných zdrojů).

Celní tarif a jeho diferencované užívání vůči různým nečlenským zemím a jejich skupinám ovšem představuje pouze část instrumentária SOP. Druhou část tvoří tzv. netarifní nástroje, jež jsou ze strany ES rovněž v různé míře a podobě hojně užívány. Do této skupiny patří např. kvantitativní omezení dovozu, která jsou dnes užívána vlastně pouze v případě tzv. citlivých položek, jako jsou textil či agrární produkty.⁵⁾ Mezi netarifní nástroje ovlivnění obchodních toků ovšem patří rovněž různá opatření uplatňovaná ze strany ES (a pochopitelně rovněž ze strany celé řady zemí nenáležejících do tohoto integračního skupení), jež ve striktním slova smyslu netvoří součást obchodní politiky. Sem patří např. technické překážky obchodu (dané striktními a restriktivně vymezenými požadavky na technické parametry dováženého zboží), veterinární a fytosanitární požadavky na dovážené agrární produkty (pokud jsou neodůvodněně nastaveny příliš přísně a vůči dovozcům diskriminačně), příliš restriktivně stanovené požadavky na prokazování původu dovážených výrobků aj.

Do SOP ovšem přímo vstupuje rovněž společná zemědělská politika (SZP), která prostřednictvím celé řady instrumentů velmi výrazně (a protekcionisticky ve prospěch domácích unijních subjektů) ovlivňuje podmínky přístupu agrárních produktů z třetích zemí na trhy EU a zároveň prostřednictvím vývozních subvencí zvýhodňuje agrární vývoz z Unie do třetích zemí. Mezi obchodně-politické nástroje SZP patří mj. tzv. vstupní a referenční ceny příslušných komodit, které mají zabránit tomu, aby se v EU prodávaly dovážené zemědělské výrobky levněji, než kolik činí ceny garantované evropským zemědělcům v rámci SZP. Dalším specifickým instrumentem SZP jsou např. sezónní cla, jež jsou uvalována pouze v tom ročním období, kdy by dovozy mohly konkurovat domácím producentům.

Obchodní politiku ovšem nelze v žádném případě zužovat pouze na soubor opatření, která umožňují určitým způsobem chránit domácí trh formou regulace dovozu (způsobem, který připouští přijaté dvoustranné a mnohostranné závazky). Její součástí totiž tvoří rovněž *vývozní politika*, jež sestává z celé škály opatření, jimiž se určitý stát (či v našem případě integrační seskupení) snaží podporovat a podněcovat svůj export. Tato opatření bývají někdy nazývána jako tzv. nové nástroje obchodní politiky na rozdíl od „klasických“ či tradičních nástrojů zaměřených na ochranu domácího trhu. Patří mezi ně zejména finanční nástroje podpory vývozu (úvěrování exportu z veřejných zdrojů, zvýhodněné pojišťování vývozních operací) a dále nejružnější formy informační podpory exportu ze strany veřejného sektoru, která se zaměřuje na poskytování informací, jež mohou pomoci domácím vývozcům při pronikání na zahraniční trhy, a to buď bezplatně, nebo za dotované ceny. Celkově lze říci, že význam nových nástrojů obchodní politiky ve srovnání s nástroji tradičními v posledních zhruba dvou desetiletích dosti výrazně vzrostl. Je to dáno mj. tím, že v důsledku postupující liberalizace světového obchodu na základě mnohostranných obchodních jednání v rámci *Světové obchodní organizace* (WTO) a rovněž na základě četných dvoustranných (či vícestranných) jednání o liberalizaci obchodu prostřednictvím vytváření oblastí volného obchodu existuje pro aplikaci cla a dalších tradičních nástrojů obchodní politiky jakožto prostředků pro regulaci mezinárodních obchodních toků stále menší prostor.

Na výše uvedený vývoj se snaží určitým způsobem reagovat rovněž ES, byť nástroje na podporu exportu zůstávají většinou v rukou jednotlivých členských států.⁶⁾ Orgánům ES zde však přísluší důležitá koordinační a informační role. Konkrétním příkladem reakce je již zmíněná *Strategie usnadnění přístupu na trhy třetích zemí*, která si klade mj. za cíl posílení spolupráce mezi Evropskou komisí, členskými státy a podnikovou sférou za účelem důsledného monitorování všech obchodních překážek uplatňovaných ze strany třetích zemí vůči

dovozům z EU a jejich porovnávání se závazky, které tyto země přijaly v oblasti liberalizace přístupu na jejich trhy. V případě, že jsou u kterékoli třetí země zjištěny obchodní praktiky (v nejširším slova smyslu) porušující uvedené závazky, vstupuje do hry Komise, která se snaží zjednat nápravu, a to nejprve na základě bilaterálních jednání, případně prostřednictvím předání stížnosti WTO a spuštění příslušné procedury v této organizaci. Tato její úloha je dána tím, že EU vystupuje navenek jako jedna obchodně-politická entita, a orgánům ES tudíž náleží nezastupitelná role při prosazování obchodních zájmů členských států vůči třetím zemím.

Mezi opatření realizovaná v rámci uvedené strategie v oblasti informační patří založení a průběžná aktualizace *Databáze přístupu na trh* (Market Access Database), která podává komplexní přehled podmínek přístupu na trh nečlenských zemí (<http://mkacdb.eu.int>). Tato databáze je rozdělena celkem do šesti základních sekcí (poslední tři z níže uvedených jsou však přístupné pouze na heslo):

- Novinky (existuje zde mj. přímé propojení do celní databáze TARIC)
- Sektorové obchodní bariéry třetích zemí
- Informační místo *Všeobecné smlouvy o obchodu službami* (GATS Info-Point)
- Aplikované tarify
- Informace o nejvyšších přípustných celních tarifech podle platné úpravy WTO
- Průvodce exportéra po dovozních formalitách

Pilíř celé strategie v oblasti legislativní tvoří nařízení Rady ministrů č. 3286 ze dne 22. prosince 1994, někdy označované jako TBR (Trade Barriers Regulation).⁷⁾ Zmíněné nařízení, které představuje nedílnou součást obchodně-politického instrumentária ES, nahrazuje nařízení č. 2641 z roku 1984. Jeho prostřednictvím byl do komunitárního práva zaveden tzv. „nový nástroj obchodní politiky“, který se inspiroval v americkém zákonu o obchodu, jenž obsahuje instrumenty, jejichž cílem je zajistit otevírání trhů třetích zemí pro americké výrobky. Jeho procedury však byly v praxi využívány pouze zcela minimálně, a to mj. proto, že postupy zde stanovené byly z procedurálního hlediska dosti nejasné.⁸⁾

Nařízení č. 3286 „stanovuje komunitární procedury v oblasti společné obchodní politiky za účelem zajištění dodržování práv Společenství vyplývajících z pravidel mezinárodního obchodu, zvláště těch, která jsou pod ochranou WTO“. Smyslem těchto opatření je – stručně řečeno – zabránit jakýmkoli formám diskriminačního jednání třetích zemí vůči dovozům ze zemí EU (ovšem zároveň také jednání, které by bránilo volnému dovozu nutných surovin a komponentů do EU). Komunitární procedura je zahájena na základě písemné stížnosti, kterou může podat buď celé hospodářské odvětví EU (zastoupené příslušnou asociací), pokud se cítí postiženo obchodními praktikami uplatňovanými v některé třetí zemi, nebo jednotlivý podnik, jenž se setká na trzích třetích zemí s praktikami, které považuje za diskriminační

ni. Takovouto stížnost ovšem může podat rovněž členský stát, pokud usoudí, že obchodní praktiky uplatňované některým nečlenským státem poškozují jeho ekonomické subjekty a celou ekonomiku. Pokud Komise uzná stížnost jako odůvodněnou, zahájí svou vyšetřovací proceduru, o čemž je uveřejněno oficiální sdělení v *Úředním listě ES* řady C.⁹⁾

Podle Komise není primárním účelem TBR nalézt zdůvodnění pro uvalení obchodních restrikcí na obchod s některou třetí zemí, nýbrž evidovat existující obchodní bariéry a pokusit se nejprve smírnou cestou o odstranění těch, které odporují závazkům přijatým příslušnou zemí, a to ať již prostřednictvím mnohostranných ujednání v rámci WTO či na základě dvoustranných dohod s ES (popřípadě i na jiném základě). Za účelem smírného řešení jsou s napadenou zemí vedena jednání, která případně mohou vyústit buď v přijetí jednostranného opatření ze strany dané země nebo v uzavření dohody, jež zajistí odstranění příslušné obchodní bariéry. Pokud není možné smírné řešení, předá EU celou záležitost WTO, kde je řešena v rámci procedury stížnosti (dispute settlement).

Pokud žalovaná země nerespektuje doporučení, jež vzejdou z projednání celé záležitosti ve WTO, může Komise navrhnout přijetí určitých odvetných obchodně-politických opatření vůči dotyčné zemi. Tato opatření mohou mít jednu z těchto forem (viz čl. 12, odst. 3 uvedeného nařízení):

- dočasné suspendování nebo úplné odvolání obchodně-politických koncesí poskytnutých dané zemi
- zvýšení existujících celních sazeb nebo zavedení jiných forem zatížení dovozu
- zavedení kvantitativních omezení.

O návrhu Komise na zavedení výše uvedených opatření musí do třiceti pracovních dnů rozhodnout Rada ministrů (na základě kvalifikované většiny).

Za dobu platnosti TBR došlo několikrát rovněž k podání stížností na ČR. Tyto stížnosti se týkaly např. způsobu refundace daně z přidané hodnoty osobám nemajícím sídlo v ČR, požadavků na certifikaci a označování některých výrobků a některých dalších údajných obchodních restrikcí. Žádná z uvedených stížností však nebyla Komisí uznána za oprávněnou, a nedošlo tudíž k zahájení vyšetřovací procedury ES. Stejná situace je i v případě ostatních kandidátských zemí, kde sice byla podána celá řada stížností, ale v žádném případě nedošlo k zahájení komunitární vyšetřovací procedury.

Ve snaze doplnit své obchodně-politické instrumentarium o další nástroje obvyklé ve vyspělých zemích přijala ČR v roce 2000 *Zákon o některých opatřeních při vývozu nebo dovozu výrobků a o licenčním řízení a o změně některých zákonů* (s platností od 1. července 2000). Ve svých paragrafech 50–64 zavádí tento zákon proceduru obdobnou komunitární proceduře obsažené v TBR (tzv. Ochrana před nedovolenými překážkami obchodu). Podle sdělení pracovníků Ministerstva průmyslu a obchodu ČR však příslušná ustanovení tohoto zákona dosud

nejsou v ČR příliš v praxi využívána. Tento zákon pozbuje platnost v okamžiku vstupu do Evropské unie, kdy Česká republika v plném rozsahu implementuje SOP (což bude mj. znamenat vypovězení všech mezinárodních dohod s obchodněpolitickým obsahem) včetně procedur stanovených v nařízení TBR.

¹⁾ Terminologická poznámka: Dne 1. července 1967 vstoupila v platnost tzv. slučovací smlouva, která tři existující západoevropská integrační společenství (tj. EHS, Euratom a Evropské společenství uhlí a oceli) podřídila společným řídicím orgánům (zejména Radě a Komisi). Jednotlivá společenství si však i nadále udržela svou právní subjektivitu. Od té doby bývá v určitých kontextech používáno označení Evropská společenství, případně Evropské společenství (ES).

Pojem „Evropská unie“ (EU) byl do oficiálních smluvních dokumentů poprvé zaveden až prostřednictvím Maastrichtské smlouvy (v platnost vstoupila 1. listopadu 1993), jež jím v podstatě označuje souhrn aktivit realizovaných ES (tedy ekonomickou integraci) plus společnou zahraniční a bezpečnostní politiku a spolupráci v oblasti justice a vnitra (tedy souhrn všech tří pilířů evropské integrace). Od té doby se toto označení vžilo jako obecné pojmenování celého integračního seskupení. V tomto článku je označení ES používáno, jedná-li se o institucionální rovinu integrace (a jednotlivé politiky), zatímco označením EU je zpravidla míněn určitý ekonomický, politický a obecně geografický prostor. Právní subjektivitou (a tím pádem mj. oprávněním uzavírat mezinárodní smlouvy) totiž i nadále disponuje pouze ES (a nikoli EU).

²⁾ Podle předního znalce problematiky EU Fabrice Friese za to mohou především Francie a Německo, které si přejí zachovat svou autonomii v této oblasti (viz Fries, F.: Velké evropské rozpravy. Praha: HZ Editio, s. 110).

³⁾ Amsterdamská smlouva. Praha: ÚMV, 1998, s. 55.

⁴⁾ V zásadě existují dvě formy preferenčního obchodního režimu: jednostranný poskytováný na základě autonomního rozhodnutí a smluvní, jenž je realizován na základě určitého dvoustranného smluvního vztahu. Příkladem první formy je zejména Všeobecný systém preferencí (Generalized System of Preferences) uplatňovaný vyspělými státy vůči nejméně vyspělým RZ na základě doporučení organizace UNCTAD, zatímco příkladem druhé formy je systém obchodních aj. smluv mezi ES a skupinou RZ africké, karibské a pacifické oblasti (tzv. skupina ACP).

⁵⁾ V některých případech byla jednostranně stanovená kvantitativní omezení nahrazena tzv. autolimitačními dohodami, ve kterých se určité země samy zavazují omezit vývoz určitých produktů. Je ovšem jasné, že tyto závazky byly přijaty pod hrozbou užití administrativní restrikce ze strany ES.

⁶⁾ Do rámce komunitární úpravy však spadají tzv. společná vývozní pravidla, která odpovídají liberálnímu přístupu k dané otázce, neboť za normálních okolností vylučují přijetí opatření omezujících vývoz. Za určitých okolností je však členským zemím umožněno přijetí opatření regulujících export některých druhů surovin a případně i jiného pro ně deficitního zboží.

⁷⁾ Plnotextovou verzi tohoto komunitárního právního aktu (ve zjednodušeném formátu) je možno získat na internetové adrese <http://europa.eu.int/eur-lex/en/lif/dat/1994/en-394R3286.html>. Toto nařízení mělo původně vstoupit v platnost 1. ledna 1996. Prostřednictvím nařízení Rady ministrů č. 356 ze dne 20. února 1995 však byla jeho platnost o rok uspořádána.

⁸⁾ Podle F. Friese bylo tohoto nástroje údajně použito pouze dvakrát (viz Fries, F.: Velké evropské rozpravy. Praha: HZ Editio, s. 114).

⁹⁾ Seznam všech případů, které byly dosud řešeny na základě stížností podaných podle TBR, je možno nalézt na webové stránce DG Trade (<http://europa.eu.int/comm/trade/policy/traderegul/cases.htm>). Podle údajů uveřejněných na Internetu byla komunitární vyšetřovací procedura dosud zahájena v osmnácti případech, a to pětikrát vůči Brazílii, třikrát vůči Jižní Koreji a USA, dvakrát vůči Argentině a dále proti Kanadě, Chile, Kolumbii, Japonsku a Thajsku.

Postavení Afriky v globalizujícím se světě

Hovoříme-li o postavení Afriky v globalizujícím se světě, pak lze zvláště její část na jih od Sahary charakterizovat jako: za prvé, nejvíce marginalizovaným (sub)kontinentem v tom smyslu, že se stala společensky a kulturně nejvíce odtřezaným a okrajovým regionem z hlediska jejího postavení v mezinárodním ekonomickém a politickém systému současného světa; za druhé je považována za nejkonfliktnější kontinent, vyznačující se používáním nejhrubšího násilí; za třetí, obyvatelstvo většiny afrických zemí patří k nejvíce strádajícím lidem ve světovém měřítku; a konečně Afrika, především subsaharská, zůstala po skončení studené války značně politicky nestabilní, ekonomicky zubožená a strategicky na periferii zájmů jak velmocí, tak evropských mocností, bývalých metropolí, ale i tzv. nově industrializovaných zemí jihovýchodní Asie.

JAN VRANÝ

To vše vedlo k tomu, že se výrazně snížila její efektivní účast na tzv. novém světovém řádu, jak označují někteří politologové systém mezinárodních vztahů po studené válce. Konfliktnost kontinentu, existence hrubého násilí, chudoby a hladu rozpoutaly narušování lidských práv v mnoha afrických zemích v takovém rozsahu, že se staly velmi naléhavou výzvou nejen pro africké země a celoafrické a regionální organizace, ale i pro mezinárodní společenství, resp. OSN, a nutí je ke zvýšení aktivit, včetně přímé angažovanosti v konfliktních situacích.

Postavení afrických zemí v globálním politickoekonomickém systému se koncem 20. století výrazně měnilo v důsledku ukončení studené války a urychlující se globalizace ve světě. Supervermoci a tradiční velké evropské mocnosti, tj. především Velká Británie a Francie, a také Německo, se na africké země dívaly jako na oblast svých strategických a ekonomických zájmů. Vztahy SSSR a zemí východního bloku byly navíc podřizovány ideologicko-politickým zájmům a rozvojový svět byl prezentován jako jedna z významných sfér soupeření obou bloků. Obě strany – jak Východ, tak Západ – přicházely s různými modely rozvoje a modernizace afrických zemí. Cílem západních koncepcí bylo ustavení demokratických států s rostoucími ekonomikami na základě tržního modelu. Koncepce Východu zahrnovaly vybudování „nové společnosti“ a „nového typu států“ na základě tzv. nekapitalistické cesty rozvoje. Model byl založen na ideologii marxismu-leninismu, na politickém systému jedné strany, státem řízeného hospodářského plánování, s různým stupněm znárodnění předních odvětví ekonomiky a služeb a kolektivizace zemědělství, na omezení soukromého vlastnictví, jakož i orientaci zahraniční politiky na země socialistického tábora a postupnou integraci vybraných států do struktur východního bloku, především ekonomických v rámci RVHP. Roztržka mezi Čínou a Sovětským

svazem v polovině 60. let znamenala ideologickou výzvu sovětskému modelu nekapitalistického rozvoje, jakož i sovětské zahraničněpolitické strategii v této části rozvojového světa. Čína navíc přišla s alternativním revolučním modelem pro rozvojové země v době, kdy Sovětský svaz hledal určitou formu „mírové koexistence“ se Západem.

Po neúspěchu rozvojových koncepcí jak Východu, tak Západu, které nedostatečně přihlížely k zvláštnostem africké společnosti a ekonomiky a byly zčásti úzce spojeny s ideologií navrhovatelů, došlo v řadě experimentujících zemí k vojenským převratům a byly ustaveny autoritativní režimy, jež nerespektovaly dosavadní ideologické a zahraničněpolitické svazky a dohody. Výsledkem bylo, že obě supervelmoci tehdejší doby – Spojené státy a Sovětský svaz – si uvědomily, jak nestálé a velmi křehké jsou jejich politické aliance s těmito zeměmi bez ohledu na to, jak velké ekonomické a politické investice do nich vložily.

Po skončení studené války se marginalizace Afriky dále prohloubila a žádný jiný z rozvojových kontinentů nebyl tak výrazně odsunut na okraj globálního ekonomického a politického systému jako tento kontinent. Způsobila to řada faktorů, zvláště pak eroze ekonomických a politických vztahů – jak Západu, tak Východu – k africkým, zvláště subsaharským zemím. Tyto vztahy byly založeny na meziblokové rivalitě. A když studená válka skončila, poklesl výrazně i zájem soupeřících stran o Afriku. Někteří analytici dokonce tvrdí (viz M. Michels, Retreat from Africa, Foreign Affairs, 72, 1993, pp. 93–108), že již neexistují nějaké výraznější bezpečnostní zájmy USA v Africe. Spojené státy zaměřují v současné době pozornost především na zachování míru v Evropě, kontrolu šíření nukleárních zbraní a celkovou hospodářskou prosperitu. Jejich zájmy se nedotýkají příliš Afriky a podstatnější význam mají pro už jiné části rozvojového světa, jako je Asie, zvláště její

jihovýchodní, střední a východní část, resp. oblast Blízkého východu. Ani závislost na surovinách a přístup k námořním a leteckým základnám, které v minulosti činily Afriku pro západní mocnosti důležitým regionem, nemají po skončení studené války již nějaký větší význam. Navíc závislost na určitých strategických surovinách, jako je ropa, paladium atd., nacházející se ve velmi nestabilních a chaotických afrických zemích, nutí dovážející země, aby hledaly tyto zdroje v jiných oblastech světa. Ekonomické zájmy USA, navzdory přijetí zákona „O růstu v Africe a příležitosti“ (The Africa Growth and Opportunity Act – AGOA), oficiálním návštěvám Billa Clintona a Madeleine Albrightové několika afrických zemí ve druhé polovině 90. let, jsou rovněž celkově omezené ve srovnání s ekonomickými zájmy v jihovýchodní Asii a přirozeně v jižní a střední části amerického kontinentu. Americká rozvojová pomoc se po skončení studené války velmi rychle snižovala a v roce 1996 klesla na nejnižší úroveň vůbec, poté, co ji Kongres snížil o 25 procent. Zrušen byl rovněž Rozvojový fond pro Afriku, jakož i americké financování programu Světové banky pro poskytování půjček s nízkými úroky, jež zhruba z jedné poloviny přicházely do afrických zemí. Přístup Spojených států k rozvoji v Africe, charakterizovaný podporou „udržitelného rozvoje“, byl nahrazen přísnějším „tržně orientovaným“ přístupem, kdy poskytování preferenčních obchodních výhod ze strany USA je podmiňováno řadou ekonomických a sociálních požadavků zasahujících do nezávislosti ekonomické a zahraničněobchodní politiky afrických států. Zastánci zákona v něm vidí pozitivní změnu a cestu, jak dostat Afriku do procesu globalizace. Problémem tohoto argumentu je skutečnost, že Afrika již je součástí světové ekonomiky, spočívající však na starých vztazích závislosti, jež charakterizovaly vztahy Sever–Jih po staletí, a americký zákon AGOD podstatu těchto vztahů nemění.

Spojené státy si nadále udržují své zájmy v Jižní Africe, a to především z hlediska přístupu k tamním strategickým surovinám a významu JAR jako důležitého ekonomického a obchodního centra. Je však nepochybné, že se Afrika nachází někde ve spodní části seznamu zahraničněpolitických priorit USA. To však nakonec nemusí být pro ni tak špatné, neboť omezený zájem Spojených států může vytvářet africkým zemím prostor pro vlastní dohody a aliance k řešení konfliktních a pokonfliktních situací a zvýšení aktivity regionálních afrických organizací.

Nástupem Michaila Gorbáčova nastaly po roce 1985 významné změny v zahraniční politice Sovětského svazu, resp. Ruska, což se významně dotklo i zahraničněpolitických vztahů k Africe. Urychlené dosažení nezávislosti Namibie, ukončení občanské války v Etiopii a následné vyhlášení nezávislosti Eritreje symbolizovaly pokles aktivního zájmu a nový přístup Ruska k Africe. Po rozpadu SSSR bylo Rusko příliš

zaměstnáno vlastními problémy, otázkami bezpečnosti a vývojem ve Střední Asii, než aby se přímo a výraznějším způsobem zabývalo Afrikou. Výjimkou je oblast jižní Afriky, kde má Ruská federace zájem o spolupráci s jihoafrickými společnostmi, zvláště se společností de Beers, na rozvoji vlastních zdrojů vzácných kovů a minerálů a marketingu diamantů. Další oblastí je zájem Ruska o technologie hlubinného dobývání nerostů a satelitní a letecké techniky.

Nastal i určitý pokles zájmu Evropy, resp. Evropské unie (EU) o Afriku, což se projevilo v diskusi o nové dohodě mezi EU a zeměmi APC, tj. skupinou 70 většinou afrických a menšího počtu pacifických a karibských zemí, ustavenou na konvenci z Lomé, týkající se preferenčního charakteru obchodu a poskytování zvýhodněné rozvojové pomoci zemím APC. Pokles zájmu Evropské unie o Afriku je dán především tím, že EU je stále více soustředěna na vlastní problémy související s dotvářením jednotného trhu, uplatňováním Maastrichtských dohod a možnostmi rozšiřování obchodu jak uvnitř EU, tak i s nově vznikajícími trhy v zemích střední a východní Evropy. K tomuto trendu přispívá i liberalizace obchodu v rámci Světové obchodní organizace (WTO), jež posunuje Afriku do okrajových poloh. Odráží rovněž nepříznivou situaci, kdy programy rozvojové pomoci zemí EU jsou pod silným tlakem napjatých státních rozpočtů, což negativně ovlivňuje rozsah poskytování rozvojové pomoci a preferenčních cel zemím APC.

Kromě eroze ekonomických a politických vztahů rozvinutých západních zemí a Ruska k africkým zemím se na zhoršujícím postavení Afriky ve světě nepříznivě projevoval rovněž krizový vývoj v řadě afrických zemí. Uvádí se, že asi jedna třetina ze 42 subsaharských zemí je zapletena do mezistátních a vnitřních ozbrojených konfliktů. Stále více afrických vůdců spatřuje politické řešení svých problémů v použití vojenské síly a nejméně ve 23 případech vyslaly vlády těchto zemí své vojáky do sousedních států. Je zcela evidentní, že ozbrojené střety mezi státy a uvnitř zemí značně paralyzují hospodářský život a rozvoj, zvyšují náklady na humanitární pomoc, často na úkor potřebné rozvojové pomoci. Spolu s vlivem asijské finanční a ekonomické krize se tento nepříznivý vývoj projevil v poklesu základních socioekonomických ukazatelů, jako je hospodářský růst, HDP na obyvatele, zemědělská a průmyslová produkce, jakož i podíl afrického vývozu na světovém souhrnu, který klesl z 5,8 procenta v roce 1980 na dvě procenta v současné době, a podíl Afriky na globálním produktu, který se snížil na pouhé jedno procento. Tato data jsou výrazným svědectvím pokračující marginalizace Afriky ve světové ekonomice.

K zastavení tohoto negativního trendu nepřispěly ani mezinárodní finanční instituce, tj. především Mezinárodní měnový fond a Světová banka. Naopak prostřednictvím tzv. strukturálních přizpůsobovacích pro-

gramů (Structural Adjustment Programmes – SAPs) a s nástroji a cíli vhodnými spíše pro rozvinutější země způsobily chudým zemím řadu problémů, zvláště ve sféře sociální.

Chudé africké země tak stojí před vážným dilematem: zda a jak prohloubit integraci a spolupráci v rámci globální ekonomiky, nebo naopak oslabit vazby na ni soustředěním pozornosti především na vlastní subregionální integraci. Ve vzdálenějším časovém horizontu pak usilovat na základě tzv. nového kontinentalismu o vytvoření Afrického ekonomického společenství (The African Economic Community – AEC), plánovaného na rok 2025, a později přejít k politické integraci ustavením Federace afrických států. Potřeba Afriky dosáhnout spolupráce a integrace v kontinentálním měřítku je globálními ekonomy a politiky široce uznávána, byť se jeví jako velmi obtížně dosažitelný a vzdálený cíl. Nicméně je tento přístup správným směrem k řešení problému marginalizace Afriky a zmírňování její chudoby, neboť obecně by za globalizaci trhu a ekonomiky neměla globalizace politických (státních) a občanských institucí časově přlíš zaostávat. Jen tak je možné bránit se „nerovnoměrnému rozdělení výhod současné globalizace ... a usměrnit ji, aby byla prospěšná pro všechny obyvatele tohoto světa“. (Kofi A. Annan).

V afrických zemích musejí však proběhnout rovněž podstatné změny, neboť konečná odpovědnost za odstranění etnického násilí, ozbrojených střetů uvnitř států i mezi nimi, snížení chudoby a dosažení rozvojových cílů leží především na afrických zemích. Pouze pevné a odpovědné vlády, schopné přijímat energická a účinná opatření, mohou řešit tak složité problémy, které před nimi stojí. Bez těchto předpokladů africké státy nemohou očekávat, že se jim bude v novém mileniu dařit lépe a že sníží svou izolaci v mezinárodním ekonomickém a politickém systému.

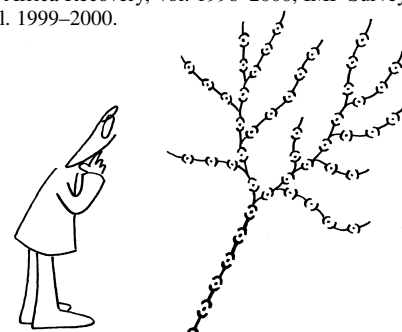
Použitá literatura:

Africa and the Post-Cold War International System, Edited by Sola Akinrinade and Amadu Sesay, 1998.

Christopher Clapham: Africa and the International System, The Politics of State Survival, Cambridge University Press, 1996.

„We the Peoples“, The Role of the United Nations in the 21st Century, Kofi A. Annan, Secretary General of United Nations, N.Y., UN 2000.

Africa Recovery, Vol. 1996–2000, IMF Survey, vol. 1999–2000.

Iniciativy brettonwoodských institucí k překonávání propasti v ekonomické úrovni a jejich realizační pravděpodobnost (I.)

JAROSLAV FOLTÝN
ALOJZ NEUSTADT

Světová chudoba jako globální problém

Chudoba patří mezi ty nečetné problémy, které lze řadit jak do skupiny tzv. antroposociálních problémů (kam patří všelidské problémy sociální, kulturní a humanitárně-etické povahy), tak i do skupiny tzv. intersociálních (spojené se vzájemným působením rozdílných společensko-sociálních a ekonomických systémů a globálního soužití lidstva v podmínkách různých hodnotových a zájmově-ideologických hierarchií). Je tomu tak proto, že chudoba je sice pandemickým jevem spojeným s problematikou „budoucnosti člověka“ ve vztahu k životním a společenským podmínkám, jež sám vytváří na celosvětové úrovni bez rozdílu zemí, ale zároveň je soustředěna hlavně v rozvojových zemích (dále RZ) a tzv. vynořujících se trzích (emerging markets) včetně tranzitivních ekonomik (TE), tedy většinou pouze v jednom ze segmentů světové ekonomiky (dále SE).

Přestože světová chudoba na mezinárodní úrovni (tj. ve vztahu mezi národohospodářskými komplexy) i na úrovni národní (tj. v podobě důchodové nerovnosti uvnitř jednotlivých zemí) je dnes již obecně za globální problém pokládána, trvá nejednotnost jejího vymezení, a to zčásti objektivně, zčásti subjektivně podmíněná. Objektivní podmíněnost vyvěrá z toho, že chudoba může být vymezena jako absolutní nebo relativní veličina.

Chudoba v různých zemích je pojem závislý na úrovni spotřeby obyvatelstva v té které zemi, chudý člověk např. v USA či Kanadě je při vši dramatičnosti své situace nesrovnatelně lépe zabezpečen než chudý člověk např. v zemích subsaharské Afriky.

Proto **relativní chudobu** lze definovat „... jen ve vztahu k referenčním skupinám. Jednotlivec proto může mít více než dostatečný důvod k zachování života, pokud však disponuje velmi nízkým důchodem ve sro-

vnání se zbývajících částí společnosti, bude zařazen mezi chudé. Jak společnost bohatne, úroveň důchodu definující chudobu se zvyšuje.“¹⁾

Jinak je to s **chudobou absolutní**. Světová banka ji definuje jako „absolutní zhoršování postavení nejnižších důchodových skupin obyvatelstva, jako životní situaci, která je charakterizována podvýživou, ngramotností a nemocemi a vymyká se „jakékoli definici lidských podmínek důstojného života“.

Pro praktické účely zjišťování její dimenze platí pak nyní hranice 1 USD na osobu a na den (méně než 360 USD na rok). V této situaci „žije“ dnes pětina z 6 miliard obyvatel zeměkoule, tj. cca 1,2 mld. osob. Další 2,8 mld. lidí, téměř polovina, potom žije z příjmu od 1 do 2 USD na osobu a den (730 USD na rok). Čtyři miliardy lidí tedy žijí buď v absolutní chudobě nebo v tzv. stavu extrémní nouze (extreme needy).

Metodika zjišťování absolutní chudoby dosud není dostatečně konsolidována, neboť některé mezinárodní organizace (např. ILO) používají svou vlastní metodiku. Otázka, jak za těchto podmínek mohou čtyři šestiny lidstva vůbec přežívat, je údajně pouze důsledek rodinné solidarity, kmenových tradic a udržování subsistenčních forem hospodaření rodin a komunit, např. občinových. Tyto se však s postupem technického pokroku, komunikací a globalizačních procesů začínají rozpadat.

Absolutní chudoba však, jak bylo řečeno, existuje i ve vyspělých tržních ekonomikách (dále RTE). Přes systém charitativní a sociální péče se v ní vlivem nemocí, bezdomovectví a dalších faktorů nalézá dnes asi 100 milionů lidí, i když je zde obtížné ji rozlišit od stavu extrémní nouze (např. jde o 32 milionů Američanů).

Je však zřejmé, že hlavní osa problémů probíhá po linii Sever–Jih s pobočnou linií Západ–Východ. Nejde tedy v žádném příp-

padě o „subglobální“ či regionální problém, ale globální problém, se všemi atributy existence i řešení, tj. včetně možnosti řešit jej silami celé lidské civilizace.

Přesto je absolutní chudoba regionálně velmi nerovnoměrně rozprostřena (viz tab. 1).

Také v dlouhodobé tendenci má tato nerovnoměrnost sklon se zvyšovat. Za posledních 12 let (1987–1998), za něž jsou údaje k dispozici, se rychle přechyluje těžiště k subsaharské Africe (nárůst o 75 milionů osob) a jižní a jihovýchodní Asii, avšak u východní Asii se naopak počet absolutně chudých snížil z cca 420 milionů k asi 280 milionům, a to dokonce navzdory následkům finanční a hospodářské regionální krize.

Zvětšuje se však počet absolutně chudých v Latinské Americe a v Evropě a také ve Střední Asii (tedy většinou v TE). Zde činí nárůst skoro 25 milionů lidí. Na Středním východě a v Severní Africe se projevil nepatrný pokles (asi 3–4 mil. osob).

Bohužel chudoba je nerovnoměrně rozdělena i **uvnitř** jednotlivých zemí samých. Výzkumy Světové banky např. odhalily malý pokles absolutně chudých během 90. let v Mexiku jako celku, ale dobré výsledky byly znehodnoceny jejím růstem na chudém jihovýchodě této země. Ke stejným závěrům došel výzkum v mnoha zemích Afriky – zde ovšem spíše podle kmenového klíče.

Nejvarovnější je ovšem základní trend – růst propasti. Průměrný důchod na hlavu ve 20 nejbohatších zemích světa je nyní 37krát vyšší než průměrný důchod v nejchudších 20 zemích světa. Propast se tedy za čtyři dekády (1960–2000) více než zdvojnásobila, neboť na počátku 60. let byla odhadována na 15:1 či ještě o něco níže. V poslední dekádě k nárůstu přispělo zvý-

Tab. 1: **Absolutní chudoba
podle regionů v roce 1998**

Region	Podíl na celkové absolutní chudobě (odhad 1,2mld. lidí) v %)
Střední východ a Severní Afrika	0,5
Evropa a Střední Asie	2,0
Latinská Amerika a karibská oblast	6,5
Východní Asie a Pacifik	23,2
Subsaharská Afrika	24,3
Jižní Asie	43,5

Pramen: World Development Report 2000/2001, Washington, D. C., str. 4.

šení v TE (Evropa a Střední Asie), kde počet lidí žijících pod úrovní 1 USD/den se více než zdvojnásobil.²⁾ Zanikl tedy skutečně „druhý svět“ a zůstali pouze dva chudí (TE a RZ), kteří jsou stále chudší, a bohatí, kteří jsou stále bohatší.

Byly tak nejen potvrzeny, ale dokonce překročeny varovné predikace autorů z těsně poválečného období (Fritz Baade, Ignacy Sachs, Raúl Prebisch, Paul Baran a další), nemluvě již o autorech pozdějších, spjatých s nově založeným Římským či Dakarským klubem, kteří měli již detailnější představu o rozměru, trendech i možných důsledcích takto dichotomního vývoje v různých aspektech rozdělování světového produktu i národních produktů. Nelze tedy říci, že by lidská civilizace nebyla varována, v moderním slova smyslu je již varována nejméně půl století a za totéž období existuje rozsáhlý a novému geopolitickému uspořádání přizpůsobený statistický a jiný dokumentační materiál.³⁾

To, že světová chudoba, nerovnoměrné rozdělování produktů a dichotomní vývoj ekonomických úrovní existují a jsou plně etablovány jako jeden z nejvýznamnějších globálních problémů, není tedy ani v nejménším zapříčiněno vědeckovýzkumným zanedbáním. Je zapříčiněno zanedbáním určitých funkcí mezinárodních ekonomických vztahů na úrovni mezinárodní a selháváním sociálních zřetelů na úrovni národních. Protože však druhé z nich jsou spíše odvozeny od prvních (extrémně chudá země může stěží vyřešit tento problém při nepatrném důchodu a nepatrném podílu na světovém HDP), vede nás to k tomu, že v této studii se budeme zabývat spíše selháváním funkcí jmenovaných předem.

Plán Skupiny Světové banky z roku 1978 a jeho neúspěch

Nelze sice spolehlivě doložit, že Světová banka náhle změnila svoji hodnotovou hierarchii a povýšila boj proti chudobě na svou absolutní prioritu právě v polovině 70. let z ryze účelových důvodů, ale tato pravděpodobnost je velká. Shoda s dobovým kontextem „revoluce cen prvovýroby“, úspěšná akce OPEC, ropného embarga na dočasnou do USA, přijetí Nového mezinárodního ekonomického řádu (NMER) na 6. a 7. mimořádném Valném shromáždění OSN a dalších jevů posílení pozice RZ (1974–1977) je příliš do očí bijící. Nikdo samozřejmě tehdy nevěděl, že půjde o záležitost pouze dočasnou, že ceny surovin a prvovýroby rychle poklesnou, že OPEC po druhém ropném šoku narazí na limity své vlastní nejednoty a na úspěšné protiakce Západu. V roce 1978 se zdálo, že systém mezinárodních ekonomických vztahů dozná skutečně změn (VS OSN obecným konsenzem NMER i Akční plán ostatně schválilo). V této situaci vydává Světová banka neočekávaně svou první Zprávu o rozvoji a věnuje ji celou programu boje proti chudobě. J. K. Galbraith tehdy napsal, že „je to příliš mnoho náhod najednou“.⁴⁾

Tab. č. 2: Projektové snížení absolutní chudoby 1975–2000

Skupiny RZ	Stav roku 1975		Základní scénář		Alternativní scénář	
	% populace	Počet absolutně chudých v mil.	% populace	Počet absolutně chudých v mil.	% populace	Počet absolutně chudých v mil.
Země s nízkým důchodem	52	630	27	540	13	260
Země se středním důchodem	16	140	4	60	–	–
Všechny RZ	37	770	17	600	7	260

Pramen: The World Bank: World Development Report 1978, Washington D. C. 1978, str. 33.

Nicméně i v pořadí prostředků boje dominuje ve Zprávě I. stále již překonaný důraz na ekonomický růst. Ačkoli bylo známo, že První rozvojová dekáda (1960–1970), jejíž filosofii by bylo možno shrnout do hesla „ekonomický růst řeší vše“, neuspěla, je hierarchie takováto:

1. Rychlý a trvalý hospodářský růst.
2. Modifikace typu ekonomického růstu směrem k růstu produktivity a příjmů chudých.
3. Zlepšení dostupnosti chudiny k základním veřejným službám.
4. Udržování mezinárodního prostředí, které by bylo podpůrné pro rozvoj. Toho by se mělo dosáhnout v rámci mezinárodního obchodu, růstem půjček a úvěrů za tržních podmínek (at market terms) a růstem objemů koncesivní pomoci.⁵⁾

Rychlý růst je označen za „základní faktor jakékoli rozvojové strategie“ (fundamental to any development strategy).⁶⁾

Tento závěr je překvapující, protože

- výsledky 1. rozvojové dekády OSN přinesly rychlejší růst, ale nezajistily samy o sobě zlepšení sociální situace,
- filosofii 2. rozvojové dekády OSN (1970–1980) se proto stalo heslo „růst a sociální spravedlnost“ (growth and social justice).

Zpráva I. obsahuje podrobný výčet kroků a scénářů, jak by bylo možné dosáhnout snížení či eliminace absolutní chudoby. (Viz tab. 2)

Dva scénáře jsou označeny za zásadní, a to tzv. základní (Base Scenario) a alternativní (Alternative Scenario).

Růst HDP měl dosáhnout 5,7 % pro RZ a 4,2 % pro RTE, což již v roce 1978 muselo být pokládáno za zjevně nadsazená čísla (pozdější vývoj to potvrdil). Horší ovšem byla opět samotná premisa, že sám urychlený růst vyřeší, anebo se bude podstatně po-

dílet na řešení problémů sociálních, důchodové nerovnosti, vzdělanosti, ekologie a na dalších světových problémech.

Zakladatel Římského klubu o Zprávě I. napsal zdrcující kritiku. Kritizuje ji především za „ekonomismus“ (fascinování růstem), když napsal: „...můžeme začít s tím, že dokonce i Světová banka, tak přísný soudce při mnoha příležitostech a nevyčerpatelný zdroj informací, zde padá za obět ekonomickým deziluzím... je jasné, že zpráva z roku 1978 nikde nejde za limity a omezení, která zatěžují veškeré lidské aktivity... priorita, daná ekonomice, by nikdy neměla být pokládána za nic jiného než bezpodstatnou hypotézu. Zde existuje fundamentální pokrytectví, spojené s touto argumentací třípytých slibů, o nichž autoři vědí, že je nikdy nebudou schopni splnit“.

A. Peccei, kterého vskutku nelze považovat za žádného revolucionáře (celý život byl kapitalistou a manažerem par excellence), napsal dále, že Světová banka touto Zprávou vyzvala naprostou většinu lidstva vlastně k rezignaci na změny, „...že nebude žádných změn v základním směru dění, chudí lidé na světě budou pokračovat tiše v přijímání svého ztroskotaného údělu, že nezaměstnanost nebude ničím jiným než jednou jedinou numerickou variantou v ekonomické rovnici, že ceny budou určovány pouze světovým trhem – když to ekonomika bude potřebovat – a že ekosystém může kdykoli počkat, až se nám zdaří znovu rozhybat ekonomiku.“⁷⁾

Lze asi těžko nalézt jiná slova k ohodnocení výsledků Zprávy I. Přímočarý až cynický ekonomismus pouhého ekonomického růstu (doplněný až druhotně několika dalšími, spíše proklamativními hesly) učinil boj proti chudobě zcela závislým na globální a regionální ekonomické konjunktuře.

Ta se však v 80. letech vyvíjela zcela v protikladu k původním předpokladům Zprávy I. Světové banky. Nejprve byly RZ vystaveny strmému pádu cen surovin a provozybů (1981–1984), RTE tzv. druhému ropnému šoku (1981–1982), který sice nepomohl růstu několika RZ – členům OPEC, ale postihl většinu zemí neropných – nejprve přes růst cen ropy z dovozu a posléze ze ztlumení světové konjunktury. Nastala tzv. ztracená dekáda (decade lost) 80. let, kdy růst nečinil předpokládaných 5,7 %, ale méně než polovinu (2,7 %) v RZ a totéž (1,9 %) v RTE. V první polovině 80. let dokonce vypadala situace na úplnou katastrofu, ve druhé se poněkud, nicméně velmi mělce, světová konjunktura zlepšila. Ani jeden ze scénářů Zprávy I. se nepodařilo v postupných cílech plnit, což bylo jasné již velmi brzy po jejím vyhlášení.

Jak na to reagovala Světová banka? K prvé změně náhledu došlo hned v roce 1980, poté v roce 1985 a konečně v roce 1990. V roce 1980 Světová banka konstatovala, že nedostatek kapitálu není sám o sobě příčinou nedostatečného sblížení a boje proti chudobě a zřejmě též jako reakci na strategii základních potřeb (basic needs) vyhlášenou ILO, jež se setkala s poměrně příznivou odezvou, zařadila mezi priority též zdravotnictví a výchovu jako prostředek „pozvednutí růstu důchodu chudých lidí“.⁸⁾ V roce 1990 byla přidána ještě pracovně náročná růstová strategie, při ekonomické liberalizaci, investicích do infrastruktury a poskytování základní školní a zdravotní péče. Nicméně vždy v kontextu „důrazu na zlepšení hospodářského managementu a povolení většího prostoru působení tržních sil“.⁹⁾ Ekonomické liberalizace a rozšíření tržního mechanismu nebyly ve strategii Světové banky nikdy ani v nejmenším zpochybňovány, a to navzdory naprostému neúspěchu původní Zprávy, vždy byly a zůstaly axiomaticky základem a rámcem jakýchkoli dílčích opatření. Dokonce se zdá, že explicitnost nutnosti jejich posílení za 20 let ještě postupně rostla.

○

¹⁾ Viz Macmillanův slovník moderní ekonomie (D. W. Pearce ed.), Victoria Publ., Praha 1994, str. 133.

²⁾ World Bank Report 2000/2001, Overview. Attacking Poverty: Opportunity, Empowerment and Security, Washington, D. C., str. 3.

³⁾ V nejnovější době obdržel ostatně Nobelovu cenu (1998) za tuto problémovou oblast indický ekonom Amartya Sen.

⁴⁾ Galbreith, J. K.: Its Elementary, My Dear Watson, Newsweek, October 1978.

⁵⁾ The World Bank: World Development Report, August, Conclusions, str. 65.

⁶⁾ Tamtéž.

⁷⁾ Peccei A.: One Hundred Pages for the Future – Reflections of the President of the Club of Rome, Futura, London and Sydney 1982, str. 98 a 99.

⁸⁾ Viz str. 12 této studie.

⁹⁾ World Development Report 1980, cit. podle World Development Report 2000–2001, str. 6.

Předsednictví s buřinkou: Belgie v čele EU

Dobré logo je v současnosti neodmyslitelnou součástí úspěšného předsednictví EU. Země, která po šest měsíců určuje agendu Rady ministrů a Evropské rady, která řídí jednání obou rad, jakož i desítek nejrůznějších výborů, podvýborů a pracovních skupin a která se po šest měsíců stává jedním z hlasů zastupujících Unii navenek, musí dbát i o patřičnou mediální prezentaci. Belgie, jejíž předsednictví začalo v červenci, si za dominantu svého loga zvolila buřinku provedenou ve státních barvách¹⁾.

PETR DRULÁK

Buřinka přirozeně evokuje díla asi nejznámějšího belgického umělce minulého století. Surrealistický malíř René Magritte z ní učinil svůj umělecký podpis. Tuto důstojnou pokrývku hlavy ovšem můžeme rovněž spojit s Magrittovým neméně slavným, byť fiktivním, krajanem, geniálním detektivem Herculem Poirotem. Z pohledu probíhajícího předsednictví jsou obě interpretace namístě. Pokud mají Belgičané realizovat svůj mimořádně ambiciózní program, neobejdou se bez magrittovské fantazie a poirotovského důvtipu.

Oč Belgii jde?

Premiér Guy Verhofstadt definoval koncem května šest základních témat belgického předsednictví a šest konkrétnějších priorit (oproti trojici priorit – zaměstnanost, životní prostředí, rozšiřování – předcházejícího švédského předsednictví). První šestice zahrnuje (Verhofstadt, 2000a):

- zintenzivnění debaty o budoucnosti Unie,
- vytváření sociální Evropy,
- podporu politiky udržitelného hospodářského růstu a společné hospodářské politiky,
- vytvoření evropské oblasti svobody, bezpečnosti a justice,
- podporu udržitelnému rozvoji a zvyšování kvality života,
- rozšiřování a posilování společné zahraniční a bezpečnostní politiky.

Mezi prioritami má první místo úspěšné zavedení eura do oběhu, které začne 1. ledna 2002. Jedná se o zásadní projekt, který podstatně změní vnímání procesu integrace ze strany občanů. Role belgického předsednictví se soustředí na monitorování příprav a intenzivní informační kampaň; vlastní zavedení je v rukách Evropské centrální banky a národních vlád a bude probíhat až za španělského předsednictví.

Druhou prioritou, navazující na jednu z priorit švédského předsednictví, je příspěvek k vytváření evropského sociálního modelu opírajícího se o rovnost příležitostí, zapojení zaměstnanců do rozhodování podniků, potírání chudoby a reformy důchodových systémů. Jeho součástí je rovněž měření zaměstnanosti nejen z kvantitativního, nýbrž i kvalitativního hlediska a Belgi-

čané by měli rozpracovat oba způsoby vyhodnocování.

Třetí prioritou navazuje na finské předsednictví a týká se vytváření společné azylové a imigrační politiky. V oblasti azylové politiky jde především o harmonizaci procedur poskytování azylu a nakládání s běženci. V oblasti imigrace půjde o formulaci základní strategie, která by se měla opírat mj. o partnerství se státy, z nichž imigranti přicházejí. Znamená to rovněž hlubší spolupráci při boji proti obchodu s lidmi či lepší policejní spolupráci proti násilnostem při demonstracích (L'agenda d'une présidence très occupée, Le Soir, 26. 6. 2001). Nástrojem spolupráce má být Eurojust, síť mezi vyšetřujícími soudci v EU.

Čtvrtá a pátá prioritou opět navazují na švédské předsednictví. V oblasti ochrany životního prostředí jde mimo jiné o uskutečňování strategie udržitelného rozvoje, prosazování environmentální dimenze v dopravní politice (v září se bude v Lovani konat společná Rada ministrů dopravy a životního prostředí, Belgičané usilují o vyšší zdanění kerosenu a omezení hlukové zátěže související s leteckou dopravou) či přijetí nařízení o odpadech (L'agenda d'une présidence très occupée, Le Soir, 26. 6. 2001).

V páté prioritě rozšiřování se Verhofstadt hlásí k závěrům z Nice (oproti švédskému předsednictví, které signalizovalo zájem být ambicióznější) a jeho výrok, že každý kandidát bude posuzován výhradně podle svých výsledků při přejímání *acquis communautaire*, byl interpretován jako skryté varování zaostávajícímu Polsku (Verhofstadt vows applicants will face level playing field, European Voice, vol. 7, No.23, s. 2). Ačkoliv od Belgie nelze očekávat, že by rozšiřování bylo mezi jejími prioritami tak vysoko jako u předchozího švédského předsednictví, bude patrně výše než u následného španělského předsednictví. Belgický přístup k rozšiřování je spíše pragmatický, v konečném důsledku je to, slovy premiéra, „ta nejlepší odpověď na migrační tlaky a žádosti o azyl“ (Verhofstadt rêve l'euro-rennaissance, Le Soir, 29. 6. 2001). Snad tento pragmatismus pomůže přesvědčit veřejné mínění, které je v Belgii vůči rozšiřování

ještě o něco skeptičtější než ve většině ostatních států Unie.

Šestou prioritou je oblast společné zahraniční a bezpečnostní politiky, kde Belgie usiluje o lepší koordinaci mezi vysokým představitelem Javierem Solanou a Evropskou komisí. Mezi prioritní oblasti řadí mimo míst stálého zájmu EU, jakými jsou Rusko, Balkán a Blízký východ, také oblast střední Afriky, k níž Belgie váže minulost koloniální velmoci.

Korunou belgického předsednictví by se měla stát prosincová Evropská rada v Laken, na níž by měla být přijata Deklarace z Laken. Tato deklarace, která je ve skutečnosti prioritou priorit belgického předsednictví, má posloužit jako základní dokument dalším diskusím o budoucím uspořádání EU vedoucím k mezivládní konferenci 2004. Měla by přispět ke strukturování těchto diskusí, v nichž se Belgie zaměřuje na otázku distribuce kompetencí mezi Unii, členskými státy a regiony. Premiérův eminentní zájem na úspěchu v Laken se potvrdil, když pro tento účel vytvořil zvláštní poradní skupinu složenou z významných osobností evropské politiky (např. Delors, Geremek, Dehaene, Amato) (Le Soir, 27. 6. 2001, La joyeuse entrée de Laeken), která má napomoci ideově připravit summitu.

Hlavy pod buňkou

Za uskutečňování priorit nesou odpovědnost představitelé současné vládní koalice sdružující liberály, socialisty a zelené. Tato „duhová“ koalice vznikla po volbách v roce 1999, v nichž utrpěla drtivou porážku katolické strany, které dominovaly belgické politice po celé minulé století. Ačkoliv na domácí scéně dochází k ostrým střetům mezi koalicí a katolickou opozicí, v otázce evropské politiky Belgie panuje shoda o základní orientaci na federalistické uspořádání EU (Drulák, 2000) a duhová koalice může počítat ve věci předsednictví s podporou katolické opozice (Le Soir, 28. 6. 2001, „Nous aiderons la présidence“). Podobně jako u jiných i v případě belgického předsednictví lze očekávat, že nejlivnějšími postavami budou premiér, ministr zahraničí a ministr financí.

Současný premiér Verhofstadt vstoupil do velké politiky v 80. letech jako liberální politik thatcherovského typu s radikálními plány společenských reforem, po jejichž neúspěchu odchází do ústraní. Po fenomenálním návratu na výsluní se Verhofstadt objevuje ve druhé polovině 90. let jako vyzrálejší a méně radikální modernizátor, u něhož se liberální instinkty doplňují s tradičním belgickým eurofilstvím. Je ochoten přiznat, že euroskeptici mají často pravdu, když kritizují nedostatek demokratičnosti, efektivnosti a transparency evropských institucí či se obávají ztráty identity (Verhofstadt rêve l'euro-rennaissance, Le Soir, 29. 6. 2001). Jedním dechem však odmítá euroskeptická řešení, a naopak navrhuje posílit evropské instituce. Jeho chuť k reformám

ho sblíží spíše s britským premiérem Blairem než s tradičními belgickými partnery v Paříži. Někteří komentátoři mluví o nové ose spojující Verhofstadta s Blairem, Aznarem a Prodim, která by mohla hrát podobnou roli jako spojenectví Kohla, Mitterranda a Delorse (Belgium bids for place in premier league, European Voice, vol. 6, No. 22, s. 8). Po summitu v Nice je třeba brát podobné úvahy jen se značnou rezervou. Zatímco Blair s Aznarem se vraceli ze summitu celkem spokojeni, Verhofstadt, který se v Nice stal jakýmsi neformálním mluvčím malých států, utrpěl trpkou porážku.

Zatímco vlámský liberál v čele vlády platí za politického vizionáře, vládnoucí koalice je do značné míry dílem obratného politického operátora Louise Michela, který se v roce 1999 jako vůdce frankofonních liberálů stal ministrem zahraničí a „silným mužem“ kabinetu. Rovněž Michel je reformátorem, od svého nástupu se snaží uskutečňovat „etikou zahraniční politiku“, která tvrdě vystupuje proti porušování lidských práv, hrozbám demokracii a realpolitickým praktikám. Tento přístup se radikálně rozchází s tradiční pragmatičností belgické diplomacie a spíše se blíží některým pokusům nizozemských sousedů. Michelova Belgie se stala zemí, kde jsou vyšetřováni bývalí a současní vysocí zahraniční představitelé (např. Pinochet, Šaron), kde jsou trestáni pachatelé rwandské genocidy a která nekompromisně odsuzuje i své partnery v EU, pokud se domnívá, že jejich vlád se účastní síly ohrožující demokracii (Rakousko, Itálie) (Conscience-in-Chief, European Voice, vol. 7, No. 23, s. 10). Otázkou je, do jaké míry se mezinárodněpoliticky nezkušený Michel bude schopen během předsednictví prosadit vedle zkušeného diplomata Solany za situace, kdy některé členské země mohou být v pokušení znesnadnit moralizujícímu Belgičanovi život.

Řešení problémů spojených s přípravou na zavádění eura do oběhu je v rukách dalšího valonského liberála, ministra financí Didiera Reynderse. V loňském roce se Reynders vyznamenal přípravou liberální reformy belgického daňového systému a byl jedním z organizátorů fúze kapitálových trhů v Bruselu, Paříži a Amsterdamu (Tough-talking Euro Group chief, European Voice, vol. 6, No. 44, s. 10). Jeho ideologický profil intervencionisticky laděného liberála ho, podobně jako Verhofstadta, sblíží se blairistickou politikou třetí cesty. Ovšem v důsledku britské neúčasti v euru je Reyndersovým nejbližším partnerem francouzský ministr financí Fabius, s nímž se shoduje v zájmu budovat politickou protiváhu Evropské centrální banky. Reynders, který předsedá euroskupině již od letošního ledna (neboť Švédsko předsedající Unii v první polovině roku není členem euroskupiny), se pro-

to snaží profilovat jako „pan Euro“, který je povolán politicky reprezentovat společnou měnu na světovém fóru, což vyvolává příležitostné neshody s guvernérem Evropské centrální banky Duisenbergem (Réussir la plongée dans l'euro, Le Soir, 26. 6. 2001). O podporu eura se od počátku svého předsednictví snaží rovněž prostřednictvím tvrdší fiskální disciplíny v členských státech (Belgium pledges tougher regime to boost ailing euro, European Voice, vol. 6, No. 40, 1).

Neznamená to však, že předsednictví je pouze v rukách federálních politiků. Důležitou roli hrají představitelé regionálních vlád. Bude docházet k poněkud neobvyklým situacím, kdy některým jedním Radou ministrů (průmysl, školství, kultura, výzkum) nebude předsedat představitel belgického státu, nýbrž například ministr reprezentující valonský region či vlámské společenství (Verhofstadt, 2000b). Ještě větší roli než politici mohou hrát belgičtí úředníci. Předsednictví přináší obrovskou administrativní zátěž i větším státům v Unii. Pokud posuzujeme vyhlídky belgického předsednictví podle efektivnosti, s níž země implementuje evropskou legislativu, není moc důvodů k optimismu. Belgie se nachází hluboko v druhé polovině žebříčku úspěšnosti implementace, což někteří autoři označují za „belgický integrační paradox“: Belgie politicky podporuje integritu, nicméně má vážné problémy tuto integrační politiku administrativně

tivně zvládnout (Dierickx, Bursens, Helsen, 2001). Vysvětlení paradoxu lze hledat jednak v nepřehledné institucionální džungli belgického federalismu²⁾ a jednak v laxním postoji a neinformovanosti řady belgických úředníků a politiků.

Brusel, domov summitů

Dva summity, které bude Belgie během předsednictví hostit (Gent, Laken), přinesou nejen organizační, nýbrž i bezpečnostní výzvu. Protiglobalizační skupiny se chystají v Laken zopakovat Göteborg (Belgium promises tough action against EU rioters, European Voice, vol. 7, No. 25, s. 1). Navíc tento problém pro Belgii s Laken nekončí. Evropská rada se má totiž z rozhodnutí summitu v Nice stát další evropskou institucí se sídlem v Bruselu. Brusel by měl od příštího roku hostit alespoň jednu Evropskou radu za šest měsíců a s rozšířením by se měl stát jediným místem pořádání summitů Unie. V Nice se tak rozhodlo z iniciativy prezidenta Chiraka, který si chtěl „koupit“ Verhofstadttův neochotný souhlas s dojednanou smlouvou (Cost share-out key to Brussels summit deal, European Voice, vol. 7, No. 4, s. 3).

Mnozí dnes mluví o danajském daru, který Belgii přinese spoustu problémů a žádné větší výhody. V probíhající diskusi na téma, kde a za kolik by se mělo nové sídlo v Bruselu postavit, zaniká jedna důležitější otázka. Určení stálého sídla je projevem posilování role Evropské rady na dlouhé cestě od neformální koordinační struktury směrem k rozhodující instituci Unie, což je vývoj, kterému se Belgie a většina ostatních malých států snažila vzdorovat. Princip jednomyslnosti panující v Evropské radě vede buď k paralýze rozhodování nebo k direktoriu, kde skupina velkých států rozhoduje bez účasti malých. Skutečnost, že Belgie se chystá přivítat instituci, která pouze zmenší její vliv, patří k dalším z paradoxů belgické integrační politiky.

Odkazy:

Dierickx, Guido a Bursens, Peter a Helsen, Sarah (2001) How to Explain the Belgian Integration Paradox? Structural and cultural explanations for the failing transposition of European directives in Belgium. University of Antwerp – UIA, výzkumná zpráva.

Drulák, Petr (2000), Belgie, profil země. Směr EU (příloha Mezinárodní politiky), 4/2000, s. 21–22.

Verhofstadt, Guy (2001a) European Union Presidency: key themes and challenges. Projev 29. 5. 2001, k dispozici na internetových stránkách předsednictví.

Verhofstadt, Guy (2001b), What kind of future for what kind of Europe?, projev 25. 6. 2001, Göttweig, k dispozici na internetových stránkách předsednictví.

¹⁾ Internetové stránky předsednictví jsou na <http://www.eu2001.be>

²⁾ Problém je naznačen v (Drulák, 2000).

Africký stát na počátku třetího milénia

PETR SKALNÍK

Politická centralizace, vrcholící státem, je v subsaharské Africe zaznamenána již v prvním tisíciletí našeho letopočtu. Po staletí tam vznikaly a zanikaly státy i impéria, aniž by byly ohrožovány z jiných kontinentů. Evropská koloniální expanze, která započala zámořskými objevy před více než 500 lety, však s sebou přinesla zásadní změny. Africké státní útvary byly vojensky poraženy nebo se staly protektoráty evropských mocností, jako byly Velká Británie, Francie, Portugalsko, Belgie a v menší nebo časově omezené míře Itálie, Německo, Španělsko a Nizozemsko. Intenzivní kolonialismus započal až s koncem 19. století a přeměnil se v různé formy nekolonialismu před čtyřiceti lety, když většina afrických kolonií získala nezávislost.

Do českého tisku psala tehdy populární novinářka Věra Šťovíčková poutavé reportáže plné optimismu o rychle se k lepšímu měnící Africe. Ty byly však po několika letech vystřídány zprávami o hrůzách bíferské války z konce šedesátých let a reportážemi světových agentur o vojenských převratech takřka ve všech afrických státech. Pak nastalo ticho let osmdesátých, kdy byla Afrike naoktrojována politika strukturního přizpůsobení Světové banky a Mezinárodního měnového fondu. S koncem let osmdesátých jsme se osvobodili od komunismu my ve střední a východní Evropě. Afričtí autokraté si muse-li chtít nechtět zvolit demokracii, alespoň formálně, aby mohli v nově nastalé situaci zůstat v okruhu přízně západní rozvojové pomoci. Nyní, dvanáct let po velké změně a na počátku třetího tisíciletí afrického státu, je čas se poohlédnout zpět a zhodnotit, do jaké míry se přechod k demokracii v Africe podařil.

Jednou z výhod demokratizace je relativní snadnost získávání informací. Vědci i novináři jsou schopni snadněji si opatřovat údaje o zemích a oblastech svého zájmu, protože „glasnost“ není tak drahá a nesnadno realizovatelná jako fungující demokracie nebo ekonomika. Jistou nevýhodou je naopak obrovské množství často neověřitelných protichůdných dat, která vyžadují důkladnou analýzu a kritiku pramenů. Liberální bádání o Africe by rádo vidělo východisko: Europocentrické recepty ekonomického růstu se spolu s demokratickou politikou zaslouží o novou Afriku, která už bude dospělá, schopná se vyvíjet jako Evropa, přinejmenším jako Evropa střední a východní, tedy směrem k formálnímu tržnímu hospodářství, slabšímu státu a občanské společnosti. Údaje o Africe devadesátých let 20. století, získané africkými a evropskými afrikanisty, však hovoří jinak. Ukázalo se, že v Africe se vyvinul stát ovládaný politikou břicha (politique du ventre)¹⁾, klientelismus vede k takovému státu, jenž fal-

zifikuje své činy (État falsificateur)²⁾, stát je v podstatě neopatrimonální, tj. soukromým vlastnictvím nových afrických elit, které si přisvojily formálně nezávislý stát.³⁾

Béatrice Hibouová píše o vzrůstajícím zadlužení a korupci, které vyvolaly nutnost intervencí MMF a SB. V makroekonomickém smyslu to znamenalo zavedení rozpočtové rovnováhy, reformu daňového systému, likvidaci zadlužení, restrukturalizaci a privatizaci bankovního systému. Dále bylo zapotřebí liberalizovat zahraniční i vnitřní obchod, potlačit stabilizační fondy a úřady pro regulaci ekonomiky, podmínky pro investice a výrobu se naopak měly změkčit, měla být provedena privatizace veřejných podniků. Zároveň s tím se měly liberalizovat legislativní nástroje (trh práce), měl se zefektivnit politicko-instituční rámec (instituce „dobrého“ vládnutí). Výsledkem mělo být snížení korupce a arbitrárních postupů státní správy, neformální sektor a paralelní trhy ekonomiky měly být absorbovány formální tržní ekonomikou.

Hibouová však konstatuje, že pro Afriku to byla ztracená léta. Dnes lze hovořit o zvýšení korupce, nelegálního obchodu, kriminalizace státu a šíření války a anarchie. Vysvětlit tento paradoxní výsledek dobrých úmyslů reformy strukturního přizpůsobení není snadné. Hibouová, Migdal⁴⁾, Reno⁵⁾ a další dokazují, že na rozdíl od předpokladů MMF a SB, mnohých badatelů a novinářů nejde v Africe o slabost státu, nýbrž o jeho úspěšné přizpůsobení africkým podmínkám. Pro popsání specifické formy afrického státu používá Bayart výrazu „oddenkový stát“ (État-rhizome) a Reno „stínový stát“ (shadow state).⁶⁾ Původ tohoto státu podle Bayarta je třeba hledat v koloniálním státu s nejistotou kolonizátorů a poměrnou slabostí jejich prostředků, jež způsobují, že nejviditelnější vztahy, instituce a osoby nejsou zdaleka nejmocnější a ty, které se zdají být státu protivné, jsou často jeho součástí. Hibouová

uvádí příklad Touby, svatého města sekty muridů v Senegalu, jež je spíše známo jako centrum pašeráctví a jako takové je nejdynamičtějším městem v zemi. Toubu však vůbec není nějaký antistát, nýbrž je výrazem neformální stránky senegalského státu, který Toubě propůjčuje řadu koncesí, výsad a vynětí z trestních postihů tamních ekonomických deliktů. Stát se všude v Africe podílí na neformální ekonomice, zejména v mezinárodním obchodě. Například v Ugandě je to *magendo*, ilegální vývoz výrobků tropického zemědělství, který je vlastně prostoupením černého trhu trhem státem kontrolovaným. Magendo je nástrojem formování nové vládnoucí společenské třídy. V Zimbabwe obchod se slonovinou a nosorožími rohy je dílem geril i vojenských kruhů. Ilegální vývoz diamantů je také spíše záležitostí vyšších státních kruhů než malých zednářů.

Všude v Africe patří elity mezi největší daňové podvodníky. V Cocody, bohatém předměstí hlavního města Pobřeží slonoviny Abidžanu, je vymahatelnost daní pouze tříprocentní. Podobně je tomu s kredity u krachujících bank, u kterých si půjčovali členové elit. Oddělkový stát však není homogenní, mezi Dakarem a Toubou vznikají občas třenice. Nejde však o posílení občanské společnosti na účet oslabeného státu. Privatizace vyvolává klanové souboje. Například v Kamerunu probíhají „války“ mezi seskupeními kolem ministra pošt a kolem generálního sekretáře úřadu prezidenta o privatizaci komunikační společnosti Intelcam nebo o to, která elitní skupina si присvojí výtežek z nadfakturace ceny počítačů koupených státem pro vrcholnou schůzku Organizace africké jednoty. William Reno ve své knize o Siere Leone ukazuje, že tamní občanská válka má kořeny v přílišné fragmentaci státního aparátu, která nakonec nabyla násilnických forem. Liberalizace a deregulace místo trhu vedly spíše k expanzi vztahových sítí, jež ovládly ekonomiku. Státní správa se stala spolupachatelem hospodářských zločinů, tím spíše, že neustále klesaly její příjmy a často nebyly vypláceny mzdy. Politická nestabilita pak přispívala ke spěchu při obohacování se. Státní úředníci pracovali stále kratší dobu bez disciplinárních následků, hledali si vedlejší zaměstnání, což vedlo k dalšímu snižování výkonu. V Africe se rozšířila atmosféra všeobecné korupce, stát ztratil důvěryhodnost, laxismus vedl k oslabení kontroly nebo jejímu úplnému zmizení.

Kombinace delikventnosti ve státní správě a delegitimizace veřejné moci vedly k její rostoucí privatizaci neformálními kruhy „stínového“ státu. Dokonce i zahraniční firmy jsou občas nuceny ubírat se těmito cestami. Posiluje se paralelní správa, a tak například podniky, které potřebují novou licenci, musí jednat se dvěma správami, formální a neformální. Ta formální nevede k výsledku, neformální ano. Je však třeba vést i formální jednání, aby byly splněny požadavky mezinárodních fondů. Přitom správní moc je fragmentována do řady malých pašalíků jednotlivých vyšších úředníků, které nikdo není z centra schopen kon-

trolovat. Vnější intervence situaci ještě zhoršují, protože hlavním zájmem MMF je stav veřejných financí, dále usilí o privatizaci veřejných služeb a nakonec podpora občanských asociací a jiných nevládních organizací. Přežití vlád stále více závisí na vnějších zdrojích, a proto se vlády starají více o svou pověst v zahraničí než o vnitřní legitimitu. Vzniká bludný kruh a situace v administrativě je stále zvrácenější. Privatizují se například celní správy a v nejhorších případech i celá správa veřejných financí s pomocí velkých zahraničních firem. Tato opatření však nemají účinek, určitě ne ten zamýšlený. Zpronevěra je pravidlem. V Kamerunu vedla privatizace celní správy k prudkému poklesu příjmů, neboť zboží bylo směřováno přes Rovníkovou Guineu nebo záměrně docházelo po pracovní době. Soukromé společnosti zabývající se veřejnými službami jsou kromě toho pod politickým tlakem, a pokud jsou zahraniční, nevytváří se u místních úředníků znalost „dobrého vládnutí“. Některé zahraniční společnosti „divoce“ privatizují části přístavů, jako je tomu v Kamerunu, kde malajsijské a thajské společnosti s – úplatným – souhlasem místních vysokých úředníků ovládají přístavy, kam nesmějí celníci ani bezpečnost.

Mohli bychom takto pokračovat ve výčtu důkazů o provázanosti státu a kriminality snad donekonečna. Závěry skupiny badatelů kolem Bayarta jsou dosti skeptické, nenabízejí jiné východisko než konstatování, že v Africe se stát stal přímým podílníkem na kriminalitě a že v případě Afriky už dávno nešlo a stále méně jde o marginalnost Afriky, nýbrž o to, že Afrika se intenzivně zúčastní na mezinárodní dělbě práce, byť v pozici mistra extraverze fondů vytvářených mimo tento kontinent. Bayart v jedné ze svých posledních prací odmítá jak afropesimismus, tak afrooptimismus. „Jedinou jistotou o budoucnosti je, že Afrika se vklíní do mezinárodního systému. V dobrém i zlém bude toto pokračovat a globalizace se nezastaví u břehů Afriky...nejpravděpodobnější strategií afrických států bude strategie zdarma se vezoucího (free rider), ... který v mezinárodním systému zůstává chudým akterem, nuceným žít z ruky do úst“.⁷⁾

Proti tomuto postoji, který nazývá „novým barbarstvím“, se postavil Patrick Chabal, jenž apokalyptickou vizi odmítá, a přestože vychází ze stejných údajů, interpretuje je jinak. Pro Chabala je současná africká neutešená ekonomická a politická situace součástí přechodu k modernitě. Chabal vidí východisko ve využití nepořádku, vládnoucího v Africe, ke konstruktivnímu překonání krize, jež spočívá především v tom, že Afrika neprochází krizí tradice, nýbrž modernity, která zatím nevedla k dávno očekávanému rozvoji. Patrimoniální či neopatrimoniální stát, který dnes v Africe nacházíme, je výsledkem afrikanizace dědictví kolonialismu. Chabal nabádá k politické instrumentalizaci nepořádku, zejména patrného v nefunkčnosti státní správy, v nerespektování pravidel formálního politického a ekonomického sektoru a ve všeobecném utíkání se k osobním řešením

problémů společnosti. Odmítá tezi o iracionalitě tohoto nepořádku, pouze jej chce pochopit zevnitř, bez europocentristických klíčů. Jak však poznamenává jeden z recenzentů knih Bayarta a kol. (1997) a Chabala s Delozem (1999), ani Chabal kromě temných předpovědí nenabízí řešení. V afrických poměrech zní politický slovník skutečně jinak než například v Evropě: volby jsou tam cvičením, při němž „velcí muži“ (domácí africký termín) krmí a hladí své voliče a ti jim na oplátku potvrdí svou věrnost, politická strana je v Africe osobní armádou velkého muže a demokracie více stran je zástěrka pro tribalismus, zatímco privatizace znamená výprodej vyloupeného státu těm, kteří jej již ovládají. Snad jen, píše recenzent, nezávislá třída státních úředníků, dědiců kolonialismu, by se mohla v budoucnosti osvobodit z etnických a náboženských pout a sloužit všem občanům (srv. The Economist, 7. 8. 1999).

Nigerijský autor Claude Ake zase tvrdí, že stát v Africe více méně zmizel ze scény. Píše přímo, že stát v subsaharské Africe je velice rudimentární, pokud se o něm vůbec dá říci, že existuje. Je to způsobeno tím, že byl vytlačen kolonialismem, který při svém násilném výpadu proti domorodým společnostem preferoval primární skupiny. Byl však také vytlačen státoporným procesem v postkoloniálním období, jenž byl téměř stejně násilný jako obdobný proces v období koloniálním. I výsledky byly podobné. Když nastala možnost změny směrem k demokracii po roce 1989, nepřistoupilo se k žádoucím reformám. Podle Akeho vhodná demokracie pro Afriku musí obsahovat tyto čtyři elementy:

1. V takové demokracii skutečná rozhodovací moc lidí musí mít přednost nad formálním volebním souhlasem, což vyžaduje mimo jiné decentralizaci moci ve prospěch místních demokratických formací.

2. Musí to být sociální demokracie, která preferuje konkrétní politická, sociální a ekonomická práva oproti liberální demokracii, jež je založena na abstraktních politických právech. Takováto sociální demokracie investuje mohutně do zlepšení zdraví lidí, do školství a do budování participujících struktur.

3. Kolektivní práva musejí mít primát nad individuálními právy. To znamená uznání národností, podnárodností, etnických skupin a pospolitostí jako společenských formací, které vyjadřují svobodu a seberealizaci. Tyto skupiny musejí mít právo na kulturní projev a politickou a ekonomickou participaci, vyjádřené konsoциаčními institucemi na celostátní, regionální i pospolitní úrovni.

4. Tato demokracie musí být inkorporující, tj. její legislativní orgány musejí vedle národnostních skupin zahrnovat i další masové organizace mládeže, odborové hnutí, ženské organizace, bez nichž jsou demokracie a rozvoj nepravděpodobné.

Ake kritizuje Sever, tj. liberální západní demokracie, že ve snaze globalizovat demokracii po skončení studené války zredukovaly demokracii na pouhé pluralitní volby, což umožnilo některým nejznámějším světovým

autokratům, jako jsou keňský prezident Daniel Arap Moi či kamerunský prezident Paul Biya, zůstat u moci a zdobit se demokratickými zásluhami bez toho, že by skutečně reformovali své represivní režimy. Zastává však tezi o marginalitě Afriky, která umožňuje právě takové hry na demokracii. Přiznává pokrok například v Mali či Beninu, kde došlo ke znatelné demokratizaci. Přesto podle Akeho „většina Afriky je stále daleko od liberální demokracie a ještě dále od participativní sociální demokracie“.⁸⁾ Je tu však silná vnitroafrická motivace k demokracii, o které se věří, že vyvede Afriku ze slepé uličky závislého rozvoje. Ake je přesvědčen, že jedině demokratická revoluce může zdat krizi nedorozvívání se. „Pro Afričany je usilování o demokracii otázkou přežití; věří, že k tomuto úsilí není alternativa, že nemají co ztratit a mohou jen mnoho získat“, Afrika touží po druhé nezávislosti, tentokrát na svých vládách, uzavírá Ake.⁹⁾

Z tohoto krátkého pohledu na problémy státu a demokracie v současné Africe lze vyvodit nejméně jeden závěr, totiž, že politická kultura v Africe se dosti zásadně liší od západoevropského liberálního modelu. Mohli bychom jistě poukázat i na zajímavé paralely s postkomunistickým vývojem ve střední, a zejména východní Evropě, neboť tzv. druhý, socialistický, svět zmizel a nyní se rozhoduje, zda jeho pohrobci splynou se světem třetím nebo alespoň v některých případech s prvním. Afrika bude muset podobně jako střední a východní Evropa hledat svou vlastní cestu jak k demokracii, tak k formě státu, který jí bude nejlépe vyhovovat. Jedním z momentů v africké renesanci, po níž se nyní v Africe volá, může být i využití některých principů tradiční předkoloniální africké politické kultury, tj. těch hodnot a praktik, které se nám v postkomunistické Evropě nenabízejí než ve velmi pochybném ultranacionalistickém hávu.

○

¹⁾ J.-F. Bayart, *L'Etat en Afrique. La politique du ventre*. (1989) Paris, Fayard; též *The State in Africa*. (1993) *The politics of the belly*. Longman, Harlow. Týž. *Africa in the world: a history of extraversion*. (2000) *African Affairs* 99: 217–267.

²⁾ B. Hibou, „Le 'capital social' de l'Etat falsificateur, ou les ruses de l'intelligence économique“ (1997), in J.-F. Bayart et al. *La criminalisation de l'Etat en Afrique*. Paris, Éditions Complexe. Tatáž *La privatisation des États* (1999). Paris, Karthala.

³⁾ P. Chabal, *Apocalypse now? A postcolonial journey into Africa*. (1997) Inaugural lecture, delivered on 12 March 1997 in King's College, London. P. Chabal and J.-P. Deloz *Africa works. Disorder as political instrument*. (1999) London, James Currey.

⁴⁾ J. S. Migdal, *Strong societies and weak states: state-society relations and state capabilities in the Third World*. (1998) Princeton, Princeton University Press.

⁵⁾ W. Reno, *Corruption and state politics in Sierra Leone*. (1995) Cambridge, Cambridge University Press.

⁶⁾ Srovnaj s mexickou případovou studií J. Gledhill (1999), *Official masks and shadow powers: towards an anthropology of the dark side of the state*. *Urban Anthropology* 28 (3–4): 199–251.

⁷⁾ Bayart, op. cit. 2000, str. 267.

⁸⁾ C. Ake, *Democracy and development in Africa*. (1996) Washington, The Brookings Institution, str. 137.

⁹⁾ Tamtéž, str. 139.

Kolik strategie lze skrýt v jednom regionu?

JIRÍ ŠTĚPANOVSKÝ

Tisková zpráva o konferenci o „regionálním partnerství“, konané 6. června 2001 ve Vídni, pravila: „Na pozvání rakouské ministryně zahraničních věcí Benity Ferrero-Waldnerové se setkali ministři zahraničí České republiky, Maďarska, Rakouska, Slovinska a Slovenska, jakož i státní tajemník Polské republiky, aby jednali o budoucím regionálním partnerství. Jeho cílem má být posílení regionální spolupráce k podpoře přípravy rozšíření Evropské unie a aktivnější spolupráce v tematických komplexech v rámci EU.“

Tato věta shrnuje výsledky více než půlročního úsilí paní Benity Ferrero-Waldnerové, která se díky svému předchozímu úspěšnému boji za zrušení tzv. sankcí EU proti černo-modré koalici vlád lidovců (ÖVP) a Svobodných (FPÖ) v minulém roce stala v Rakousku nejpobornějším členem vlády. Obdiv si zaslouhuje tím spíše, že to v současném Rakousku není jen ministryně zahraničních věcí, kdo působí na jeho zahraniční politiku.

Osm mini-mistrů rakouské zahraniční politiky

Vídeňský publicista Otmar Lahodynsky uvádí ve stati „Benitin akt balance“ (Profil 20/2001), že je to kromě ministryně ještě nejméně osm státníků a politiků, kteří kromě ní nejčastěji „provazují“ rakouskou zahraniční politiku. Podle jeho názoru to jsou: Wolfgang Schüssel, Thomas Klestil, Susanne Riess-Passerová, Herbert Scheibner, Josef Pühringer, Jörg Haider, Alfred Gusenbauer a Erhard Busek.

Hlavní rysy přístupu těchto osobností k mezinárodním otázkám bych českému čtenáři charakterizoval asi takto:

1. **Wolfgang Schüssel**, současný kancléř – předseda spolkové vlády a hlava lidové strany ÖVP, který byl již ministrem zahraničních věcí ve vládách předchozích, a snad i proto pokládá evropskou politiku za svou doménu. Jako hlava koalice musí dbát o její udržení. Činí tak buďto tím, že nereaguje na osobité názory „Svobodných“ (ať již členů vlády, nebo Jörga Haidera), anebo tím, že se těmto názorům přizpůsobuje. Takže např. zatímco jeho ministryně zahraničních věcí vícekrát prohlásila, že rakouská vláda „nejunktimuje“ otázku tzv. Benešových dekretů nebo Temelína se vstupem Česka do EU, prohlásil srdnatě rakouský kancléř na posledním sudetoněmeckém srazu v Augsburgu: „Nejpozději v okamžiku, kdy Češi vstoupí do Evropské unie, nebudou už Benešovy dekrety moci platit“ (Lidové noviny 9. 6. 2001/25).

2. **Thomas Klestil**, spolkový prezident (ÖVP), patří mezi členy lidové strany, kteří spolupráci ve vládě s Haiderovými „Svobodnými“ nevítali, dva ze „Svobodných“ pro jejich předchozí názory a chování odmítli do černo-modré koalici vlády schválit a přiměl tuto vládu, aby již při svém ustavení schválila všechny základní demokratické principy a zásady v preambuli k vládnímu programu. Ministryni zahraničí komplikuje život tím, že se rád nechává zvát i tam, kam členové dnešní vlády dosud zvání nejsou. Dobrou informovanost mu plně zajišťuje jeho manželka Margot Klestil-Löfflerová, která vede kabinet generálního tajemníka MZV. Snad je to jeden z důvodů, proč jí ministryně údajně nabízí funkci rakouské velvyslankyně u úřadovny OSN nebo OBSE ve Vídni.

3. **Susanne Riess-Passerová**, místokancelářka (FPÖ), zůstává ještě věrna svým slovům proneseným v květnu 2000, kdy přejímala od Jörga Haidera vedení strany „Svobodných“: „FPÖ zůstane navždy stranou Jörga Haidera – můžeš se na mne spolehnout!“ V tomto duchu podnikla začátkem května osamocené výpad do USA, kde chtěla vylepšit image FPÖ i Jörga Haidera. Setkala se tam však s nezájmem – nezájmem veřejnosti, novinářů a i vlády. Nakonec byla ze slušnosti přijata ministrem zdravotnictví Roderickem R. Paigem, pověřenec pro restituce Stuartem Eizenstatem a bývalým velvyslancem USA ve Vídni Henry Grünwaldem. Tedy „opatrné otukávání na druhé a třetí úrovni“ (Format 20/01).

4. **Herbert Scheibner**, ministr obrany (FPÖ), se ovšem nemůže smířit s „trvale neutrálním“ postavením Rakouska, posvěceným ústavním zákonem z roku 1955. Připravuje proto svými cestami do členských zemí NATO půdu pro dobu, kdy snad bude mít pravice kvalifikovanou většinu ke změně ústavních zákonů a k žádosti o členství v Severoatlantické alianci. S paní Ferrero-

Waldnerovou se proto dostává do sporů dosti často.

5. **Josef Pühringer**, hornorakouský hejtmán (ÖVP), svými akcemi proti JE Temelín, hrozbami rakouským vetem pro tzv. Benešovy dekrety a faktickou podporou hraničních blokad sabotuje omezení pokusy a snahy rakouské vládní politiky o pokojné řešení dvoustranných sporů s Českou republikou.

6. **Jörg Haider**, korutanský hejtmán a „prostý člen“ FPÖ, který se však „za hejtmány“ účastní koaličních porad s vládou, neopomene využít žádné příležitosti, aby požadoval rakouské veto vstupu ČR do EU, nebude-li provoz Temelína zastaven a dekrety prezidenta Beneše a jugoslávská rozhodnutí AVNOJ z konce druhé světové války zrušeny.

Sám pak provádí vlastní zahraniční diplomacii rozvíjením styků s krajní pravicí, ať již italskou, vlámskou, německou či z jiných zemí. Vícekrát již také kritizoval Gerharda Schrödera pro jeho demokratickou politiku i německé opoziční strany pro neschopnost provádět opravdovou pravicovou politiku. Haiderovými vystoupeními je také vysvětlováno, proč Gerhard Schröder při návštěvě ve Vídni ve dnech 25. a 26. května věnoval jen hodinovou návštěvu W. Schüsselovi a T. Klestilovi, zatímco většinu doby trávil ve společnosti sociálních demokratů a levicových intelektuálů.

Ještě útočnější, zejména na půdě Evropského parlamentu, kde vede pět „Svobodných“, je generální tajemník FPÖ Peter Sichrovský. Jeho kandidaturu do EP v roce 1996 doporučil Jörg Haider, hrdý na Sichrovského coby „intelektuála, žida a novináře“. Ten sám se prohlásil za „diplomata s koštětem, odhalujícího protivníky agresivním stylem“ (Profil 19/00/30).

7. **Alfred Gusenbauer**, v posledním roce šéf SPÖ, od ustavení černo-modré koaliční vlády s obtížemi usiluje o přestavbu sociální demokracie (po 30 letech ve vládě) ve stranu opoziční. Zejména tzv. sankce čtrnácti členů EU nutily SPÖ v oblasti zahraniční politiky ke značnému manévrování. Na jedné straně byla přesvědčena o správnosti odsouzení Haidera a haiderismu, v té době však nechťela být smetena vlnou rakouského nacionalismu („malá země, trestaná za to, že si demokraticky zvolila vládu podle svých představ“), a proto těžila z toho, že její vůdci nebyli v zahraničí přehlíženi, a svých styků využívala k přesvědčování západoevropských socialistů o nevhodnosti „sankcí“. Vládě vytýkal Gusenbauer, že „staví hradby proti EU, aby usměrnila emoce Rakusánů a odvrátila je tak od kritiky její vlastní chybě vnitřní politiky“ (Profil 19/00/31).

Sám Gusenbauer v otázkách zahraniční politiky vystupuje umírněně, kritizuje vládní koalici, že „mluví dvojím jazykem“ (lidovci víceněji, Svobodní nesnášenlivěji), nedokáže však zabránit sociálnědemokratickým poslancům (v Národní radě či Evropském parlamentu) a zemským hejtmánům, aby se nepřipojovali k protitemelín-

ským a prosudetským rezolucím pravice. Osobitost zahraniční politiky SPÖ (zejména A. Gusenbauera a předsedy parlamentu Heinze Fischera) obzvláště vyniká ve vztazích k současné německé vládě. Zatímco rakouští „Svobodní“ kritizují velkopanskou politiku Německa a lidovci se bratří s bavorskou CSU, usiluje W. Schüssel o přízeň kancléře G. Schrödera. Té se však dostává jen SPÖ.

8. **Erhard Busek**, ÖVP, zmocněnec vlády pro otázky rozšíření EU, bývalý vicekancléř a člen koaličních vlád, představuje spolu s T. Klestilem tu část lidovců, kteří nejsou černo-modrou koalicí nadšeni, a jsou proto vystaveni častým útokům „Svobodných“. Busek stojí v čele vídeňského Ústavu pro Podunají a střední Evropu, je spřátelen s mnoha bývalými disidenty z této oblasti a již vícekrát neváhal kritizovat kancléře Schüssela pro jeho ústupky „Svobodným“. Ve své vládní funkci usiluje Busek o uklidnění vzdušných výšňů. Ve své dubnové přednášce v rakouské Hospodářské komoře varoval před pokusy řešit bilaterální problémy (jaderné elektrárny, historické konflikty) pomocí veta v EU. Je toho názoru, že k jejich rozumnému vyřešení je třeba času – snad deseti let. Pro Rakousko je rozšíření EU výhodné, pracovní síly mu spíš budou chybět a naléhavým problémem k řešení je dnes potírání zločinnosti a ochrana životního prostředí (Die Presse 28. 4. 2001/7).

Jak nalézt správnou strategii?

Vlajková loď rakouské zahraniční politiky, za níž má odpovědnost kapitánka Benita Ferrero-Waldnerová, je proto soustavně vystavována náporům vln a větru nejen z vnějšího světa, ale velmi často i z domácího prostředí. Často se vyskytla kritika, že rakouské zahraniční politice chybí dlouhodobé zacílení. Koncem pro rakouskou politiku tolik bouřlivého roku a po zrušení evropských „sankcí“ se proto ministryně pokusila řešit více problémů jednou mezinárodní akcí – pokusem o vybudování „strategického partnerství“ s kandidáty členství v EU, se sousedy v zeměpisném a v případě Polska i tzv. kulturním smyslu.

Pro Rakousko měla tato koncepce výhod nemálo. Především potřebovalo přínosnou činnost upevnit své mezinárodní postavení oťřesené „sankcemi EU“. K tomuto širšímu strategickému poslání měly přispět i dva polostránkové inzeráty ve Financial Times, z nichž každý měl stát – podle mluvčího SPÖ Caspara Einema – rakouské MZV mezi 300 000 a 800 000 šilinků (Die Presse 8. 6. 2001).

Užší spolupráce se sousedy, nadto posvěcená jejich deklarovanou podporou při vstupu do EU, měla získat sympatie i v Unii. Vztahy s těmito sousedy byly v celém období od konce studené války Rakouskem většinou zanedbávané, ne-li přímo narušené, protože Rakousko samo přednostně soustředilo své síly na vlastní vstup do západní Evropy, po tom, co hlavní hlídač jeho neu-

tralitě – SSSR – zmizel ze světového kolbiště.

Ke zhoršení vztahů s některými sousedy v poslední době došlo pak zejména v důsledku vlivu haiderovců na vládní politiku. Bylo i v jejich zájmu, aby odpor obyvatelstva proti nepopulárním vládním sociálním opatřením byl usměrněn do boje proti jaderným elektrárnám, či za práva „Všeněmců“, poškozených porážkou hitlerovského Německa ve druhé světové válce. Ani takto vzniklé šrámy nebylo možno do nekonečna drásat, protože pro některé z nich neměl ani Brusel pochopení.

Dalším posláním „strategického partnerství“, jak bylo příležitostně paní Ferrero-Waldnerovou vymezováno, bylo spojení menších států dané oblasti k prosazování společných zájmů. Generální tajemník FPÖ Peter Sichrovský uváděl tuto koncepci již v konkrétní souvislosti se Schröderovými návrhy na federalizaci Evropské unie. K tomu Sichrovský prohlásil: „Schröderovy návrhy, předkládané jakožto krok k demokratizaci Unie, znamenají koneckonců dvojí: více vlivu pro Německo při současném zbavení menších členských států moci. Alternativa může znít jen: zesílená spolupráce těch „malých“ a postupné semknutí regionů“ (Format 19/01/174). Při jiné příležitosti Sichrovský prohlásil, že „spolupráce středoevropských zemí by mohla tvořit protíváhu příliš silnému Německu; dohromady bychom my, Středoevropané, měli více hlasů než Němci“ (Profil 19/01/46). (Přepočteno podle klíče z Nice by to byl poměr hlasů v Radě EU 72 k 29 a v EP 129 k 99.)

Snad i v této souvislosti bylo stanovisko komisaře pro rozšíření EU Güntera Verheugena k navrhovanému seskupení Středoevropanů, jak se sám vyjádřil, „velmi zdrženlivé“. Ač je v zásadě pro spolupráci v zájmu oblastní prosperity, „je-li zamýšlena jakožto prvek ve vnitroevropské mocenské hře, pak bych tu položil velký otazník“ (Format 1/01/58).

Od strategična k regionalitě

Pozvání rakouské ministryně na 6. června do Vídně bylo všemi pěti státy přijato. Ale jak uvedl ministr Jan Kavan, o jejích návrzích se všemi pozvanými kolegy předem diskutoval. Shodli se, že není důvod nazývat partnerství „strategickým“ a že ve Vídni „půjde o to najít neformální mechanismus vzájemné spolupráce a výměny zkušeností mezi předními kandidátskými zeměmi a středoevropskou zemí, která v Unii již je“ (HN 5. 6. 2001/13).

V přístupu jednotlivých zemí k nadcházejícímu jednání byly ovšem rozdíly. Týden před konáním porady polský ministr zahraničí Władysław Bartoszewski – s ohledem na tvrdý postoj Rakouska k přechodným obdobím – prohlásil: „Jsme nakloněni novým idejím. Když ale zájem na jejich uskutečňování se nezdá být u samotných jejich iniciátorů nijak velký, pak musí vzniknout podezření z líceměrnosti“ (Die Presse 29. 5. 2001). A s odkazem na svou schůzku s nor-

ským kolegou vyslal do Vídně státního tajemníka Andrzeje Ananicze. Čtyři ostatní pozvané státy byly zastoupeny svými ministry zahraničních věcí.

Jan Kavan se netajil názorem, že „partnerství by nemělo mít hegemonu“ (Hospodářské noviny 5. 6. 2001). Slovinec Dimitrij Rupel uvedl, že „regionálních iniciativ existuje již celá řada“ a vyslovil podiv nad paradoxní situací s Rakouskem, které jednak volá po partnerství a v téže době otvírá problémy při jednání o vstupu do EU. Slovenský ministr Eduard Kukan zdvořileji konstatoval, že „regionální spolupráce není nikdy dost“. Maďar Janoš Martonyi se vyslovil pro „pružné partnerství, jemuž nyní musí být dána podstata“ (Die Presse 7. 6. 2001).

Samotné jednání ve Vídni proběhlo bez otevřených střetů, rakouská ministryně souhlasila s názory svých hostů, že partnerství je zapotřebí přejmenovat na „regionální“ a že nemá být zatěžováno žádnou organizační strukturou, ani nemá být omezován okruh projednávaných plánů budoucí spolupráce. Na tiskové konferenci Benita Ferrero-Waldnerová vypočetla šest vedoucích zásad partnerství (stabilita, pružnost, férovost, důvěryhodnost, spolehlivost a zaměření do budoucnosti) a připustila, že „naše sousedství znamená, že máme mnoho společného, ale také třecí plochy. Je zapotřebí to společně využívat a třecí plochy jednáním v pravý čas vyrovnat“ (Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten – BAA – Regionalkonferenz).

Otázku pravého času vyřešila vymezením dvou fází partnerství podle vstupu partnerů do EU: ve fázi předvstupové má být regionální spolupráce dále budována a intenzifikována a ve fázi povstupové podle společných zájmů identifikována a na evropské úrovni zastupována. Na důkaz toho, že identifikace zájmů nebude přesunuta až do daleké budoucnosti, bylo dohodnuto, že koncem července se sejdou ministři vnitra v Salcburku a ministři zahraničních věcí dne 7. prosince v Bratislavě.

Zdvořilá pomoc

Pocity nerakouských účastníků porady ze 6. června a i mnoha zasvěcených Raků vyjádřil redaktor vídeňského deníku Die Presse, který dva dny po poradě v úvodníku nazvaném „Zdvořilá pomoc“ napsal: „Rakousko se staví vůči svým středoevropským partnerům silným, jakoby první mezi rovnými. Obraz je spíše trochu jiný: Rakousko je poněkud v roli dezorientovaného v Evropě – kde má, kde nalezne spojení a potřebuje vůbec nějaké? Ne my pomáháme novým demokraciím na cestě do Evropy a při upevňování jejich už vůbec ne dezorientované role; oni pomáhají dezorientovanému Rakousku (za malé ústupky, např. ve lhůtách přechodu), a sice tím, že zdvořile s námi nesou regionální partnerství. Tak to ovšem Rakouskem naplánováno nebylo.“

○

VYSTOUPENÍ PIERRA MOSCOVICIHO, MINISTRA PRO EVROPSKÉ ZÁLEŽITOSTI

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

(25. ČERVNA 2001)

Jsem velmi rád, že se dnes vracím na slavnou Karlovu univerzitu, abych pohovořil o budoucnosti Evropy. Vzpomínám si, že jsem zde byl v dubnu 1998 se svým německým kolegou Wernerem Hoyerem, členem vlády Helmuta Kohla, a hovořil jsem o Evropě a o jejím rozšiřování. Jak velký kus cesty jsme od té doby ušli!

Zajisté si myslíte, že zbývá ujit ještě dlouhý kus. Ujišťuji vás, že tomu tak není. Svědčí o tom i závěry nedávného summitu v Göteborgu.

Vše postupuje mnohem rychleji, než se předpokládalo. Konstatovali jsme to po šesti měsících intenzivních jednání, kdy jsme postoupili mnohem dále, než jsme se dohodli v Nice.

Myslím, že to dokazuje, že kandidátské země, a zejména Česká republika, vynakládají obrovské úsilí při přípravě na vstup. Pokud jde o Unii, i ona plní své sliby.

Vzpomeňte si, co jsme uvedli, Werner Hoyer a já, na jaře 1998. Řekli jsme, že Amsterodamská smlouva bude podepsána v následujícím roce, aby mohla vstoupit v platnost 1. května 1999, jak se předpokládalo. Rovněž jsme řekli, že aby se Evropská unie mohla rozšířit bez rizika zředení, musí reformovat své instituce, přičemž musí zodpovědět tři otázky, které zůstaly otevřené po Amsterodamu. V prosinci 1999 jsme se v Helsinkách dohodli na harmonogramu reformy a zavázali se, že Unie bude připravena přijmout nové členy k 1. lednu 2003. Znamenalo to, že mezivládní konference musí být ukončena do prosince 2000 a nová smlouva ratifikována v prosinci 2002.

A dodrželi jsme slovo, tentokrát za úzké spolupráce s vládou kancléře Gerharda Schrödera.

Když se pak ozvaly první – významné – hlasy v Evropském parlamentě, v Komisi a v některých členských státech a volaly hned po mnohem širší institucionální reformě, odolali jsme tomuto pokušení ne proto, že bychom si mysleli, že samo dořešení tří amsterodamských otázek by umožnilo dobré fungování rozšířené Unie, ale proto, že jsme věděli, že rozšíříme-li agendu mezivládní konference, nikdy se nám nepodaří ji ukončit k předpokládanému datu, a že tudíž nutně zpozdlíme rozšíření.

Tři otázky, které představovaly minimální základ pro reformy nutné k rozšíření – kvalifikovaná většina, rozdělení hlasů v Radě a velikost Komise – byly vyřešeny v Ni-

ce. Vaše země, jakož i ostatní kandidátské země, její výsledky uvítaly. **Vzhledem k obtížnosti jednání se domnívám, že se můžeme radovat z dosaženého výsledku.** Z titulu úřadujícího předsedy Unie jsme my, Francouzi, měli pocit, že jsme splnili nám svěřený úkol. Nicméně, nezůstali jsme hluchí ani k výzvám těch, kteří požadovali mnohem odvážnější reformy. Ty uskutečnime v následující etapě, která bude pro budoucnost Unie ještě významnější.

Deklarace přijatá v Nice vyzývá patnáctku a kandidátské země, aby se v souvislosti s další reformou, ke které dojde v roce 2004, zamyslely nad čtyřmi základními otázkami. Jsou jimi přerozdělení kompetencí, zakotvení smluv v ústavě, úloha národních parlamentů a statut Charty základních práv. Členské země musí vést tuto debatu všude v Evropě, pochopitelně s tím, že do ní úzce zapojí kandidátské země. Jde totiž o to, promýšlet budoucnost rozšířené Evropy.

Osobně se domnívám, že tyto otázky nás povedou ke globálnějšímu přístupu k evropskému projektu zítřka. Sjednocení evropského kontinentu v následujících několika letech se neuskuteční pouhým ukončením přístupových jednání. Pro úspěch tohoto velkého setkání v dějinách kontinentu musíme nově promyslet architekturu Unie, abychom zvládli její rozmanitost a různorodost, které budou napříště mnohem větší.

Odpovědi na tuto výzvu by neměly být výhradně institucionálního charakteru. Především bude třeba dát politickou odpověď na otázku: **Co chceme zítřka společně dělat v Evropě?**

Dnešní Evropa a ještě více Evropa zítřka je Evropou nás všech. Nejsem zde proto, abych vám říkal, co si o tom máte myslet. V diskusi, jež začíná a které, jak doufám, se Česká republika aktivně zúčastní, bych si přál prezentovat postoj francouzského předsedy vlády Lionela Jospina, který do ní přispěl a připojil se tak k těm, kteří se již vyslovili či teprve vysloví. Jeho příspěvek je jistě jako každý jiný, ale já se domnívám, že je nejkonzistentnější ze všech, které byly až dosud prezentovány. Rád bych proto k vaší diskusi přispěl objasněním některých otázek.

Je třeba mít především na mysli, že od samého začátku hlavní motivace budování Evropy nebyla ekonomická, ale politická.

Jestliže se v roce 1950 Francouzi a Němci spolu s dalšími čtyřmi zakládajícími zeměmi rozhodli společně těžit uhlí a vyrábět ocel, šlo jim především o to, aby 2. světová válka, jež byla již třetím francouzsko-německým konfliktem za poslední tři generace, nevyústila v novou tragédii, jak se to ostatně stalo ve dvou předcházejících případech. Aby to zcela vyloučili, otcové-zakladatelé navrhli stvrdit svou solidaritu ve strategické oblasti. Domnívali se, že by se tyto země takto mohly znovu naučit žít společně, spolupracovat, navzájem si vážit jedna druhé a prolomit strašný sled událostí, které je tak často postavily proti sobě.

Jádrem politického projektu, na němž stojí evropská stavba, je rozšíření konkrétní společné odpovědnosti zemí, vzájemné doplňování s cílem předejít střetům, které dominovaly dějinám v předcházejících desetiletích, a učinit je nemyslitelnými.

Někdo namítne, že pozdější události ukázaly, že Evropa se budovala především okolo velkých ekonomických iniciativ, ať to byl včerejší Společný trh nebo dnešní společná měna, zatímco otázky bezpečnosti a stability kontinentu byly v kompetenci NATO.

S tímto výkladem nesouhlasím. Domnívám se, že široká komplementárnost, jež existuje mezi NATO a Evropskou unií, se nezakládá na dělení úkolů na politické a hospodářské, ale na léčebné a preventivní. NATO musí identifikovat hrozby, být připraveno jim čelit a v nutném případě i jednat. Úkolem Evropské unie je zamezit výskytu těchto hrozeb tím, že zajistí uvnitř společného prostoru takovou úroveň spolupráce, že žádná z členských zemí nebude moci ohrožovat jinou.

Za padesát let budování Evropy se také podařilo zvratit tradiční vývoj dějin na našem kontinentě. Války a vzájemné měření sil z něj byly vytlačeny a byly nahrazeny mírem a prosperitou. Ptát se, zda je správné současné velké rozšiřování Unie o země střední Evropy a zda si je země západní Evropy přejí, je falešná otázka. **Vzhledem k tomu, že výstavba Evropy je politický projekt, jehož cílem je stabilita a mír na našem kontinentu, má smysl jediné tehdy, připraví-li rozšíření a umožní-li sjednocení evropského kontinentu.** Toto velké rozšíření je nezbytné pro to, aby se na východ od Německa vlastně doplnilo a dokončilo to, co bylo uskutečněno na Západě, tedy aby byl završen proces usmíření. Samozřejmě, že zde existují hluboké sympatie k zemím, které vždy byly součástí evropské civilizace. Materiální zájmy hrají také svou roli, neboť se jedná o oblast s velkým ekonomickým potenciálem. Nejdůležitější však je, že bez vás by náš kontinent byl stabilizovaný jen napůl, a proto si patnáctka přeje vaše přistoupení. Je to náš společný zájem. Rozšíření je dobré jak pro kandidátské, tak pro členské země.

Vzhledem k tomu, že budování Evropy zvrátilo tradiční vývoj našich dějin, vy Češi, jimž minulost odkázala tolik smutných a frustrujících zkušeností, můžete a musíte

věřit. Evropa, která na vás čeká, už není tím uzavřeným prostorem studených příšer, jejichž neustálé střety způsobily tolik trýzně.

V bruselské Evropě, vždy prozaické, často byrokratické, v atmosféře vzájemné důvěry a pomocí institucionálních mechanismů, jež zajišťují dialog, rovnováhu ústupků a dodržování daného slova, vždy převážil duch spolupráce, solidarity a vzájemného pochopení.

Občas slyším hlasy, z nichž některé pocházejí z Prahy, jež popisují Evropskou unii jako „velkého bratra“ a vstup do Unie nikoli jako naději, ale jako nevyhnutelnost, již se nelze vzepřít, nicméně moudrost radí připojit se k ní s velkou opatrností.

Francie by rozhodně nemohla nikomu vyčítat, že si vysoce cení hodnot, jež tvoří národní identitu. Když Lionel Jospin hodnotil budoucí Evropu jako „Federaci národních států“, chtěl vzdát hold **této legitimní starosti všech členských států Evropské unie.** Má země odjakživa na ní velice lpěla a ví, že i v ní leží na srdci, tím spíš, že nezávislost a suverenity jsou pro vás ještě tak nové.

Když Lionel Jospin použil slovo „Federace“, chtěl také podat zprávu o **evropské alchymii**, jejímž prostřednictvím dobrovolná dělba suverenity vede k větší účinnosti, větší autoritě a celkově i k větší kolektivní suverenitě. Jak by mohli Evropané účinně bránit své zájmy, například v obchodě, kdyby nebyli jednotní?

Především nepovažujte za nebezpečí perspektivu, že vstoupíte do tohoto klubu.

Je pravda, že je již dost početný a že jeho členové nemají stejnou váhu. Je také možné, že trochu nahání strach. Ale nepochybuje o tom, že i Česká republika, tak jako řada jiných, v něm brzy najde své místo a bude moci rozvíjet svůj vliv v tomto zklidněném prostoru. V Radě Evropy, v Evropském parlamentu, v Evropské komisi i u Soudního dvora brzy uslyšíme také český jazyk, český názor, české připomínky a, jak doufám, především české návrhy. A Česká republika, tak jako řada zemí před ní, takto obohatí Unii.

Nebude žádná dvourychlostní Evropa a tím méně druhořadé členství. Budou-li, tak jako v předchozích etapách rozšiřování, zavedena v některých specifických oblastech přechodná období, která jsou svým způsobem vlastně obdobím adaptace, přičemž je třeba říci, že převážná část z nich byla zavedena na žádost kandidátských zemí, nové členské země budou okamžitě zapojeny do evropského rozhodovacího procesu, a to na základě rovnoprávného postavení se stávajícími členy.

Konečně je třeba opustit myšlenky typu „pevnost Evropa“.

Unie je nejotevřenějším trhem na světě. Od svého vzniku, a zejména pak v posledních deseti letech, se rozsah obchodní výměny mezi Evropskou unií a zbývajícím světem mnohokrát zvětšil a předčil tak veškerá očekávání.

Všechny členské země na tom vydělaly, zejména pak ty, které měly co dohánět

v hospodářské sféře. Nepochybuji, že také Česká republika, která má jednu z nejotevřenějších ekonomik mezi kandidátskými zeměmi, tím velmi získá.

Svým sjednocováním se Evropa více otevřela světu. **Napříště je schopna převzít ve světě odpovědnost** za pomoc rozvojovým zemím, za životní prostředí a za boj proti mezinárodnímu zločinu. Rozvoj evropské bezpečnosti a obranné politiky a posílení vojenských intervenčních kapacit, jejichž cílem je lépe zajistit bezpečnost na našem kontinentu, také odpovídá této vůli převzít mezinárodní odpovědnost. Tato iniciativa také přispěje k upevnění NATO, které se bude moci opřít o skutečný evropský pilíř, disponující silnými a věrohodnými kapacitami.

Evropa jako civilizační prostor je také Evropou, kde sociální soudržnost je neoddelitelná od hospodářských výsledků.

Proto také cíl, který jsme si stanovili a jenž předpokládá návrat k plné zaměstnanosti, musí být doprovázen posílením sociálního modelu, který jsme významně upevnili v posledních čtyřech letech. Evropský sociální model je v podstatě modelem rozvoje, který dbá na kvalitu výrobků, zdraví spotřebitelů a je šetrný vůči životnímu prostředí. V tomto ohledu také pevný postoj patnáctky v Göteborgu, kde čelila prezidentovi Spojených států, umožnil, jak se domnívám, uvědomit si, že je nutný jiný přístup k jevům spojeným s klimatickými změnami a znečištěním ovzduší.

Evropa jako civilizační prostor je pochoitelné také Evropou společných politik. Mám tím na mysli společnou zemědělskou politiku a strukturální fondy, které samy o sobě vyjadřují princip solidarity a soudržnosti, jež spolu se společným trhem tvoří sílu Evropské unie. Bude třeba je reformovat a přizpůsobit dnešním požadavkům, ale není možné je zpochybňovat. To by byla vážná chyba.

Evropa jako civilizační prostor znamená taky upevňovat na celém našem kontinentě **soubor práv, dnes obsažených v Evropské chartě.** Ta byla přijata loni v prosinci v Nice a má se stát preambulí budoucí Evropské ústavy.

Nemá-li sjednocená Evropa zítřka, posílená o nové členy, zklamat velká očekávání svých občanů, musí mít velké cíle, být různorodá, nicméně solidární. Musí spočívat na obnoveném kolektivním projektu a být s to se vypořádat s výzvami nového století. Je na každém z nás, aby ve své funkci uváděl tento projekt do života. Týká se to jak volených zástupců, šéfů podniků, představitelů sdružení, studentů. Doufám, že rozhodnutí, které jsem vám přijel sdělit a jež se týká zrušení víz pro české studenty, kteří si přejí jet do Francie, přispěje k zintenzivnění výměn.

Je na nás, na nás všech, drazí přátelé, abychom promýšleli, budovali a rozvíjeli takovouto Evropu. Chopte se tohoto velkého projektu. Je to náš společný projekt, naše společná budoucnost, je i váš!

Literatura, kolonialismus a boj proti kulturnímu imperialismu

„Rozumět umění, znamená rozumět životu.“ V. Vančura.¹⁾

Ngugi wa Thiong'o, Moving the Centre: The Struggle for Cultural Freedoms. James Currey Ltd., 1993, 184 pp., ISBN 0-85255-530-X.

Ngugi wa Thiong'o, Writers in Politics: A Re-engagement with Issues of Literature & Society. James Currey Ltd., 2nd ed. 1997, 168 pp., ISBN 0-85255-541-5.

Ngugi wa Thiong'o, Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature. James Currey Ltd., 7th ed. 1997, 114 pp., ISBN 0-85255-501-6.

Úvod

Interpretovat umělecké dílo (literární, básnické, dramatické apod.) znamená vysvětlovat a určovat jeho význam a porozumět jeho společenskému smyslu. Literatura, podle H. Arendt jediné zcela sociální umění,²⁾ je souborem hodnot, v nichž se představují nejen vnitřní záměry, ale především předpokládané závěry jejich tvůrců. Ngugi wa Thiong'o, známý keňský spisovatel, dramaturg a profesor komparativní literatury a divadelních studií na Univerzitě New York, zkoumá vztahy mezi literaturou a sociálně politickými otázkami a jejich historický význam ve vývoji koloniální a postkoloniální Afriky. Význam identity, africké národní kultury a jejich postavení, příčiny trvalého kulturně sociálního útlaču Afriky, forma a obsah neokolonialismu, otázky panafricanismu jsou některá z témat, jimiž se autor zároveň politicky, historicky a poučně zabývá. Téměř čtyři desítky let rozvíjí osobitou formu literární kritiky, která odhaluje sociálně historické a psychologické podstaty evropské imperialistické literární tradice a jejich zhoubné vlivy na morálku a kulturu afrických společností. Prostřednictvím svých literárních postav burcuje Afričany k odmítání chátrajícího vědomí politických elit, jež způsobilo rozkol mezi Afrikou a literárními a politickými texty vztahujícími se k ní. Podle S. Gikandy politika a (radikální) ideologie jsou klíčovými koncepty v trojúhelníkovém vztahu, autor–postava–čtenář, který N. wa Thiong'o zpracovává.³⁾

N. wa Thiong'o se zasloužil o oslavu hodnot a ideálů opomíjeného afrického venkova, mimo jiné i tím, že zakládal divadelní soubor z řad jeho obyvatelstva předvádějící kritický pohled na sociální a politickou situaci ve své vlasti, Keni.⁴⁾ Jeho vyhraněný jazyk vůči západní kulturní a politické agresi v dnešním postbipolárním světě se může mnohým zdát anachronistický. Avšak hloubka a obsah jeho myšlenek a strategie, které hlásá, opravňují jejich ak-

tuální a funkční implikaci k současnému ideologicky a morálně rozloženému stavu světa.

Imperialistické zpodobení Afriky?

Pro N. wa Thiong'o kulturní obroda Afriky představuje její znovuoživení (*rediscovery*) a znovuustanovení (*re-establishment*) jako literárně symbolický a historický prostor antagonisticky vůči obrazu, který o ní vytvořil evropský imperialismus; podle jeho slov: prostor, v němž „Kalibanové“ a „Patkové“ nové literatury budou moci vyprávět vlastní příběhy, které jsou příběhy i mými (s. 4; 1993). Jde o textové i kontextové protireakce na literární tvorby „autorů impéria“, jako R. Kipling, J. Conrad, J. Cary, K. Blixen, R. Haggard, E. Huxley apod. s vyloženě eurocentrickými perspektivami.

Autor připomíná působení této deformace reminiscencí na vlastní zkušenosti v britských koloniálních školách, kde studium humanitních věd představovalo jednostranné vstřebávání principů a idejí, jež kanonizovala evropská kritická a imaginární literatura, a bylo uvězněno uvnitř jazykových bariér jednotlivých koloniálních mocností (s. 6; 1993). Jeho literární a politická kritika odkrývá faleš a předsudky, které naplňují stránky podobných imperialistických a rasistických literatur připisujících Africe a Afričanům podobenství od skromných, dobromyslných a stále se usmívajících postav přes vystrašené hlupáky až po nezkrutné a zlověstné bytosti (s. 130; 1993) a negativně vymezují pohled většiny Evropanů a jejich potomků ve světě na Afriku, Afričany a jejich kulturní dědictví.

Když N. wa Thiong'o říká, že literatura je výsledkem vědomého jednání lidí ve společnosti a jejich intelektuální a imaginativní aktivity (s. 4; 1997, 2. vyd.), podtrhuje jejich zhmotnění v konkrétním vyprávění, které formuje a produkuje historie národů. Literatura v tomto smyslu je programem života konkrétní kultury, který slouží k ideologické manipulaci společností a zároveň obráží její kolektivní realitu ztělesňující její způsob vnímání světa a vlastní místo v něm. Vzniká pod vlivem různých sociálních, ekonomických a politických faktorů, což podmiňuje její předpojatost. To je perspektiva, v níž evropská literatura (vedle jazyka a náboženství) nachází své uplatnění v procesu kulturní a sociální deformace Afriky a N. wa Thiong'o uvádí tři způsoby, jak k tomu dochází (s. 10–17; 1997, 2. vyd.).

1. Tradice, která je skvostem evropské kultury, avšak z nutnosti její pohled a chápání reality jsou vymezeny vlastní historií, kulturou a rasovým a třídním původem, a tudíž často slouží k upevnění představy evropské buržoazie v jejich typicky fanatic-

ké a duchovně omezené podobě jako univerzální vzor člověka a světa (např. Shakespeare, Goethe, Balzac, Tolstoj, G. Elliot, Faulkner apod.).

2. Tradice, která uzamkla africký svět do modelu kolonialismu, který nadřazuje vše evropské na základě předpokladů o inherentním divošství Afričanů a lákavé záhadnosti jejího světa, který nakažlivě přitahuje nejobdivnější „muže“ Evropy pod motivem „rasismus z pohrdání“ (např. H. R. Haggard, R. Ruark, N. Monsarrat, J. Conrad, E. Huxley apod.).

3. Tradice, jejichž hlavním motivem je „rasismus ze sympatie“ (např. J. Cary, K. Blixen, A. Paton apod.).

Pro N. wa Thiong'o společné působení těchto literárních tradic mělo za následek (ať plánovaně, nebo neplánovaně) vytváření generace Afričanů trvale postižených pocitem vlastní nedostatečnosti na straně jedné a sebezapírajícím uctíváním všeho evropského na straně druhé (s. 17; 1997, 2. vyd.). Není náhodou, že existuje nápadná shoda mezi autorovou interpretací pohrdavé apriorní nálepky, kterou Evropa opatřuje afrického domorodce (*native*), a fanonskými argumenty odsuzujícími evropské koloniální agrese jako systematické degradace jiných společností na primitivní spolky lidí netečných vůči kultuře a prostým hodnotám.⁵⁾ Takto zprostředkovávané „střetnutí kultur“ musí nutně vyvolat v kolonizovaném světě traumatizující stav sebeodcizení tím, že pohlcuje jeho svět a jeho realitu. Friedrich Nietzsche vysvětluje podobný proces jako svévolné zbavování realit všech hodnot, významů a pravdivostí a jejich nahrazování živě vymyšleným ideálním světem; lež ideálu se stane kletbou reality sevřenou v sebeospravedlňujícím procesu, který nejen přeměňuje historie v podvratném a zhoubném dění, ale vede k jejímu postupnému zániku.⁶⁾ Zároveň je to mechanismus, kterým v rasistickém weberiánském chápání světa ospravedlňoval vznik rozsáhlých prázdných území obývaných lidmi bez intelektuální kreativity a duchovních hodnot, které Evropa a její děti mohly fyzicky a duchovně naplnovat.⁷⁾

N. wa Thiong'o ve své práci nepodává pouhý vnější popis imperialistické literatury, ale zachycuje vztahy, zákonitosti a historicky vývojové tendence, které jí daly postavení významného nositele procesu osvojování historie a převyprávění minulosti „jiných“ shromažďováním a diferenciací jejich geografických a sociálních prostorů. Autor vnímá literární tvorbu a literární kritiku prostřednictvím identity, reprezentace a moci, čímž nutí čtenáře, aby svou pozornost obrátil k úvahám a diskusím o důsledcích evropské imperiální a koloniální dominance nad Afrikou. Jinými slovy usměřňuje četbu a hodnocení textů podobných uměleckým produktům (např. popisujícím život v koloniích), tak aby braly v úvahu prostředí, v nichž je jejich tvůrci předjímalí. Známý americký kritik imperialismu a imperialistické kultury E. Saida vysvětluje fakt, že bez impéria by nemohl existovat evropský

román tak, jak jej známe, a pokud prozkoumáme podněty, které vedly k jeho vzniku, zjistíme nenahodilou konvergenci mezi formou a charakterem jeho vypravěčské schopnosti a komplexní ideologickou konfigurací podtrhující jeho záměrnou inklinaci k imperialismu.⁸⁾ **Tento druh literatury včetně jeho další formy prezentace (film, divadla apod.) nemůžeme přijmout, aniž bychom si neuvědomili konstitutivní význam imperialismu pro moderní kulturu západní civilizace a nevnímali rozvoj a přeměnu této civilizace ve specifickou formu agresivní moci jak z pohledu jejich odpůrců, tak z pohledu jejich apogetů.⁹⁾**

Plným právem historismus a kritický realismus N. wa Thiong'a odhaluje fakt, že tato kultura a její ideologické konstrukce zaměřené k politickému a ekonomickému podmanění jiných národů obrazy nejen vlastní historii, ale především své přesně vymezené místo v historicky konkrétní společnosti a prostředí, které se liší od pozitivisticko-naturalistického pojetí „prostředí“ Conradů a Haggardů nebo fantazie a abstraktismu Blixenů a Patonů. Imperialistická literatura (nebo imperialistická kultura v širším smyslu) není přímo příčinou imperialismu. Na druhé straně jako kulturní artefakt buržoazní společnosti ve službách politiky imperialistického velikášství je nelze od sebe oddělit. Kritika institucionální charakteristiky evropské imperialistické literární tradice, především její agresivní podstaty posedlé touhou nalézt a podmanit si „nový svět“ pro evropské civilizace a křesťanství (dnes pokračující v podobě humanitárního imperialismu, sexuální a dobrodružné turistiky apod.), obrází podmínky ke zdárnému kulturnímu a sociálnímu obnovení Afriky.¹⁰⁾

N. wa Thiong'o podtrhuje význam svobody slova, a to nejen pro její funkčnost, ale především pro její hodnotu jako takovou (s. 78; 1997, 2. vyd.), neoddělitelně spojenou s jazykem, jehož prostřednictvím představuje umělec nejen svou tvorbu, ale i svou osobu (s. 81; 1997, 2. vyd.). To je důvod, proč se autor stal obhájcem bezvýhradně privilegovaného (místo dnešního ostýchaného a nepohodového) postavení afrických jazyků (s. 53, s. 140–141; 1997, 2. vyd.; s. 15–16, 1997, 7. vyd.) a rozhodl změnit formu a jazyk své literární práce (angličtina a západní forma) s ohledem na africko-keňské posluchačstvo. Tímto aktem ukázal, že jazyk jako nositel konkrétní kultury je zároveň důležitou vazbou mezi tvůrcem-jedincem a jeho osobností; mezi ním a jinými kulturně sociálními blízkými (nebo vzdálenými) osobami; mezi ním a přírodou. N. wa Thiong'o při důsledné věcnosti ukazuje, že jazyk uchovává a přenáší kulturu, která je (ať ústní, nebo psaná) agregací všech hodnot, jejímž prostřednictvím člověk vnímá sám sebe a své místo ve vesmíru. To je podstata jeho ústřední myšlenky, že právo na všestranné použití vlastního jazyka je prvním předpokladem k dekolonizaci mysli (*Decolonising the Mind*) a možnosti správného vnímání umění, které roste a prosperuje

ruje mezi lidmi, v jejich historii a bojích (s. 41; 1997, 7. vyd.).

Boj za kulturní svobodu

Umělec s uzavřenou myslí, která postrádá paměť, nám sotva může vyprávět něco více než sám o sobě, jelikož jeho bergsoniánskému chápání uniká individualita věci a bytostí, pokud není hmotný užitek ji spatřit, nevidí věci samy a raději čte na nich přilepené nálepky.¹¹⁾ Taková zaslepenost se netýká pouze rasistickým sebevědomím překypujících „autorů impéria“, ale i jiných cestovatelů, dobrodruhů, a hlasatelů evangelia. Ch. Acehbe a N. wa Thiong'o se shodují v názoru na násilné a groteskní povahy „partnerství“ postavené na podobných principech.¹²⁾ „Partnerství“ se v takovém případě stává spíše překážkou vzájemného poznávání a přibližování, neboť zobrazuje nerovnost.

V rozporu s liberálně idealistickým pozitivismem N. wa Thiong'o rozlišuje kulturní centra; „dominantní“ (západní) a „dominované“ (tzv. bývalé kolonie). Jeho kritika je i bojem za přesun současného kulturního těžiště z prvního do druhého. Tento proces, který začal v 60. letech, kdy mnoho zemí, především v Asii a Africe, začalo uplatňovat svá kulturní a politická práva (s. 2; 1993). Podle autora tento okamžik signalizuje nadcházející konec imperialismu a začátek obrodného procesu demokratického partnerství mezi světovými kulturami prostřednictvím plodné polemiky a emancipující pedagogiky. Bylo zřejmé, že eurocentrická apologetická ideologie, která propaguje evoluční světový pokrok podle linie směřující k jedinému univerzálnímu stavu, v němž eventuálně najdou rovnocenné postavení všechny kultury světa, záměrně ignoruje potřeby se vážně zabývat příčinami bezprecedentně sociálně a politicky komplikovaného dnešního světa. Místo toho raději maskuje vlastní pochybení v bombastických a fiktivních idejích „multikulturalismu“ (*multiculturalism*) a „otevřené společnosti“ (*open societies*), které jsou režírovány z pohledu a potřeb dominantního centra. Jak zdůrazňuje S. Amin, ve světovém systému založeném na nerovnoměrném rozvoji bude mnohem obtížnější osvobodit se společností, které profitují z jeho fungování, než těm, které proti němu bojují.¹³⁾ Nerovnost mezi kulturami je rovněž nutno vnímat nesystémovými deprivacemi (např. nedostatkem sociálních příležitostí), které omezují plné uplatnění některých kultur v „indiferentním“ tržním systému, kde kulturní rovnoprávnost znamená liberalizaci „neliberálních“ kultur zavedením liberalismu do všech koutů světa a vytvářením ideálního světa, v němž všechny kultury se stanou liberálními.¹⁴⁾

Pro N. wa Thiong'a boj za kulturní emancipaci Afriky naplňuje ideu pravdivého kulturního pluralismu, v němž hegelovský mýtus o Africe coby oblasti trvalého dětství přehlížené historií (s. 3–4; 1993) bude zcela diskreditován a kultura afrických společností nalezne své místo po boku ostatních světo-

vých kultur. Jedná se o proces odstranění všech překážek rovnocenného kulturního dialogu mezi Afrikou a Evropou odsuzující dosavadní kulturní dialog v mezikontinentálním či globálním měřítku připomínající jednosměrnou cestu, v níž – podle S. Bika „běloši jsou od toho, aby mluvili, a černoši, aby poslouchali.“¹⁵⁾ Pro úspěch tohoto cíle má zásadní význam vznik globálních zkušeností v důsledku ekonomických a politických aktivit nadnárodních korporací (zkušenosti dominance na straně jedné a zkušenosti odporu na straně druhé), jejichž hlavním rysem je zesílení kulturní vazby mezi národy a z nich vyrůstající společné revoluční intelektuální tradice (s. 12–13; 1993). To jsou síly, které dají podnět k vzniku a rozvoji sociálních hnutí založených na pokrokových tradicích vlastnictví (s. 44; 1993) a vytvoří prostor „pro rozkvet stovek květin“ symbolizujících bohatství společné globální kultury (s. 12–24). Právě společný odpor těchto sil může zastavit zhoubný proces imperialismu a jeho kulturu, která v současném „koloniálně modelovaném světě“ působí jako nezbedný nástroj ke zpusťování a fosilizaci kulturní různorodosti světa (s. 43; 1993). Zde můžeme nalézt ideové kořeny jeho nesmiřitelnosti s rasismem, který odsuzuje jako jednu z nejničivějších ideologií imperialismu k zabezpečení složitých systémů vykořisťování většiny menšinou v jedné zemi nebo mezi jednotlivými zeměmi, a hlavně k vykonstruování „racionalních důvodů“ deprivace mnoha národů světa pomocí obskurantismu maskujícího skutečné podstaty bohatství menšin na straně jedné a chronické chudoby většiny na straně druhé (s. 126; 1993).

Nekompromisní protiimperialismus vede N. wa Thiong'a, aby své literární a politické kritiky zakládal na marxismu, který považuje za jediný dostupný a účinný nástroj v tomto boji. Marxismus podle něho splňuje předpoklady kulturních a politicko-ekonomických cílů svobodné Afriky, což není nic jiného než napravit imperialistické křivdy minulých 500 let. K. Marx svým dílem zanechal „bídým (národům) světa“¹⁶⁾ ideologický nástroj, jehož prostřednictvím se mohou zbavit kulturního břemene, které je udržuje v trvalém strachu a závislosti, a nahradit je konkrétní politickou vizí založenou na pevné vůli a víře v lepší život tedy na Zemi.

N. wa Thiong'o a afrocentrismus

N. wa Thiong'o a jeho radikální pohled na literaturu a politiku vyvolal živé debaty o významu a poslání postkoloniální africké literatury, které posílily zájem o ideu afrocentrismu; selektivní princip umisťující Afriku a africké ideály do centra jakékoli rozmluvy vztahující se k africké kultuře a africkému světu.¹⁷⁾ Bez nadsázky lze říci, že dnes N. wa Thiong'o je živou vazbou mezi afrocentrismem, jako filosofií a politickým hnutím se svým středem v severoamerické africké diaspoře, a panafricanismem – ideologií, která navazuje na aktivity afrických a afroamerických historických postav,

jako M. Garvey, W. E. B. Du Bois, G. Padmore, K. Nkrumah, J. Kenyatta, J. Nyerere, Malcolm X. aj., a žije v každodenním celoafrickém boji za kulturně-sociální, politické, ekonomické osvobození kontinentu tak, jak je symbolizuje Organizace africké jednoty.

Afroamerická dimenze N. wa Thiongova myšlenky (s. 37–51; 1997 2. vyd.) se zabývá otázkami rasismu, tvorby a rozvoje identity a přijetí/odmítnutí kulturních středů (afrocentrismus *versus* eurocentrismus). Autor se v této souvislosti zamýšlí nad problémem rozvoje „černošské identity“ (*black identity*) v moderním světě a jejím „dvojitým vědomím“ (*double consciousness*), jímž se intenzivně zabýval W. E. B. Du Bois (s. 37) nebo dnes významný afroamerický myslitel C. West. C. West odhaluje dvojitou tvář amerického liberalismu, který rozptyluje nároky radikálních hnutí v USA (hnutí za občanská práva), tím, že se odvolává na své dlouhé demokratické a liberální tradice, navzdory rasismu, sexismu, homofobii a třídní nerovnosti charakterizující soudobé americké společnosti.¹⁸⁾ Autor představuje takřka historický dokument, jak se toto dilema obrátí ve vývoji afro-americké literární tvorby; pasivní odevzdanost dominanci bílých (P. Wheatley, O. Equiano, aj.), hledání kompromisu (B. T. Washington aj.), odmítnutí (F. Douglas, Malcolm X., aj.). Tyto a další příklady vypovídají mnohé o problémech kulturního zrovnoprávnění národů světa a hloubce psychologické a umělecké propasti, která stojí mezi „menšinou“ a „většinou“.

nou“. Právě snaha zkoumat a pochopit příčiny této diskrepance a odhalit její zákonitosti vedou N. wa Thiong'a, aby vnímal „černošskou identitu“ ne jako uzavírání se v „hradu vlastní kůže“ (s. 50), ale jako politicky uvědomělé převzetí oprávněného místa v boji za humánnější a krásnější svět „plný barev“, což jinými slovy není nic jiného než nikdy nezanedbávat a ignorovat vlastní kulturní dědictví, ale i to, co znamenalo a stále znamená být černochem ve světě bílých.

Závěr

N. wa Thiong'o bojuje proti uzavřeným uměleckým perspektivám, které se navzdory své zakřivenosti staly standardem a nabízí alternativní pohled na africkou koloniální a postkoloniální historii a zamyšlení nad normativním a estetickým nánosem, čímž byla (a stále je) Afrika poznamenána. N. wa Thiong'o, aniž by musel popřít vlastní subjektivitu, svým vniknutím do evropského literárního světa, chce ho transformovat tak, aby si uvědomil nepřerušenu subjektivní a historickou přítomnost marginalizovaných a potlačených. To je hlavní důvod, proč jeho idea a tvůrčí činnost, o něž se literární svět zajímá, nemohou být redukovány na pouhé reakce na nekonkrétní formy bezpráví.

Mesfin Gedlu

Poznámky

¹⁾ Vančura, V., Jak číst. Vědomí souvislostí (Praha: ČS, 1958), s. 88.

²⁾ Arendt, H. The Human Condition. (Chicago: Chicago Univ. Press, 1998, 2. ed.), s. 39.

³⁾ S. Gikandi, Reading the African Novel (London: James Currey Ltd., 1987) s. 134

⁴⁾ Za přípravu a představení kritické hry v jazyce Kikuyu „*Ngaahika Ndeenda*“ byl N. wa Thiong'o uvězněn a později nucen opustit svou vlast.

⁵⁾ F. Fanon, The Wretched of the Earth (New York: Grove Press, 1963), s. 41–43.

⁶⁾ Nietzsche, F., Ecce Homo. Překl. W. Kaufmann (New York: Vintage Books, 1967), s. 218.

⁷⁾ Weber, M., The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (New York: Scribners, 1958), s. 30–31 & General Economic History (New Brunswick, NJ: Transaction Books, 1981), s. 379.

⁸⁾ Said, E., Imperialism and Culture (London: Vintage Pub., 1994), s. 82.

⁹⁾ Příklady televizní produkce románů „Srdce temnot“ (podle knihy The Heart of Darkness od J. Conrada) a „Pan Johnson“ (podle knihy Mister Johnson od J. Cary), které uváděly ČT 2 (3. IV. 2001) a TV Nova (13. VI. 2001).

¹⁰⁾ Buzan, B., „New Patterns of Global Security in the 21st Century.“ *International Affairs*, vol. 67 (3), July 1991, s. 447–449.

¹¹⁾ K výkladu H. Bergsona viz Russel, B., History of Western Philosophy (London: George Allen & Unwin Ltd., 1961, 2nd ed.), s. 760–761.

¹²⁾ Achebe, Ch., Hopes and Impediments (New York: Anchor Books Ltd., 1990), s. 22–23.

¹³⁾ Amin, S., Eurocentrism (New York: Monthly Review Press, 1989), s. 141.

¹⁴⁾ Viz D. I. O'Neill, „Multicultural Liberals and the Rushdie Affair: a critique of Kymlicka, Taylor, and Walzer.“ *The Review of Politics*, s. 239.

¹⁵⁾ Citace v Achebe, Ch., Hopes and Impediments, s. 24.

¹⁶⁾ Fanon, F., The Wretched of the Earth (New York: Grove Press, 1963).

¹⁷⁾ M. K. Asante, The Afrocentric Idea (Trenton, NJ: Africa World, 1987), s. 6.

¹⁸⁾ West, C., Keeping Faith: Philosophy and Race in America (New York: Routledge, 1993), s. 236–237.

AUTOŘI TOHOTO ČÍSLA

Tomáš Buchtele, absolvent španělské a ruské filologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy; v současné době postgraduálně studuje v Ústavu románských studií na FFUK, kde též vyučuje španělštinu; rozbor politické situace ve Španělsku prezentoval v časopise Respekt a v publicistických pořadech v ČT a na Radiu Svobodná Evropa; pracuje jako překladatel a tlumočnick; připravuje první basicko-český slovník. (str. 16)

Jan K. Coetzee, nar. 1947; profesor sociologie na University of Rhodes. Specializuje se na kvalitativní sociologii a sociologii rozvojových společností. Poslední publikace: „Plain tales from Robben Island“ (Van Schaik Publishers, 2000) a „Development: Theory, policy and practice“ (Oxford University Press, 2001). Je členem The Advisory Panel, The National Research Foundation (South Africa) a The International Sociological Association (Research Committee: Biography and Society). (str. 12)

Doc. ing. Jaroslav Foltýn, DrSc., nar. 1936, vystudoval VŠE a pracoval zejména na VŠE a v EU ČSAV. Absolvoval dlouhodobé studijní a pracovní stáže mj. na Harvardu, MIT a IMEMO, v letech 1964 a 1965 pobýval jako Visiting Scholar na Indian Statistical Institute v Kalkatě. Specializuje se na otázky ekonomického rozvoje, mezinárodního obchodu a globalistiky. (str. 36)

Ing. Mesfin Gedlu, Ph.D., nar. 1955, český občan etiopského původu, absolvent Vysoké školy zemědělské

ské v Praze, ze studií vyloučen v r. 1982. V letech 1996–1999 vystudoval Filozofickou fakultu UK, obor politologie. Původním povoláním zootechnik, nyní zaměstnanec ÚMV; zabývá se především soudobými společnostmi a politikou zemí subsaharské Afriky a měnící se situací a perspektivami vztahů Sever–Jih. (str. 46)

Jiří Hlaváček, nar. 1956; působil dlouhodobě na ZÚ ČR v zemích subsaharské Afriky a na Stálé misi ČR při Programu OSN pro životní prostředí (UNEP) se sídlem v Nairobi. Pracoval na Ministerstvu životního prostředí ČR, mj. i jako náměstek ministra. V prosinci 2000 byl zvolen viceprezidentem 12. zasedání smluvních stran a členem byra Montrealského protokolu o látkách, které poškozují ozónovou vrstvu Země, a viceprezidentem 4. konference smluvních stran a členem byra Úmluvy OSN o boji proti desertifikaci (UNCCD). (str. 4)

Ing. Jan Hřích, nar. 1964; absolvent Národohospodářské fakulty VŠE a interní vědecké aspirantury v Ekonomickém ústavu ČSAV. V roce 1992 obhájil disertační práci na téma Evropská společenství na prahu nového tisíciletí: perspektivy budování hospodářské, měnové a politické unie. V současné době pracuje v Ústavu mezinárodních vztahů. Je členem redakční rady časopisu Mezinárodní vztahy. Je autorem řady článků zabývajících se problematikou Evropské unie a procesu přibližování České republiky k této organizaci. (str. 32)

Milan Kocourek, nar. 1946; od září 1969 ve Spojeném království. Studoval politickou ekonomii a politologii, odborný asistent na univerzitách v Colchesteru (University of Essex, 1972–3) a Centre for Russian and East European Studies v Birminghamu (1973–4), pak redaktor českého vysílání BBC (1974–1998). Mezi jiným autor Dějin Sokola Londýn (Olympia, Praha,

1990) a studie o londýnském Velehradě (Londýn, 1994). Spolupracovník Českého rozhlasu ve Spojeném království a dopisovatel Lidových novin. (str. 29)

Prof. PhDr. Luboš Kropáček, nar. 1939; orientalista, afrikanista. Profesor FF UK, zástupce ředitelky Ústavu Blízkého východu a Afriky FF UK. (str. 8)

Zdeněk Kříž, nar. 1972; vystudoval politologii a historii na Masarykově univerzitě v Brně. Tamtéž doktorát. V současnosti působí jako odborný asistent Katedry sociálních věd Vojenské akademie v Brně. Zabývá se problematikou bezpečnostní politiky a postavením armády v demokraciích. (str. 24)

PhDr. Alemayehu Kumsa, nar. 1961; vystudoval Filozofickou fakultu UK, v současné době odborný asistent na FF UK, přednáší sociologické problémy současné Afriky, oromštinu a amharštinu. (str. 10)

Doc. Ing. Alojz Neustadt, CSc., nar. 1937, vystudoval VŠE, obor ekonomika zahraničního obchodu. Zabýval se výzkumem mezinárodních ekonomických vztahů. Naposledy před odchodem do důchodu v r. 2000 byl ředitelem odboru zahraničněobchodních analýz a evropských politik České agentury na podporu obchodu CzechTrade v Praze. Člen redakční rady MP. (str. 36)

Ing. Jan Vraný, CSc., nar. 1928; po studiu na Vysoké škole ekonomické vyučoval na katedře hospodářské statistiky. V letech 1956–1962 pracoval v Ekonomickém ústavu ČSAV a v letech 1962–1967 v Ekonomické komisi OSN pro Afriku v Addis Abebě. Po návratu byl zaměstnán v ÚMPE a Ústavu mezinárodních vztahů až do roku 1991, nyní je v důchodu. Zabývá se problematikou rozvojových zemí (zejména jejich ekonomikou) a světovou ekonomikou. (str. 34)